

Tartu Ülikool
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Eesti keele osakond

Mihkel Tõnnov

„*Fōru ī aina oy wipr Aistland*”:
soome keeles puuduvatest
muinaspõhja laenudest eesti keeles

Magistritöö

Juhendajad emeriitprofessor Tiit-Rein Viitso (Ph. D.)
ja Santeri Junnila (Ph. D.)

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Lühidalt skandinaavia keeltest	5
1.1. Ajalugu	5
1.2. Terminoloogia	7
2. Läänemeresoomlaste ja germaanlaste kontaktidest	10
2.1. Läänemere keeleliit?	10
2.2. Germaani laenukiht läänemeresoome keeltes	12
2.3. Läänemeresoome laenud skandinaavia keeltes	15
2.4. Eesti hõimude kontaktid Gotlandiga	16
3. Vanagotlandi keelest	18
3.1. Ajalugu ja liigitus	18
3.2. Erijooned	19
3.2.1. Umlaut	19
3.2.2. Vokaalid	21
3.2.3. Diftongid ja triftong /iau/	21
3.2.4. Konsonantism	22
4. Soome keeles tundmatutest germaani laenudest	23
4.1. (Põhja)eesti, lõunaeesti ja/või liivi vanad ühislaenud	23
4.2. Võimaliku Gotlandi mõju analüüs	24
4.2.1. Kindla muinaspõhja päritoluga sõnad	27
4.2.2. Kaheldava muinaspõhja päritoluga sõnad	46
4.2.3. (Tõenäoliselt) mitte muinaspõhja päritolu sõnad	57
4.3. Tulemused	61
Kokkuvõte	63
Keelelühendid	65
Allikad	66
Proto-Germanic and Norse Loanwords Exclusive to Southern	
Finnic. Summary	73
Lisa 1. Vanagotlandi häälikumuutuste suhteline kronoloogia	77
Lisa 2. Eesti, rootsi ja soomerootsi murdekaardid	79

Sissejuhatus

Käesolev magistritöö käsitleb eesti keeles leiduvaid vanu germaani ja skandinaavia laene, mida soome keel ei tunne. Töö eesmärk on uurida, kas selliseid soome keeles tundmatuid laene võis anda läbikäimine Gotlandiga; hüpotees on, et võis anda ja andiski.

Siiani on uuritud küll germaani ja skandinaavia laene läänemeresoome keeltes (nt Vilhelm Thomsen juba 1860ndatel, 20. sajandil Andries Dirk Kylstra, Tette Hofstra, Jorma Koivulehto, Petri Kallio jpt), samuti on arheoloogia-alalt töid germaanlaste ja läänemeresoomlaste kontaktidest (Eestist nt Harri Mooralt juba 1950ndatest). Uuritud on ka läbikäimist Gotlandiga (nt Kersti Markus), kuid mitte otseselt selle mõju eesti keelele.

Töö põhiallikad on kolmeköiteline „Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen” (1991, 1996, 2012, edaspidi LÄGLOS), „Eesti etümoloogiasõnaraamat” (2012, edaspidi EES) ning Gotlandi seadustiku ja „Gutasaaga” keelematerjalil põhinev vanagotlandi keele sõnastik (1905/1907, edaspidi GLGS). Skandinaavia keelte ajaloo jaoks on n-ö kontrollallikana kasutatud Oskar Bandle toimetatud kaheköitelist teost „The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages” (2002, 2005), sama teose peatükke on kasutatud ka vanagotlandi keele erijoonte kirjeldamisel. Vajadust mööda on kasutatud muid sõnastikke ja töid nii etümoloogiavallast kui mujalt.

Töö pealkirjas kasutatud tsitaat pärineb „Gutasaagast” (GLGS: 63) ja tähendab vanagotlandi keeles ‘[nad] sõitsid ühele saarele Eestimaa juures’ (mille kohta seejärel öeldakse, et selle nimi on *Dagaiþi* ‘Hiiumaa’). Termin *muinaspõhja* tähendab selle töö raames kollektiivselt ‘alggermaani–algskandinaavia–vanarootsi’¹.

Töö koosneb neljast sisupeatükist. Neist esimene käsitleb lühidalt skandinaavia keelte varasemat ajalugu ja ka töös kasutatavast terminoloogiast (mis on ehk omal kohal, kuivõrd käesolev töö valmib eesti keele ja mitte skandinavistika osakonnas).

---

1 Terminivaliku kohta vt 1.2 allpool.

Järgneb ülevaade muinaspõhja laenukihist läänemeresoome keeltes ning läänemeresoomlaste teadaolevatest kontaktidest skandinaavlaste, sh gotlandlastega. Kolmas peatükk tutvustab vanagotlandi keele ajalugu ja põhierinevusi teistest põhjagermaani keeltest, eelkõige vanarootsi keelest. Töö põhiosa moodustab neljas peatükk – ülevaade soome keeles tundmatutest muinaspõhja laensõnadest koos käsitletavate sõnade loeteluga, kus iga vaadeldava sõna kohta on toodud etümoloogiasõnastike otsustus tema kohta, levik eesti murdeis ning hinnang võimaliku Gotlandi päritolu või mõju kohta. Töö lõpeb uurimistulemuste ja kokkuvõttega.

Vormistuses on kasutatud eraldi sümbolit laenamise ja keeleajaloolise muutuse märkimiseks: esimest tähistab nool (vastavalt suunale ← või →) ning teist noolsulg (< või >). Vajadusel on eristatud ka <grafeemi> (kirjapildi tähistamiseks) ning /foneemi/ (ligikaudse häälduse märkimiseks) ja selle [allofoone] (täpse häälduse märkimiseks IPA-sümbolitega). Tilde ~ tähistab vormide vaheldumist ja tärn * rekonstrueeritud vorme, kaksiktärn ** aga ootuspäraseid, kuid tõendamata vorme. C ja V rekonstruktsioonides ja häälikumuutuste kirjeldustes märgivad vastavalt mingisugust konsonanti ja vokaali. Tekstis kasutatud keelelühendid on loetletud töö lõpus; lisades on toodud ka eesti, rootsi ja soomerootsi murdealade kaardid.

1. Lühidalt skandinaavia keeltest

Kuna käesolev töö on valminud eesti keele osakonnas, kus seega ei saa eeldada eelteadmisi skandinaavia keeltest ja ammugi nende kaugemast ajaloost, järgnebki selle lühitutvustus. Selgitatakse ka terminivalikuid.

1.1. Ajalugu

Skandinaavia keeled moodustavad germaani keelte põhjarühma, germaani keeled omakorda on üks osa indoeuroopa keelte looderühmast. Alggermaani ja algloodeindoeuroopa vahele on oletatud vaheastmeid, mida nimetatakse eelgermaani ja n-ö paleo-germaani (või varase alggermaani) keelekujudeks (vt nt Kallio 2015: 29). Nende otsene seostamine just hilisema germaani algkeelega ja mitte mõne muu *centum*-keelega² põhineb peamiselt läänemeresoome varajastel laentüvedel, mille vasted on hilisemast ajast teada ainult germaani keeltest (Kallio 2015: 30).

Germaani algkeele (kõigi tänapäevaste germaani keelte ühise rekonstrueeritud algkeele) algus dateeritakse enamasti 500. aasta ümbrusse e.m.a. Traditsiooniliselt peetakse „piiriks” algindoeuroopa ja alggermaani vahel nn Grimmi seadust ehk esimest häälikunihet, täpsemalt klusiilide ahelmuutust: ieur /p t k k^w/ > gm /f þ h h^w/, seejärel /b d g g^w/ > /p t k k^w/ ning viimaks /b^h d^h g^h g^{hw}/ > /b d g g^w/; muutus ei puudutanud ühendeid /sp st sk/ ning /kt pt/ puhul mõjutas vaid esikomponenti. Traditsioonilise käsitluse järgi järgnes Grimmi seadusele Verner'i seadus: helilises ümbruses vahetult rõhuta silbi järel (s.t peamiselt muutelõppudes, kuigi mitte ainult seal) /f þ h h^w s/ > /b d g g^w z/, mis seega näitas, et alggermaani sõnarõhk oli esmalt liikuv nagu indoeuroopa algkeeleski (nt Sandøy 2005: 1854). See traditsiooniline

---

2 Indoeuroopa keeled jaotatakse traditsiooniliselt *centum*- ja *satem*-keelteks vastavalt algkeele palataalklusiilide /k ɡ ɡ^h/ muutumisele eri harudes — seega vastavalt sellele, kas sõna ‘100’ esimene konsonant on velaarklusiil /k/ või sibilant /s/. *Centum*-keeled on peale germaani veel nt keldi, itali ja helleeni; *satem*-keeled on nt balt(oslaav)i ja indoiraani.

järjestus pole viimasel kümnendil enam päris üldaktsepteeritav, kuid muutuste suhtelise kronoloogia probleemidesse süvenemine jääb selle töö raamidest välja.

Germaani algkodu oli kõige tõenäolisemalt praeguse Taani alal ja selle naabruses (Kallio 2015: 33). Enne meie ajaarvamise algust laieneti sealt eelkõige lõunasse; goodid elasid ajaarvamise algul arvatavasti Läänemere ääres tänapäeval Poola alal, varem ilmselt Rootsis (LÄGLOS I: IX). Ei germaani algkodu ega gootide päritolu osas pole aga siiani täielikku üksmeelt.

Germaani algkeel jagunes lääne-, põhja- ja idagermaaniks, neist kahele esimesele oletavad mõned autorid ka ühist, nn loodegermaani vahealgkeelt (*Northwest Germanic*; vt nt Braunmüller 2002: 649). Umbes 2.–3. sajandiks oli põhjagermaani häälikumuutuste (*a*-umlaudi³) käigus piisavalt eristunud, et rääkida algskandinaavia keelest. Näiteks tekkis *a*-umlaudi käigus algskandinaavia perioodil /u/ kõrvale iseseisva foneemina lühike /o/ (vt nt Nielsen 2002: 559). Sellele ajajärgule vastav keelekuju on mõningal määral ka kirjalikult tõendatud, näiteks joogisarvedel, odaotstel ja raidkirjadena ruunikividel. Kirjutamiseks kasutati 24-märgilist ruunitähestikku (nn vanemat *futhora*⁴; vt nt Knirk 2002, eriti 634–639).

Vahemikus ca. 500–700 toimusid keeles suured muutused. Paljudes tüvedes (või ka ainult teatud sõnavormides) muutus esisilbi vokaal järgmise silbi /i/, hiljem /u/ mõjul: *i*-umlaudi käigus tekkisid muuhulgas uued vokaalid /æ ø y/, *u*-umlaudi mõjul tekkis läänemurdes /ɔ/ (normaliseeritud ladina transkriptsioonis <ɔ>). *i*-umlaudiga (osaliselt) paralleelselt toimus rõhuta silpide kadu (sünkoop; muutustest täpsemalt vt nt Ralph 2002). Perioodi lõpuks oli drastiliselt muutunud nii keel ise kui ka ruunitähestik, millest oli alles jäänud 16-märgiline versioon (noorem *futhora*), kus ühele märgile tihti vastas mitu foneemi (nt ᚢ *u* võis olla /u w y o ø/ ning ᚥ *k* võis olla /k g⁴ ng/; vt nt Knirk 2002: 639–642). Seda ajavahemikku on eri allikais peetud nii algskandinaavia lõppjärguks, vanapõhja alguseks kui ka omaette perioodiks, nn sünkoobiajastuks (tn- nr *synkopetid*).

Enamasti dateeritakse vanapõhja keele algus siiski 700. aasta ümbrusse, kui keel

---

3 Umlaut ehk metafoonia on osaline regressiivne assimilatsioon, mille käigus rõhuta järgsilbi vokaali mingi omadus kandub üle rõhulise esisilbi vokaalile; vt ka 3.2.1 allpool.

4 [g] / [ɣ]

stabiliseerus (vrd Birkmann 2002: 691–692). Inglismaa idarannikul asuva Lindisfarne'i kloostri rüüstamist 793. aastal loetakse viikingiaja alguseks; 9. sajandi algul koloniseeriti Fääri saared ja sajandi lõpus Island, skandinaavlasti seostatakse ka Kiievi-Vene vürstiriigi (*Garðaríki*) rajamisega. Vanapõhja perioodi vältel jätkusid küll jagatud uuendused, kuid üha enam oli ka piirkondlikke eriarenguid, mis süvendasid erinevusi nii lääne-, ida- ja gotlandi murde vahel tervikuna kui ka murdealade sees.

Hiljemalt keskaja algusest alates räägitakse tavaliselt eraldi vanaislandi, -fääri ja -norra, vanataani ja -rootsi ning vanagotlandi keelest (vt nt Birkmann 2002: 692–693). Need olid aga veel mitu sajandit jätkuvalt vastastikku mõistetavad ja ka kõnelejad (kirjutajad) ise kasutasid keskaja lõpuni kõigi nende kohta ühist nimetust: *dǫnsk tunga* (idas *dansk tunga*) 'taani keel' või *vor tunga* 'meie keel'. Umbes 1350. aasta paiku (taani puhul juba varem) algas Skandinaavias keelte morfoloogiline lihtsustumine: käändesüsteemist taandusid daativ ja akusatiiv, verbidelt kadusid isikulõpud, fikseerus nn V2-sõnajärg (verb lauses teisel positsioonil). (Vt nt Ottosson 2002: 789–790; SDL: IX–X.) Vanagotlandi keele eriarenguid võrreldes muu vanapõhjaga (eelkõige vanarootsiga) käsitleb 3. peatükk.

1.2. Terminoloogia

Skandinaavia keelte varasemate arenguastmete kohta on eestikeelses kirjanduses kasutatud mitmeid, kohati vastuolulisi nimetusi. Selles töös on terminitena kasutusel *algskandinaavia* 'Proto-Norse, Urnordisch, urnordisk(a), kantaskandinaavi' ja *vanapõhja* 'Old Norse, Altnordisch, norrønt ~ fornnordisk(a), muinaisskandinaavi', lisaks *muinaspõhja*, mis hõlmab siinses tähenduses keelekujusid alggermaanist vanarootsini (*incl.*; vt allpool).

Algskandinaavia kohta on mujal öeldud ka muinaspõhja või algpõhja keel; muude nimetustega võrreldes on termin *algskandinaavia* n-ö geograafiliselt üsna täpne: keelt kõneldi Lõuna- ja Kesk-Skandinaavias, see polnud veel levinud üle kogu Põhjala (nt Islandile). Samuti annab see edasi, et tegemist on rekonstrueeritud algkeelega (millele vastavast tegelikust keelest on küll ka säilinud kirjapanekuid); sama terminit kasutab ka EES. Mõnes ingliskeelses allikas on selle ajajärgu keele kohta kasutusel ka termin

Ancient Nordic (mis mõnel autoril hõlmab ka raidkirjadena tõendatud vanade ruunikirjade keelt – vrd Braunmüller 2002: 649).

Vanapõhja keelt on nimetatud ka vanaskandinaavia, muinasskandinaavia ja (taas) muinaspõhja keeleks. *Vanapõhja* eelis alternatiivsete nimetuste ees on selle üsna laialdane kasutus, samuti annab termin hästi edasi, et seda keelekuju ei kõneldud enam ainult Skandinaavias, vaid laiemalt üle Põhjala (nt Fääri saartel, Islandil, Novgorodis jm). Vanapõhja – eelkõige selle läänemurde – etalonina kasutatakse sageli vanaislandi keelt, nii on see ka EES-i võrdlustes. Vanapõhja murretena võib käsitleda vananorra ja vanaislandi keelt (läänevapõhja), vanarootsi ja vanataani keelt (idavanapõhja) ja vanagotlandi keelt (millest räägib lähemalt 3. peatükk). Norra-taani terminit *norrønt* kasutatakse eelkõige vanapõhja läänemurde ehk vananorra ja vanaislandi keele kohta. Sellises kitsamas tähenduses võib esineda ka inglise *Old Norse* ja mõnikord kasutataksegi võimaliku segaduse vältimiseks sõnaselgeid termineid *Old West Norse* ja *Old East Norse* (lühendatult *OWN*, *OEN*) või siis terminit *Old Nordic*. Viikingiaegse vanapõhja keele kohta on kohati öeldud ka *Common Nordic*.

Alggermaani, algskandinaavia ja vanapõhja (eelkõige idavanapõhja või vanarootsi) ühisterminiks on selles töös *muinaspõhja*, kuna seda on mujal kasutatud nii algskandinaavia kui ka vanapõhja tähistamiseks (seega on selle tähendus *a priori* piisavalt hägus) ja samas on see väljendina mugavalt lühike.

Vanagotlandi keelt on eesti keeles nimetatud veel ka gotlandi, ojabaa, gutni ja vanagutni keeleks. EES-i trükiversioonis vanagotlandi keelt ei mainita, andmebaasi varasemas väljavõttes (2012. aasta märtsi lõpu seisuga) oli aga veel eristatud gotlandi ja vanagotlandi keelt⁵. Võib oletada, et see lähtub EKI keelte ja kirjade andmebaasi kasutusest, kus väljasurnud keele tähisega *gotlandi keel* on „Ojabaa saare vana kirjakeel, mis arenes välja vanapõhja keelest”, samas kui (elav) *Gotlandi murre* on seal saanud rootsi keelekoodi ja vastuolulisena näida võiva märkuse, et „[p]õhineb kunagisel gotlandi (gutni) keelel” (KNAB). LÄGLOS-i sissejuhatuses (I: VIII) seisab „Altgotländisch = Gutnisch”, edaspidi on sõnaraamatus terminina kasutusel neist

---

5 Vanagotlandi võrdlus märksõnadel *haud*, *kaer* ja *naast*, gotlandi oma märksõnadel *lau*- ja *paik*. Trükiversioonis on märksõnadel *haud*, *hüüdma*, *kaer* ja *naast* gotlandi võrdlus; *paik* on varasema gotlandi asemel saanud sisult ja vormilt identse rootsi murdekeelse võrdluse ning *lau*- on ilma jäetud märkusest, et seda ka gotlandi laenuks on peetud.

esimene⁶. Rootsikeelseis allikais on keele nimetus *forngutniska*, soomekeelseis *muinaisgotlanti*, ingliskeelseis (*Old*) *Gutnish* või *Old Gotlandic*.

Käesolevas töös on terminina kasutusel *vanagotlandi keel*, mis väljendab üheselt levikupiirkonda ja sedagi, et tegemist on ajaloolise keelega enam-vähem samast ajajärgust nagu vanarootsi või vanaislandi.

---

6 II köites *sub* lauantai siiski *a[lt]gutn[isch]*.

2. Läänemeresoomlaste ja germaanlaste kontaktidest

Läänemeresoomlased ja germaanlased-skandinaavlased on kaua sama mere ümber elanud. See peatükk tutvustab lühidalt Läänemere keeleliidu ideed ning seejärel annab lühiülevaate germaani laenukihist läänemeresoome keeltes ja ka läänemeresoome laenudest skandinaavia keeltes. Peatüki lõpus nihkub fookus Gotlandile.

2.1. Läänemere keeleliit?

„... keeled pole seotud ühegi paikkonnaga muidu kui tõsiasja kaudu, et neid kõnelevad inimesed, kes seal paikkonnas elavad. Selle eeltingimusena peab olema olema keelekogukond – või mitu keelekogukonda –, kes tingimata paiknevad ajas ja ruumis ning kes on vastastikmõjus nii teiste keelekogukondadega kui ka geograafilise ümbrusega. Parema termini puudusel võib kasutada „areaalilingvistikat”, arvestades, et see viitab sellise vastastikmõju keeleliste aspektidele nii ajas kui ruumis.” (Lehiste 1995: 20, töö autori tõlge)

Areaalilingvistika uurib geograafiliselt ja seega ka kultuuriliselt lähedasi (aga mitte tingimata „geneetilises” suguluses) keeli. Eeldus on seejuures, et eri päritolu keeled muutuvad sajandeid kontaktis olles tüpoloogiliselt sarnasemaks, moodustades keeleliidu (*Sprachbund*). Kontaktid võivad olla ühe- või mõlemasuunalised, olenedes reeglina vastavate keelekogukondade ühiskondlikust seisundist. Võimalik on vastastikmõju, ilma et kumbki keelekogukond assimileeruks ($A, B \rightarrow A_B, B_A$, nt soome ja soomerootsi); asümmeetriline vastastikmõju või ühesuunaline mõju, kus prestiižkeel moodustab superstraadi ($A, B \rightarrow A_B, B$, nt eesti ja alam- või ülemsaksa enne 20. sajandit); või ühe keelekogukonna järkjärguline assimileerumine, jättes endast maha substraadi ($A, B \rightarrow A_B, B_A \rightarrow A_B$, nt läti ja liivi). (Vt nt Saarikivi 2006: 11–26, 394–396, Lehiste 1995: 23–25)

Keeleliit mõjutab eelkõige grammatikat; laensõnad ei eelda kuulumist keeleliitu ja laenamine ka ei seleta keeleliidu teket. Laenusuuna ja laenatud sõnade (eelkõige nn kultuurilaenude) põhjal saab – teatud piires – teha järeldusi vastavate kogukondade kultuurilise taseme kohta, näiteks kuna lms *kuningas* on algermaani laen, seega

tutvuti ka mõistega siis. Õigupoolest võib mõistesisu anda sõna laenamisele *terminus post quem*'i, aga mitte *terminus ante quem*'i, ning sõna olemasolu kultuurlaenule *terminus ante quem*'i, aga mitte *terminus post quem*'i (Junttila 2015: 147–148). Seejuures on aga ka lõkse, näiteks lms *hammas* on balti laen, kuid on mõeldamatu, et hamba mõistega tutvuti alles balti hõimude kaudu; samuti on võimalik, et varem sama mõiste kohta kasutusel olnud sõna on unustusse vajunud (vt nt Junttila 2015: 204).

Laenude kohanemisest saab teha järeldusi ka laenusaaajakeeles toimunud ja toimuvate protsesside suhtelise kronoloogia kohta, nagu näha näiteks järgmistest samatähenduslikest laensõnapaaridest: ee *rand* vs. sm *ranta*, ee *klaas* vs. sm *lasi* ning ee *professor* vs. sm *professori* näitlikustavad, et nii eesti kui ka (hiljem) soome keelest on ajapikku kadunud konsonantühendi piirang sõna algul, eesti keeles on kadunud ka laenude pearõhulise esisilbi nõue (Lehiste 1995: 25).

Läänemere idakaldal elanud (eel)läänemeresoome hõimud olid kontaktis indoeuroopa – (eel)germaani, (eel)balti ja hiljem slaavi – ning tundmatute paleoeuroopa hõimudega; seejuures just indoeuroopa (balti ja germaani) mõju eristab läänemeresoomet muust soome-ugrist. Selle mõju tulemuseks on peetud näiteks eessõnade teket läänemeresoome ja saami keelis, ehkki Grünthal (2007: 41–42) väidab, et see on tegelikult suurema tüpoloogilise muutuse tagajärg.

Vähem andmeid on läänemeresoomest lähtuva mõju kohta indoeuroopale: üldtunnustatult on läti esisilbirõhk liivi (läänemeresoome) mõju; samuti on läänemeresoome (või soome-ugri) mõjuks peetud germaani esisilbirõhku, ehkki vastuväitena on öeldud, et seda hüpoteesi toetab ainult nn Occami habemenuga (Lehiste 1995: 26–27). Vastastikmõju asümmeetrilisuse tõttu võib oletada, et laenuandjad läksid aja jooksul (alg)läänemeresoome keelele üle (nagu tõenäoliselt juhtus balti laenude lähtekeele kõnelejatega).

Koptjevskaja-Tamm & Wälchli (2001) kahtlevad, kas *Sprachbund* on ikka sobiv mõiste Läänemere-äärse keeleajaloolise kujunemise kirjeldamiseks, kuna võimusuhted olid liiga ebaühtlased ja puudus nõutav tasakaal – mis ei kehti aga läti, idarootsi ja põhjavene puhul. Saarikivi (2006: 14) leiab, et kuigi kriitika areaalilingvistika vajalikkuse osas on õigustatud, võib keeleliidu mõiste siiski naaberkeelte vastastikmõju kirjeldamiseks ka kasulik olla.

2.2. Germaani laenukiht läänemeresoome keeltes

Muinaspõhja laenud kuuluvad läänemeresoome keskmisesse (ühisesse) laenukihti (vrd jn 1). Nii läänemeresoome algkeele kui ka selle germaani laenukihi dateeringud on viimaste kümnendite jooksul palju muutunud. Kui veel 10–20 aastat tagasi arvati üldiselt, et läänemeresoomlaste ja germaanlaste kontaktid (seega ilmselt ka laensõnasidemed) algasid II aastatuhandel e.m.a (vrd EES: 12), siis viimastel aastatel on eriti Petri Kallio neid dateeringuid hilisemaks nihutanud. Kallio jaotab läänemeresoome algkeele kolmeks perioodiks, millele vastavad eri keelekujud ka laenuandjal poolel, ühtlasi klapiivad sellised dateeringud ka tavapärase germaani kronoloogiaga (Kallio 2015: 32).

Varase algläänemeresoome ehk läänemeresoome-saami (võibolla koos mordva ja/või mariga) alguse saab dateerida I aastatuhande algusse e.m.a (Kallio 2015: 30); see keelekuju on uurali algkeelega nii sarnane, et seda võib pidada „pelgaks alguurali murdeks” (Kallio 2007: 229). Indoeuroopa poolel vastavad sellele 18.–5. sajandisse e.m.a dateeritavad eel- ja paleogermaani, mis tegelikult pole veel kuigi germaani-pärased (Kallio 2015: 30; vrd 1.1 eespool).

Keskalgläänemeresoome paigutub aega 5. sajandist e.m.a 2. sajandi lõpuni m.a.j (Kallio 2012: 233); selle perioodi alguseks olid alguuralist päritud konsonandisüsteemis toimunud ulatuslikud muutused (vt Kallio 2007: 231–235). Sellest perioodist on pärit laenud Grimmi seaduse⁷ järgsest germaani algkeelest ja algloodegermaani keelekujust⁸, 5. sajandist e.m.a kuni 2. sajandini m.a.j (Kallio 2015: 28).

Hilise algläänemeresoome dateerib ta ajavahemikku umbes 3.–8. sajandini m.a.j (Kallio 2015: 26); perioodi alguseks oli toimunud veelgi konsonandimuutusi (sh */ti/ > */ci/ ja */š/ > */h/; vt Kallio 2007: 235–243) ning tekkinud ka vanimad läänemeresoome murdepiirid (lõunaeesti ja liivi; Kallio 2007: 243–244). Sellest perioodist pärinevad algskindinaavia laenud, põhiosas tõenäoliselt varajaste ruunikirjade keelest (*Early Runic*, u 200–500; Kallio 2015: 26–27).

---

⁷ Vt 1.1 eespool.

⁸ *Northwest Germanic* on põhja- ja läänegermaani oletatav ühisjärg pärast idagermaani eraldumist (vt 1.1).

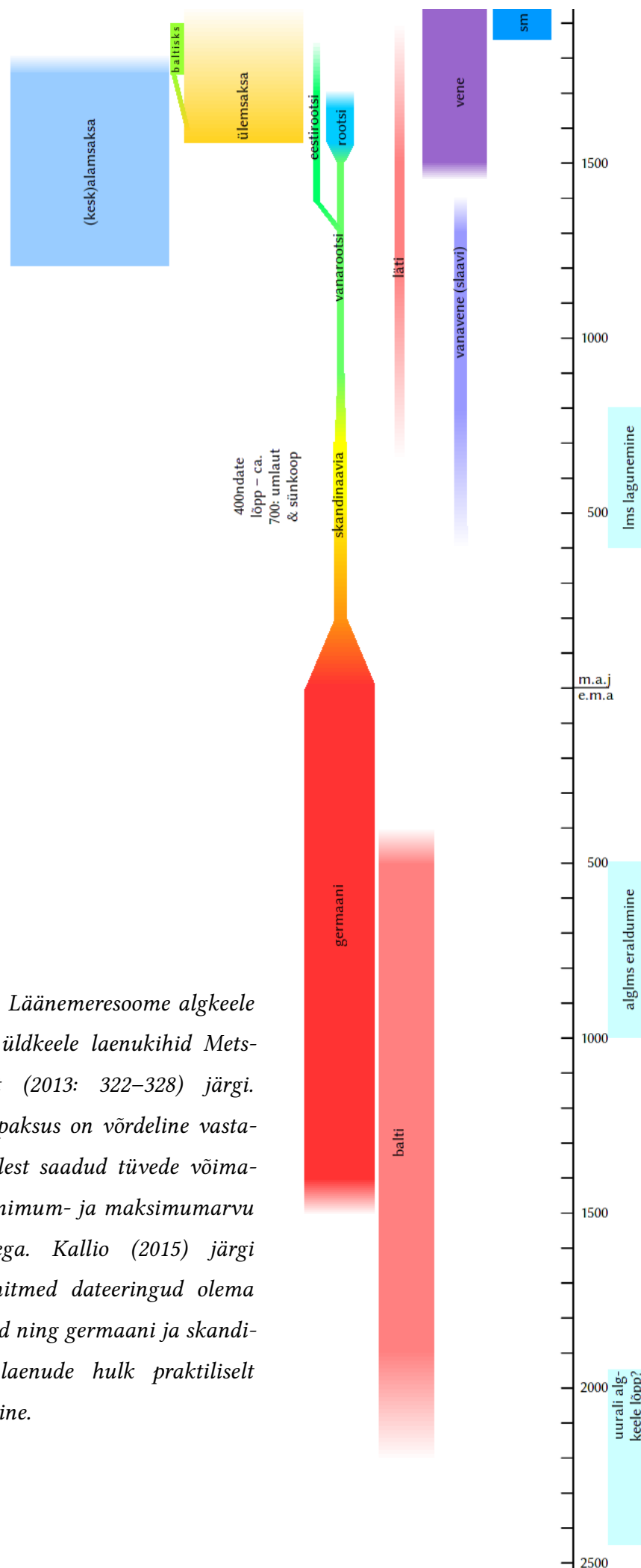
Vahemikus 400–800 m.a.j lagunes (hiline) läänemeresoome algkeel lõplikult läänemeresoome murreteks (Kallio 2012: 230). Nende omavahelist kaugenemist kiirendas vägagi tõenäoliselt 535./536. a kliimakatastroofi põhjustatud ikaldusest ja sellele järgnenud näljahädast tingitud asustuse drastiline hõrenemine (vt Tvauri 2014: 277–281). Laenud uuematest germaani keeltest (nagu vanarootsi või alamsaksa) võetigi üle juba läänemeresoome üksikkeeltesse eraldi (Laanest 1975: 218), kuigi jagatud innovatsioonid olid võimalikud veel ka algkeelejärgsel ühisläänemeresoome perioodil (Viitso 2006: 101), nii on ka üksikud vanarootsi laenud läänemeresoome keeltes veel ühised (vrd EES *sub* kirik, kirn, käru, küüt₂, rootsi, tagama). Lisaks leidub hulgaliselt rööplaene, mis võeti eesti ja soome keelde üle üksteisest sõltumatult.

Arvatavasti elasid laenuandjad läänemeresoomlaste hulgas ja hiljem assimileerusid keeleliselt (Laakso 2001: 204; Kallio 2015: 31). Igatahes pidid kontaktid olema väga tihedad, kuna laenati ka muidu tuumsõnavarra kuuluvaid elemente nagu sugulus-terminid ja sidesõnad (gm *äitei ‘ema’ >> sm *äiti* ‘ema’, ee *eit*; gm *ja > lms *ja; Laanest 1975: 220; LÄGLOS *sub* äiti, ja). Laensõnade liikumissuunast võib ka järeldada, et läänemeresoomlased olid pigem madalama ja skandinaavlased pigem kõrgema ühiskondliku staatusega, kuna teatavasti laenatakse reeglina just prestiižkeelest.

EES-i baasi täpsustatud andmetel on eesti üldkeeles germaani algkeelest pärit laene 193–315, algskandinaavia laentüvesid 29–62 ja vanarootsi laene 14–33 (Metsmägi jt 2013: 323–324). LÄGLOS-i andmete põhjal (Kallio 2015: 25) on läänemeresoome keeltes kokku 518–1077 germaani laenu; erinevalt EES-ist loetakse LÄGLOS-is aga „*germ. LW*” hulka ka vanemad (kuni ca. 500 m.a.j) algskandinaavia laenud (LÄGLOS I: XXIII, XXIX–XXX) ning häälikulise kuju järgi otsustades pärinebki enamik neist just algskandinaavia perioodist, ca. 200–500 m.a.j (Kallio 2015: 26–27).

Vanarootsi laenuetümoloogiaga tüved on sellesse töösse kaasatud möönmisi, kuna isegi vanimad neist pärinevad ajast, mil eesti keelt võiks juba pidada omaette keeleks. Et aga germaani–skandinaavia–rootsi kontakt, nagu näha ka jooniselt 1, on erinevalt balti ja läti ning slaavi ja vene laenudest olnud pidev (Viitso 2006: 114), siis on laene sageli raske kindlalt ühte või teise perioodi paigutada (Metsmägi jt 2013: 323) — seega isegi kui kindlad vanarootsi tüved välja jätta, tuleks siiski käsitleda hulka sõnu, millel on võrdväärne algskandinaavia ja vanarootsi laenuetümoloogia.

Joonis 1. Läänemeresoome algkeele ja eesti üldkeele laenukihid Metsmägi jt (2013: 322–328) järgi. Kihtide paksus on võrdeline vastavast keelest saadud tüvede võimaliku miinimum- ja maksimumarvu keskmisega. Kallio (2015) järgi peaks mitmed dateeringud olema hilisemad ning germaani ja skandinaavia laenude hulk praktiliselt vastupidine.

2.3. Läänemeresoome laenud skandinaavia keeltes

Kui läänemeresoome keelte puhul on germaani ja skandinaavia laensõnu nii palju, et need moodustavad eraldi laenukihi(d), siis skandinaavia ja ammugi germaani keeltes läänemeresoome laenukihist rääkida ei saa, sest läänemeresoomlastelt skandinaavlastele liikunud laene on teada väga vähe. Enam-vähem kindlad on lms (või sm) *poika* → vrts *poika* 'poiss' (> rts *pojke*, nr *pøyk*, *poik* 'id.'; EES *sub* poeg; SAOB *sub* pojke; NOB *sub* pøyk; NO *sub* poik, pøyk) ning lms **pīka* → vp *pīka* 'tüdruk, neiu; teenijatüdruk' (> vrts *pīka*, *pīgha* 'id.', rts *pīga* 'teenijatüdruk'; tn *pige*, nr *pīke* 'tüdruk, neiu; teenijatüdruk'; LÄGLOS *sub* piika; EES *sub* piiga; DDO *sub* pige; NOB *sub* pīke; SAOB, SEOB *sub* pīga). Vaieldava laenusuunaga on *käks* 'väike pootshaak hülgejahiks', vrd vrts *käkse* 'konks; pootshaak' (EES *sub* käks).

Jan de Vriesi vanapõhja sõnaraamatu järgi on läänemeresoome päritolu nimed *Gandvík* 'Valge meri' (← sm *Kantalahti*) ja *Jómali* 'bjarmlaste jumal' (← sm *jumala* 'jumal') ning substantiivid (*skinn*)*peita* 'riideese' (← sm *paita* ← gt *paida* ← kr *βαίτη*), ülal juba mainitud *pīka* 'tüdruk' („spät bezeugt”, ← vrts *pīka* ← sm *piika*) ning *sóta* 'võitlus' (← sm *sota*), võibolla ka *jalda* 'mära' (gotl *jäldä*, < **eldōn* ? ← lms (oletatav) **ältä* : **äldän*, vrd mdv *äldä* 'mära') ja *refr* 'rebane' (? ← sm *repo*) (AnEW: XXVII, *sub* gandr, *Jómali*, *jalda*, *peita*, *sóta*, *refr*). Hofstra (1997: 127–129) kommenteerib, täpsustab ja täiendab neid etümoloogiaid (*Jómali* ← sm ~ krj; *peita* ← krj ~ sm; *pīka* ← lms; *sóta* ← krj ~ sa (vaevalt sm); *jalda* (gotl *jäldä*, mitte *jäldä!*) ← ? sa; *refr* < sk *reba-R* ← lms **refäs* ~ **repäs* või juhuslik sarnasus). Mõned võimalikud laenud pakub ta ka juurde: vrts *kætti* ~ *kætta* ~ *kæfti* 'tarandik, sulg' ? ← sm *kehto* 'häll, raam' (vaieldava laenusuunaga); vp *hall-* liitsõnas *hallæri* 'kehv aasta, ikaldus, kallinemine, näljahäda' ? ← sm (lms?) *halla-* (*hallavuosi* 'kehv aasta, ikaldus'); vp *ilma* 'lõhnama; haistma' ? ← lms, vrd sm *ilma* 'õhk; ilm; maailm'; vp *sylgja* 'juuksekinntus, pannal' < sk **sulgiōn-* ← lms **solki* 'sõlg' (Hofstra 1997: 129–133). Võimalust, et vp *refr* 'rebane' < sk **reba-z* ← lms **refäs-*, **repäs-* (? ← iirn) on arutatud mujalgi; üldisem on siiski seisukoht, et sarnasus on juhuslik ja vanapõhja sõna pärineb hoopis indoeuroopa tüvest ja tähendas algselt 'punakaspruuni kasukaga loom' (SSA *sub* repo; SEOB *sub* räv).

Levinud on seisukoht, et nii vanu laene, mis oleksid üle võetud juba germaani algkeelde, pole kindlalt teada ühtegi (nii nt Hofstra 1985: 366). Jochem Schindler on püüdnud näidata, et gm **selχa*-z ‘hüljes’ ← lms **šūlyeš/šūlyes* ‘id.’, kuid üldiselt peetakse laenusuunda siiski vastupidiseks (Hofstra 1985: 389; LÄGLOS *sub* hylje; EES *sub* hüljes). Hiljuti on Adam Hyllested väitnud, et üldaktsepteeritav äärmuslik asümmeetria uurali-indoeuroopa (ja läänemeresoome-germaani) laenusuhetes on ebatõenäoline (Hyllested 2014: 9–10), ja püüdnud näidata alggermaani tüvesid **hamara*- ‘haamer’, **hama*- ‘kuju’, **halba*- ‘pool’ ja **punga*- ‘rahatasku’ algläänemeresoome laenudena (← **hamara* ‘kirvepea’, **hāmo* ‘kuju’, **halpa*, **halþa* ‘odav, vähendatud’ ja **punka*- ‘paisunud, laienenud asi’) (vt Hyllested 2014: 99–106). Laia vastukaja pole Hyllestedil pakutud etümoloogiad aga (veel?) leidnud.

Isegi kui mainitud etümoloogiad laialdaselt heaks kiidetaks (mis on aga kaheldav), on neid ikkagi liiga vähe, et muuta üldpilti: skandinaavia mõju läänemeresoome keeltele on olnud (tõestatult) väga palju tugevam kui vastassuunaline mõju, ulatudes näiteks tuumsõnavara ja süntaksini (vrd 2.1–2.2 eespool).

2.4. Eesti hõimude kontaktid Gotlandiga

Kui tänapäeval nähakse suuremaid veekogusid mõnikord pigem takistusena, siis ajalooliselt on need kontakti eri rahvaste vahel hoopis soodustanud (siiski eeldusel, et kõnealune veekogu laevatatav oli).

Ka Läänemerel käis laevaliiklus ja kaubavahetus ammu enne kirjalike allikate ilmunist, kontakt oli tihe ka Gotlandi ja Saaremaa vahel ning saarlased omakorda vahendasid kaubavahetust mandriga, nagu tunnistavad paljud mündileiud (Tuulse 1945: 33; Markus 1999: 12). Gotlandi asukoht Lõuna-Rootsi ja Eesti ala vahel Läänemeres on näha joonisel 2. Suurest Gotlandi saarest paar kilomeetrit kirde suunas asub väike Fårö (gotl *Faroy*) saar.

Joonis 2. Gotlandi asukoht Läänemeres (kaart: OSM)

Arheoloogia andmete järgi leidsid pronksiaegsed kontaktid aset Rootsi kesk- ja lõunaosas ning Eesti ja Soome alal, vanimad kontaktid tõenäoliselt läänemeresoomlaste asualal, kuna siia laenati palju transpordiga seotud sõnu (LÄGLOS I: XXIII–XXIV). Eesti alal elanud läänemeresoome hõimude tihe kontakt Gotlandiga ei hõlmanud seejuures tingimata Soome ala (Kallio 2012: 233). Lähedaste kontaktide poolt räägib ka eestikeelse nime *Ojamaa* olemasolu (← vgotl *oy* ‘saar’; vrd SSA *sub* vuojonkivi).

Hiljem, Balti ristosõja ajal kasutasid ristosõdijad Gotlandi vahepeatusena teel Eesti alale (Markus 1999: 10–14). Varakeskaegse (ehitus)kunsti poolest olla Gotland aga olnud Eestile lähemal kui ühelegi teisele Läänemere-maale (Tuulse 1945: 33).

Eelnev näib olevat hea alus eeldamaks, et Eesti ala läänemeresoomlased võisid Gotlandil kõneldud keelest üht-teist laenata, mis soome keelde ei jõudnud. Kuna vanagotlandi keel erines viikingiajaks juba märkimisväärselt vanapõhja idamurdest (vanarootsi ja -taani keelest; vt 3.2 allpool), peaks foneetiliste erisuste alusel olema võimalik selliste laenude järgi ajada, kõrvutades eesti(-liivi) ainuomaseid muinaspõhja laene vanagotlandi keelematerjaliga (vt 4.2 allpool).

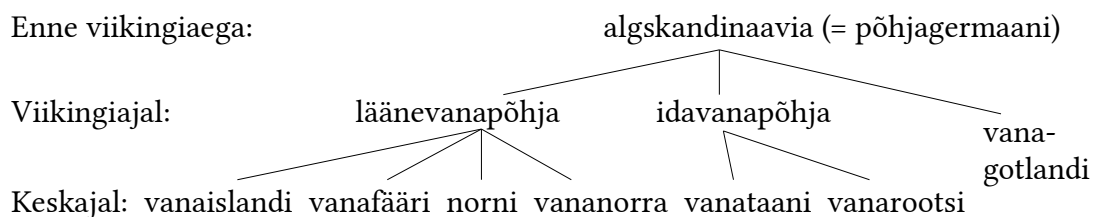
3. Vanagotlandi keelest

Alanud peatükk annab põgusa ülevaate vanagotlandi keele ajaloo ja suhetest teiste (põhja)germaani keeltega ning seejärel põhjalikuma pildi eripäradest, mille alusel võiks olla võimalik otsustada 4. peatükis käsitletavate laenude Gotlandi päritolu üle.

3.1. Ajalugu ja liigitus

Vanagotlandi keelt kõneldi Gotlandi (ehk Ojamaa) saarel viikingi- ja keskajal (Wessén 1992: 109), s.t 9.–16. sajandil. Keskajal oli saare pealinn Visby kui Hansa Liidu tähtis kauplemiskeskus tugeva alamsaksa keele mõju all, kuid kuna kauplemist hoiti rangelt linnamüüride vahel, siis linnast väljapoole see mõju ei jõudnud — ja kui Visby oma tähtsuse kaotas, tuli maarahva keel tagasi ka sinna (Palm 2004: 329–330). 1361. aastal vallutas Gotlandi Taani ning ajapikku tugevnes seal ka taani keele mõju; kui saar 1645. aastal Bromsebrö rahuga taas Rootsi võimu alla läks, algas suurvõimuaegne rootsistamine (Gällmo 2011).

Varem liigitati vanagotlandi keelt koos vanarootsi ja -taani keelega vanapõhja idamurde alla, praegu on üldisem aga seisukoht, et see moodustab üksi omaette haru (vrd Palm 2004: 329; Schulte 2002: 879), vt keelepuud joonisel 3. Seejuures tuleb märkida, et ehkki keelepuumudel annab ülevaatliku ja abstraktse pildi keeltevahelisest seosest, on ajalooline (ja ka praegune) keeletegelikkus Skandinaavias siiski murdekontiinum ja vastastikmõjude pundar, mida lihtsa keelepuu abil kujutada ei saa.

Joonis 3. Germaani keelte põhjarühm kuni keskajani (Palm 2004: 322, 329 põhjal)

Vanagotlandi keelt on seostatud ka germaani idarühma kuulunud gooti keelega (millega see sarnaneb enam kui põhjarühma keeled – ühe näitena on toodud sõna *lamb*, mis on mõlemas ‘täiskasvanud lammas’, mitte ‘lambatall’ nagu muidu germaani keeltes) ning oletatud, et goodid ja gotlandlased olid algselt üks ja sama rahvas⁹; üleüldist toetust see seisukoht aga leidnud pole (Wessén 1992: 110).

Tänapäevase gotlandi keele osas vaieldakse, kas tegemist on vanapäraseks rootsi murdeks sulandunud keelekujuga (nii nt Bergman 1988: 219; Wessén 1992: 6, 109) või endiselt eri keelega, mis eksisteerib rootsi Gotlandi murde kõrval (nii Gällmo 2011).

3.2. Erijooned

Olulisim allikas, mille põhjal vanagotlandi keelt tuntakse, on keskaegne käsikiri, mis sisaldab „Gutasaagat” ja Gotlandi seadust (Gällmo 2011), lisaks on saarelt leitud 91 ruuniraidkirja (Palm 2004: 477). Keelel on ühisjooni nii vanapõhja ida- kui lääne-murdega, samuti silmatorkavaid eriarenguid ja arhaisme, millest paljud pärinevad skandinaavia algkeelest ja umlaudiperioodist (u 400–700 m.a.j). Vanagotlandi keel ei jaga ka tüüpilisi idamurde isoglosse, mistõttu aastal 1100 oli see vanarootsi keelest erinevam kui too vanataani keelest. (Ottosson 2002: 792; Schulte 2002: 878–879)

Laentüvede võimaliku Gotlandi päritolu hindamiseks vaadeldakse järgnevalt vanagotlandi keele foneetilisi erisusi, mille põhjal võiks saada otsustada, kas sõnatüvi on pärit vanagotlandi keelest või mitte.

3.2.1. Umlaut

Umlaut ehk metafoonia tähendab sõnatüves (rõhulise) esisilbi vokaali mingi omaduse muutumist sarnase(ma)ks järgneva (rõhuta) silbi vokaalile. Sellised omadused võivad olla näiteks eesvokaalsus, kõrgus või labiaalsus. Nii tähendab *a*-umlaut, et järgsilbi /a/ mõjul on esisilbi kõrge vokaal madaldunud; *u*-umlaudi puhul on esisilbi illabiaalne vokaal järgsilbi /u/ (~ /w/) mõjul labiaalseks muutunud; *i*-umlaudi puhul on esisilbi

---

9 Seda väidab ka „Gutasaaga”, mis jutustab, et just Gotlandilt rändas välja rahvakild, kes jõudsid Kreeka riigini ja selle keisri maadele elama jäid (GLGS 62–63). Saagade ajaloolise tõepärasuse küsitavus on aga kurikuulus; algab „Gutasaagagi” väitega, et esialgu oli Gotland nii haldjalik, et saar päeval merre vajus ja öösi pinnal oli.

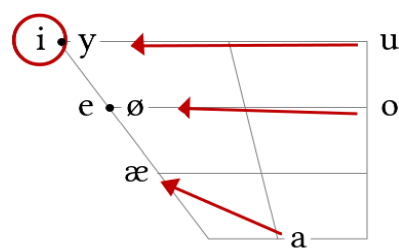
tagavokaal järgsilbi /i/ (~ /j/) mõjul eesvokaaliks muutunud (vt jn 4 allpool). Järgsilbi vokaal ise (või kogu järgsilp) on seejärel sünkopeerunud. Põhjagermaani *a*-umlaut dateeritakse 400. aasta ümbrusse (m.a.j); *i*-umlaut algas umbes aastal 450 ning kestis aktiivse protsessina kuni umbes aastani 700; hilisem *u*-umlaut ei hõlmanud enam kogu vanapõhja keeleala. (Birkmann 2002: 694–696; Ralph 2002: 708–709)

Vanagotlandi umlaut erineb suuresti teistest vanapõhja murretest. Pea kõigis positsioonides puudub *a*-umlaut muutuse /u/ > /o/ näol: *skut* ‘lask’, *fulc* ‘rahvas’ (< gm *skuta-, *fulka-; vrd vrts *skot*, *folk*). Samuti puudub *u*-umlaut: *haggua* ‘lõikama, raiuma’, *gera*¹⁰ ‘tegema’ (< gm *hawwan, *garwjan; vrd visl *hoggva*, *gørva* ~ *gera*, vrts *hugga* ~ *hogga*, *gøra*¹¹). (Ottosson 2002: 792; Riad 2002: 897; AnW *sub* *folk*, *skot*, *hoggva*, *gera*)

Seevastu *i*-umlaut (vt jn 4), mille käigus tekkisid uued vokaalifoneemid – ilmselt algul allofoonidena (Ralph 2002: 707) –, on mõjunud ka lühikestes silpides, kus seda mujal vanapõhjas pole: *slegr* ‘hoop’, *stepr* ‘koht’ (< sk *slagiz, *stapiz, vrd vrts *slagh*, *staper*, visl *slagr*, *staðr*) (Ottosson 2002: 792; Schulte 2002: 879; SEOB *sub* ¹slag, ¹stad). *i*-umlaudi käigus tekkinud /æ/ ja /ø/ assimileerusid Gotlandil aga üsna varsti (Riad 2002: 897; vt 3.2.2 allpool).

Sarnaselt läänevanapõhjaga on ka vanagotlandi keeles toimunud *ʀ*-umlaut, mille käigus sk /z ~ ʀ/ on eelneva vokaali eespoolseks muutnud: *bæ̃r* ~ *bēr* ‘paljas’, *kæ̃r* ~ *kēr*¹² ‘karikas’ (vrd visl *berr*, *ker*, vrts *bar*, *kar*) (Schulte 2002: 879).

Vanapõhja idamurdes toimus veel ka nn progressiivne *i*-umlaut, mille käigus /i/-le ~

Joonis 4. *i*-umlaut: järgsilbi /i/ mõjul tekkisid tagavokaalidele /a o u/ eesvokaalsed allofoonid [æ ø y] (vrd Ralph 2002: 707).

10 GLGS-is siiski *giera*.

11 Vanarootsi (normaliseeritud) kirjaviisis märgivad samu häälikuid allikais varieeruvalt <ö>, <õ>, <ä>, <ä̃> vs. <ø>, <ø̃>, <æ>, <æ̃>. Siin on eelistatud märke <ø> ja <æ>, kuna need esiteks vastavad täpselt IPA-sümbolitele ja teiseks peegeldavad vanemat kasutust – täppidega variandid said valdavaks alles uusrootsi perioodil (alates Gustav Vasa piibli avaldamisest). Järgmise peatüki EES-i ja LÄGLOS-i näidetes on siiski kasutatud allikale vastavaid märke.

12 GLGS-is siiski *kar*; adjektiivina ei esine seal ei *ber* ega *bar*, kuigi leidub tuletis *bera* ‘paljastama’.

/j/-ile vahetult järgnev /a/ või /o/ muutus eesvokaaliks; vanagotlandi keeles allus muutusele ainult /a/ ja sedagi eelkõige saare põhjaosas – nii on säilinud näiteks *bjorn* ‘karu’, vrd vrts *bjørn* (Riad 2002: 898).

3.2.2. Vokaalid

Vana /i/, mis Skandinaavias valdavalt madaldus /e/-ks, on säilinud: *gikk* ‘läks’, *mip* ‘koos’, *nipan* ‘all’ (vrd nyn *gjekk*, rts *med*, *nedan*) (Riad 2005: 1108). Pikka /ā/-d hääldati Gotlandil ilmselt eespoolsemana kui mujal, kuna see on tüves tänapäevani säilinud, mitte /o/-laadseks muutunud: *bāt* ‘paat’ (vrd rts *båt*) (Schulte 2002: 879). Säilinud on ka vana /u/, v.a samasse silpi kuuluva /rC/ ees, kus sellest on saanud /o/ (kuigi suhteliselt hilja): *bupinn* ‘pakutud, pakkunud’, *klufinn* ‘lõhestatud, lõhenenud’, aga *orþ* ‘sõna’ (< gm *wurða-; AnW *sub* orð₁) (Riad 2005: 1108). Erinevalt paljudest teistest skandinaavia murretest säilis vokaalide kvaliteet rõhuta silpides (Riad 2002: 899).

Lühike ja pikk /ø/ ning pikk /æ/ on kõrgenenud vastavalt (lühikeseks või pikaks) /y/-ks ja pikaks /ē/-ks ning varasem pikk /ē/ omakorda pikaks /ī/-ks: *yx* ‘kirves’, *dýma* ‘kohut mõistma’, *mēla* ‘ütleva’, *sīr* ‘näeb’ (vrd vrts *øx*, *dōma*, *mæla*, *sēr*). Lühikest /æ/-d arvatavasti polnud /e/-st kunagi eristatudki. (Ottosson 2002: 792; Riad 2005: 1108)

12. ja 13. sajandil tekkis sõna lõpus klusiili ja /r/-i (hiljem ka /l/-i või /n/-i) vahele epenteetiline vokaal: (gm *fiskaz > hilis-sk *fiskR >) vp *fiskr* > vrts *fisker* ‘kala’. Vanarootsi tekstides kirjutati seda vokaali enamasti <e> (kohati <i>, <æ> või <a>), Gotlandil enamasti <a> või <i>, kuigi see võidi ka täiesti märkimata jätta. (Riad 2002: 901)

3.2.3. Diftongid ja triftong /iau/

Vanagotlandi keeles on säilinud vanad (gm-sk) diftongid /ai/ ja /au/, mis vanapõhja idamurde tuumalas monoftongistusid: vgotl *stain* ‘kivi’, *auga* ‘silm’ (vrd vrts *stēn*, *ōgha*; visl *steinn*, *auga*). Mujal vanapõhjas on sk /ai/-st w-umlaudile ja /au/-st i-umlaudile allunud vormides saanud /øy/ <ey> (hiljem idas > /ō/); vanagotlandi keeles on samas kontekstis /ai/ säilinud ja /au/ muutunud /oi/-ks (võimalik, et vaheastmeks oli /øy/¹³):

---

13 Vrieland (2011: 8) ütleb, et vanagotlandi vaste peab olema /oi/ <oy>, kuna tänapäeva keeles on sellest saanud /äi/. Siiski on vaheastmena /øy/ foneetiliselt üsna ootuspärane; sarnane on ka fääri keeles toimunud üldine muutus /øy/ <ey> > /oi/ <oy> (Hagström 2002: 103; Schulte 2005: 1090–1091) ning lähedane taani keeles sõnuti toimunud /øi/ > [aj] (vrd nt DDO *sub* høj₁, øje₁).

oy 'saar' (samast tüvest pärineb muide nimi Ojamaa 'Gotland'; SSA *sub* vuotojonkivi), *droyma* /droima/ 'und nägema, unistama' (< gm *awjō, *draumjan-, vrd vrts *ā*, *drōma*; visl *ey* /øi/, *dreyma* /drøima/). (Ottosson 2002: 792; Schulte 2002: 879; Riad 2002: 897; Vrieland 2011: 14)

Diftongistunud on /e/ > /ie/ sõnades nagu *biera* 'kandma', *hier* 'siin', *ier* 'on' (vrd vp *bera*, *her*, *er*) (Schulte 2002: 879); hiljem (keskgotlandi perioodil) on sekundaardiftonge tekkinud veelgi (Riad 2005: 1108).

Algskandinaavia /eu/, millest idavanapõhjas sai /iū ~ jū/ (ja sellest omakorda kohati /ȳ/), on arvatavasti üsna vara muutunud triftongiks /iau/: *niauta* 'nautima', *biauþa* 'pakkuma', *briauta* 'murdma', *diaupr* 'sügav' (vrd vrts *niūta*, *biūþa*, *brȳta*, *djūper*) (Ottosson 2002: 792; Schulte 2002: 879; Riad 2002: 897).

3.2.4. Konsonantism

Vanagotlandi konsonantism sarnaneb üldiselt vanarootsi keelele; olulisim erinevus on sõna algul toimunud muutus /vr/ > /r/ (mis on ühtlasi üks vanaislandi innovatsioon): *raiþi* 'viha', vrd visl *reiði*, aga vrts *vrēþe* (rts, nr, tn *vrede*) (Ottosson 2002: 792; Schulte 2002: 879; SEOB *sub* vred₂).

4. Soome keeles tundmatutest germaani laenudest

Alanud peatükk vaatleb esmalt ülevaاتlikult eesti-lõunaeesti-liivi ühiseid muinaspõhja laentüvesid, seejärel analüüsitakse iga sõna, vaadeldes muu hulgas tema levikut eesti murdeis ja otsides talle võimalikke laenuallikaid, eelkõige vanagotlandi keele peamiste tunnismärkide, Gotlandi vana seadustiku (*Guta lag*) ja „Gutasaaga” tekstide põhjal koostatud sõnaraamatust. Iga sõna saab hinnangu, kas on alust oletada Gotlandi päritolu või mõju.

4.1. (Põhja)eesti, lõunaeesti ja/või liivi vanad ühislaenud

Eino Koponen on väitnud, et kui ase-, arv-, side- ja hüüdsõnad, nimed, ainult salatsiliivis tuntud sõnad ja etümoloogiliselt kahtlased sõnad välja jätta, siis on eesti ja liivi keelel ligikaudu 1200 ühist lihttüvet, millest umbes 130 on põhja pool Soome lahte tundmatud: 90 on levinud nii põhja- kui lõunaeestis, 40 ainult emmas-kummas (Koponen 1990: 36–37).

LÄGLOS-i kolmes köites leidub kokku 32 märksõna, mille ette on märgitud „estn.”, s.t mida soome keeles pole¹⁴: *hõrnas* ‘jõeforell’, *kelp* ‘katuseosa’, *laut*, *lumm* MRD ‘mütt (kalapüügiriist)’, *lõhn*, *lõks*, *meltsas* ‘roherähn’, *mõtlemä*, *mõõt*, *mõõtma*, *natt* ‘vähipüügivahend’, *osmus* MRD ‘malm’, *pahr* MRD ‘kult’, *paht* MRD ‘sealaut, -sulg’, *perv*, *piht* ‘pihttara’, *purre*, *puul* MRD ‘mullikas’, *põis*, *rahu* ‘kõrgendik merepõhjas’, *raibe*, *reht* (Wiedemanni sõnastikus) ‘praadimisrest’, *roogas* MRD ‘kännivares’, *siil* ‘kangariba’, *tang*, *tuder* ‘teatud rohttaim’, *tõbi*, *valdas* ‘tõkkepuu; kaevuvinn’, *vang* ‘(jõe)käänak’, *varjama*, *veimed* ‘pruudi kingitused pulmalistele’, *võllas*. Kindel liivi vaste on märgitud neist vaid seitsmele (*kelp*, *lõks*, *meltsas*, *mõtlemä*, *paht*, *purre*, *tõbi*), lisaks ühele küsimärgiga (*rahu*) ja ühele salatsiliivi oma (*vang*).

Kindlateks (alg)germaani laenudeks on neist märgitud *hõrnas* (gm või noorem),

---

14 I köites sellist märget ei kasutata ja selles köites leidub vaid üks puhteesti sõna (*hõrnas*).

laut, mõtlema, mõõt, purre, tang, tuder (gm või noorem), *valdas, vang* ja *varjama* (mida küll käsitletakse koos soome sõnaga *varjella*); küsimärgiga veel *mõõtma* (gm või noorem), *meltsas, natt, pahr, perv, puul, rahu* ja *tõbi*. Nooremateks laenudeks on märgitud *lumm, osmus* ja *roogas* ning küsimärgiliselt *veimed*. Ebatõenäolisteks germaani laenudeks on märgitud *kelp, paht* ja *põis* ning kindlasti mitte germaani päritolu sõnadeks *lõhn, lõks, piht, reht* ja *siil*. Sõnu *raibe* ja *võllas* käsitletakse märksõnade *räivä* ja *valdas* all, kindlat hinnangut neile ei anta. Niisiis on LÄGLOS-i järgi eesti keeles vähemalt kümme germaani või skandinaavia laenu, mida soome keel ei tunne.

EES-is on soome vasteta võimalikke muinaspõhja laene 54 (sh sõnad, mis leiduvad soome keeles rööplaenudena). Alggermaani laenudeks on märgitud *halama, hörnas, jah* (gm või vrts), *laut, mõtlema, mõõt, peesitama, purre, tõbi* (gm või sk); küsimärgiliselt veel *hatt* 'emane koer; liiderlik naine' (lms või gm), *härnas, kelp* 'otskatus; -laud', *kena, tuur* 'teatud kala' (asks või gm), *lõbu, manitsema, meltsas, mõõtma* (gm või asks), *natt, peig* (gm või blt), *pelg, perv* (vvn või gm), *piirits* 'võrgunõel', *seelik, siil* (gm või sk), *tang* (gm või lms-mdv), *vang* (iirn, blt või gm).

Nooremateks, enamasti vanarootsi laenudeks on märgitud *agul, härna* (vrts või rts), *kaal* 'kaalikas', *kaap* 'kaabu', *kadalipp, karikas* (sk või vrts), *kriim* (rts või sk), *kult* (sk), *laadik* (asks või sk), *lauter, moon* '(toidu)varu' (vrts või asks), *nunn* (asks või vrts), *olv* 'ungas' (sk või rts MRD), *paar* 'aampalk; kaelkoogud' (asks või vrts), *parkal, piin, pipar, plett* 'palmik', *reede* (asks või vrts), *riik* (vrts, rts või asks), *siunama, tunder* (vrts või rts); küsimärgiliselt *kail* (blt, sks või sk), *laar* 'suur kogus' (vn või vrts), *laatuma* 'kokku valguma', *liiv* (sk), *rood* 'Vene sõjaväeüksus; hulk inimesi; rivi' (vn, vrts, rts või asks).

Kõiki mainitud sõnu käsitletakse põhjalikumalt järgmises jaotises, kus ühtlasi otsitakse neile võimalikke Gotlandi laenuallikaid.

4.2. Võimaliku Gotlandi mõju analüüs

Järgneb ühendloend EES-i sõnadest, millel on mainitud võimalikku alggermaani, algskandinaavia või vanarootsi laenuetümoloogiat, aga millele pole antud soome

vastet, ning LÄGLOS-i märksõnadest, mille ees on märges „estn.” (s.t millel pole soome vastet). Mõned loendis olevatest sõnadest esinevad mõlemas sõnaraamatus, mõned ainult emmas-kummas. Mainida tuleb, et EES-is ei anta soome vastet ka sõnadele, mis on seal olemas rööplaenuna samast allikast — sel juhul on seda siin vastava sõna juures mainitud; LÄGLOS seevastu käsitleb ka sõnu, mille kohta samas kindlalt öeldakse, et need pole muinaspõhja päritolu. Samuti on erinev sõnaraamatute koostepõhimõte: LÄGLOS on teaduslik sõnaraamat, kus on nimetatud etümoloogiate esitajad ja ka kriitikud, samuti allikaviited; EES seevastu (nagu selle koostajad sissejuhatuses ka ütlevad) on mõeldud keeleteadusliku erihariduseta keelehuvilistele; seal pole toodud allikaviiteid üksiksõnade kohta ega ka konkureerivate etümoloogiate esitajaid-kriitikuid, et lugeja huvi korral nende väidete ja vastuväidetega hõlpsasti tutvuda saaks¹⁵. Neist erinevustest lähtudes on vastukäivate andmete puhul usaldusväärsemaks peetud LÄGLOS-i.

Sõnad on LÄGLOS-i või EES-i esitatud muinaspõhja päritolu tõenäosuse järgi jaotatud kolme rühma: kindlad laenud, kaheldavad laenud ja mitte muinaspõhja päritolu sõnad. Iga käsitletava märksõna juures on näha ka türevokaal, verbiidel vajadusel tugeva või nõrga astme tüvi. Kui sõna on üldkeeles tundmatu, vananenud või harv, on lisatud ka tähendus (võetud üldjuhul EES-ist, võimalusel veidi lühendatuna); vajadusel on esitatud ka sõna lisatähendused eesti murdeis. Et töö eesmärk on leida eesti keelest germaani või skandinaavia laene, mida soome keeles ei ole, siis ei käsitleta põhjalikumalt edasi sõnu, millel EES-i kiuste on olemas soome vaste (ja mitte rööplaenuna). Et LÄGLOS käsitleb ainult vanemaid laene, siis reeglina ei leidu seal sõnu, millele EES-is on antud vanarootsi laenuetümoloogiaga.

EES-i ja LÄGLOS-i andmetele järgneb info sõna levikust eesti murdeis: avaldatud materjali piires¹⁶ „Eesti murrete sõnaraamatust” (EMS), muidu „Väiksest murdesõnastikust” (VMS); seal kasutatavate murrakunimede ja murdeliigenduse kaart on toodud lisas 2 (jn 5). Mõne sõna kohta leidub tähelepanuväärset infot Wiedemanni eesti-saksa sõnastikus („Ehstnisch-deutsches Wörterbuch”, EDW) — seegi on lisatud.

15 Üksikasjalikult (ja koos konkreetsete parandussoovitustega) on EES-i arvustanud nt Viitso (2012) ning Hint & Anttila (2013).

16 Avaldatud vihud hõlmavad tähestikuvahemikku *a–mütsakas*. EMS ei arvesta oma tähestikulises järjestuses sõnaalgulist *h-d*, seega nt *halama* on *a* all, *hõrnas* aga (veel avaldamata) *õ* all.

Seejärel on andmed teistest sõnaraamatutest, eelkõige GLGS-ist (kui seal sobivat vastet ei leidu, on seda öeldud, sulgudes järgneb, mis tähtede alt vasteid otsiti)¹⁷. Kui mõnes sõnastikus on märksõnal ka n-ö homonüüminumber, on seda viidatud.

Kasutatud on ka rootsi murdekogusid. Võimaliku vanagotlandi mõju hindamiseks või kui EES-is või LÄGLOS-is on mainitud vanarootsi laenuallika võimalust, on kõnealust (vana)rootsi sõna otsitud teostest „Svenskt dialektlexikon” (SDL)¹⁸ ja „Ordbok över Finlands svenska folkmål” (OFSF)¹⁹. Rootsi ja soomerootsi murdealade kaardid on toodud lisas 2 (jn 6 ja 7, *resp.*). Üksikutele sõnadele leidub vaste uuemat gotlandi keelt kirjeldavas „Gotlandsk ordbok’is” (GO) – neidki on sel juhul mainitud.

Sõnadele, millele GLGS-is sobivat vastet ei leidu, on avantüürina konstrueeritud ootuspärane vanagotlandi vorm – eeldusel, et LÄGLOS-is, EES-is, SEOB-s ja/või AnEW-s on toodud alggermaani või algskandinaavia rekonstruktsioon, millele rakendada vanagotlandi keele kujunemisel toimunud häälikumuutusi (vt lisast 1). Kui LÄGLOS-is ja EES-is on vanima võimaliku allikana antud vanarootsi sõna ja sellele pole ka muudes allikates üldaktsepteeritavat algskandinaavia või alggermaani lähtevormi antud, tuleb leppida sellega, et vanagotlandi vormi adekvaatselt konstrueerida ei saa, kuigi tõenäoliselt oli vanagotlandi sõna – kui see olemas oli – vanarootsi omaga vähemalt konsonantismi poolest üsna sarnane.

Vasteid sai otsitud ka Põhjamaade ruunikirjade andmebaasist (SRD 2014), täpsemalt Gotlandilt leitud viikingiaegsetest ja vanematest tekstidest²⁰, kuid üsna ootuspäraselt

---

17 GLGS-i kirjaviis on normaliseerimata – ka sõnastikuosas –, seega sageli vastab ühele foneemile mitu grafeemi ja vastupidi (/k/ <c> ~ <k> ~ <ch>, /v/ <u> ~ <v> ~ <w> ~ <fv> ~ <f> jne; <v> /u ~ w ~ v/, <þ> /p ~ ð/ jne), samuti ei märgita reeglina vokaalipikkusi (nagu nt EES-i vanarootsi näiteis, vrd EES-is *bār* ja GLGS-is *bar*, mis samuti hääldub pika /ā/-ga), mõnikord on pikk vokaal küll topelt kirjutatud (nt *sia* ‘nägema’, aga *siir* ‘näeb’). Põhireegel on siiski, et topeltkonsonandile eelnev vokaal hääldub lühidalt ja üksikkonsonandile eelnev pikalt. GLGS-i sõnastikus tärniga märgitud sõnad ei esine seadustikus ega saagas n-ö algvormis, vaid mingis muus käandes või pöördes.

18 SDL on küll vana allikas (algelt avaldatud 1862–1867), kuid seda peetakse endiselt üheks paremaks.

19 Avaldatud tähestikuvahemikus A–O; seal kasutatud hääldusmärgid on siin lihtsustatud või teisendatud IPA-sse (vrd Förklaring av landsmålsalfabetet). Kuna tegu on soomerootsi sõnaraamatuga, siis on ka seal kasutatud murdealade nimed rootsikeelsed; ka käesolevas töös on nad sellisena, kuigi sulgudesse on lisatud vastav soomepärase nimi.

20 *Signum*’id: G 10, G 37, G 40 \$, G 41, G 45 \$U, G 52, G 53, G 57, G 58, G 59 \$, G 72 †, G 77, G 80 \$, G 85 \$U, G 86, G 87, G 88 U, G 89 \$U, G 92 \$, G 93 \$, G 94 \$, G 96, G 98 U, G 109, G 110 \$, G 111 \$, G

on ruunikirjad küllaltki ühekülgse sõnavaraga ja ühelegi allpool käsitletavale sõnale seal võimalikku vastet ei leidunud.

Iga sõnaartikkel lõpeb kommentaari või hinnanguga, kas vaadeldav sõna võiks olla Gotlandi päritolu.

4.2.1. Kindla muinaspõhja päritoluga sõnad

agul, -i

‘(vilets) äärelinn’

EES: ← vrts *hakul-*, *hagull-* liitsõnades *hakulverk*, *hagullverk* ‘ristatud teivastest aed’.

EMS, VMS: ei leidu.

EDW: leidub (*aguli*), aga ilma murdeleviku teabeta.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*ha-*).

SDL: ei leidu.

OFSF: ei leidu.

Gotlandi mõju pole võimalik hinnata. Ka soome keeles on varem olnud tuntud sõna *hakuli* ‘plankaed; eeslinn’, laenatud samast vanarootsi allikast, ilmselt rööplaenuna (vrd SSA *sub hakuli*₁).

hala/ma

‘kaeblema’, MRD ‘ihaldama, soovima’

EES: ← gm **χalō(ja)n-* (> vüsk *halōn* ‘tõmbama, vedama’), küsimärgiliste vastetega mujalt läänemeresoomest (lv *a’littō* ‘süüdata’, sm *halata* ‘kallistada, emmata, sülelda’, *halu* ‘soov, tahtmine, himu, isu; iha, kirk’, is *halata* ‘igatseda, ihata’, *halu* ‘soov, himu’,

---

112 \$, G 113, G 114, G 116 \$, G 117, G 121 \$U, G 134, G 135, G 136 †\$, G 138, G 141, G 143 \$U, G 157, G 160, G 180 †, G 181, G 186 †, G 187, G 188 \$, G 189 \$, G 193 †, G 200, G 203 \$, G 204 \$U, G 205 U, G 207, G 208, G 216 \$, G 218, G 219 †, G 220 \$, G 225, G 227, G 228, G 248, G 251 \$U, G 252 \$, G 262, G 264 U, G 266 \$, G 268, G 269 U, G 270, G 272 †, G 273, G 276, G 280, G 281, G 287 \$U, G 300 \$, G 305, G 309, G 310, G 311, G 325, G 342, G 343, G 347, G 348 U, G 354, G 355, G 356 \$, G 361 U/V, G 362, G 368, G 370 \$, G 373, G 387, G 388, G 389, G 390, G 392, G 393, G ATA351-3693-2013, G IK365,8 U — neist sisukad: G 37, G 40 \$, G 59 \$, G 77, G 80 \$, G 98 U, G 111 \$, G 112 \$, G 113, G 114, G 121 \$U, G 134, G 135, G 136 †\$, G 138, G 188 \$, G 200, G 203 \$, G 207, G 208, G 216 \$, G 220 \$, G 225, G 227, G 252 \$, G 270, G 272 †, G 273, G 276, G 280, G 300 \$, G 309, G 325, G 342, G 343, G 355, G 370 \$, G 373, G 392, G 393.

krjA *haluta* ‘tahta’, *halei* ‘hele, kirgas’); „peetud ka häälikuliselt ajendatud [lms] tüveks”.

LÄGLOS: sm *halata* ‘soovima, tahtma, igatsema; kallistama’ vastetena on lisaks muule nimetatud le *halama* ‘igatsema’ ja ee *hõllandus* ‘igatsus’, *hõla* ‘soov’ jmt; ← gm *χalō(ja)n-* (sk **haljōn*; vrd vasks *halon/haloian* ‘tõmbama, vedama’).

EMS: registreeritud ainult lõunaeeestis (Har Vas Se Lut), variantidena ka *halamma*, *halahamma*, *halahhama*, *hallama*. Tähendusel ‘ihaldama, soovima’ ainult Se näide.

EDW: leidub *halatsema* ‘kaebama, kahetsema, kurvastama’ ja sellele viitav *halaldama* ~ *halama* („pt”, s.t poeetiline), samuti *halutama* ‘valutama’ („SW” ehk saartel, Pärnu- ja Läänemaal ning osal Harju- ja Järvamaast).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*ha-*, *he-*).

Ootuspärane areng Gotlandil: **χalō(ja)n-*: a) gm **χalōjan-* > sk **haljōn* > **haljan > ***hel(j)a*; b) gm **χalōn-* > ***halun-* > ***haln-*.

Gotlandi mõju (isegi kui seal vaste leiduks) on raskesti usutav eelkõige tähenduse ‘soovima’ leviku tõttu. Tähendusnihe ‘soovima, tahtma’ > ‘igatsema’ > ‘(igatsusest) kaeblema’ (> ‘valutama’) oleks ehk mõeldavgi, kuid lihtsam seletus on, et lõunaeeesti sõna on saanud uue tähenduse sõna *hale* ‘kurb’ mõjul (vrd Koponen 1998: 261). Tüve *halu-* ‘valu-’ EDW-s väidetav levik „SW” on vastuolus EMS-iga, mille järgi see puhtlõunaeeesti tüvi on.

hörn/as, -a

‘jõeforell’

EES: ← gm **furχnō* (> vasks *forn*, *forna* ‘forell’); „peetud ka hilisemaks [vasks] laenuks”.

LÄGLOS: < lms **hornas* ← gm **furχnō*²¹ (sk **forhnu*), vrd vingl *forn*, vasks *for(h)na* ‘forell’. Kui ee *hörn*as < lms **hernas* või **harnas* (ja mitte **hornas*), oleks võimalik ka laen tüvest, millest pärineb rts *färna* ‘turvakala’ (< sk **ferhnō* < gm **ferχnōn-*; või hilis-sk **fer(h)nijō* < sk **farhnijō* < gm **farχnⁱjōn-*). Tähenduse poolest sobib paremini aga üksnes läänegermaanist tõendatav **furχnō*.

VMS: registreeritud ainult lõunaeeestist ja sellega piirnevast keskmurde Kursi

---

21 LÄGLOS-i I köites on χ asemel kasutusel x.

murrakust, levinum kuju on *hörn* (Ksi Vön Har Rõu Plv Vas Röp Se; *hörn* ainult Hel Plv).

EDW: leidub *hörn* 'forell' ja sellele viitav *hörn* ~ *hörne*; ilma murdeleviku teabeta.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*f*-, *h*-).

Ootuspärane areng Gotlandil: gm **furχnō* > **furhnu > **furhn > **forhn > **forn.

Gotlandi mõju on raskesti usutav eelkõige eesti sõna leviku tõttu – laen saadi ilmselt pigem lõuna poolt (s.t läänegermaanist, nt vanaalamsaksast). Ka ootuspärastest vanagotlandi arenguvormidest ükski ei sobi häälikuliselt väga hästi laenuallikaks.

***här*ra, -**

EES: ← vrts *hærre* 'rüütli- ja vaimulike tiitel' või ← rts *herre* 'här

VMS: registreeritud üle Eesti kõigist murdeist, variantidena (*h*)*erra*, (*h*)*err*, *här*.

GLGS: *herra* 'isand, här

SDL (*sub* *harr*): üldlevinud sõna, Västerbottenis lõpukaoline *harr*, *här*; < vrts *hærra* ~ *herra* ~ *herre* < vp *harri*, *herra* (algselt keskvõrdes adjektiiv 'kõrgem').

OFSF (*sub* *herre*₁): üldlevinud sõna, lõpukaoline *här* on registreeritud Österbottenist (Pohjanmaalt), Åbolandist (Turu saarestikust) ja Loviisa ümbrusest (Helsingist idas); mujalt soomerootsist on kirja pandud lõpuvokaaliga vorme (/ä ε e i/, aga mitte /a/-ga).

EES ei maini vanarootsi vokaalivaheldust (vrd SDL ülal; SSA *sub* *herra*) ja sõna on laenuandja poolel üldlevinud, seega Gotlandi mõju üle otsustada pole võimalik; sm *herra* on rööplaen. Lõpuvokaalita vorm võib (olenevalt murdest) olla nii eesti keeles kujunenud, sellisena juba laenatud või ka keskülemsaksa mõju, kus *herr* oli samatähendusliku sõna üks võimalikke vorme (MhdW *sub* *hërre*). Laen ei saa pärineda vanemast kui (hilis-?) vanapõhja perioodist, sest vp *herra* ← vaks *hërro* (AnEW, AnW *sub* *herra*).

***här*/ras, -da**

'tundlik, hale'

EES: ? ← gm **χarduz* (> gt *hardus* 'range, karm, kõva', visl *harðr* 'kõva; tugev; innukas'); viidatakse ka sõnale *harras* 'sügavalt aukartlik' (← sm *harras* 'id.; kirglik; ustav; visa; usin; südamlük; vaka', mis on laenatud keeleuuenduse ajal ja mille vaste ka

ee *här*ras võib olla).

LÄGLOS-i järgi variant tüvest *harras* ← gm **χardū-z*, millel ühtlasi on olemas soome vaste. Ka eesti sõna eesvokaalsuses pole näha Gotlandi mõju, sest lähtekeeles puudub *i*-umlaudi „päästik” (vrd 3.2.1 ülal; ootuspärane areng oleks gm **χardūz* > ***hardūR* > ***hardR* > ***hārpr*).

jah

EES: ← gm laen samast allikast kui *ja*, „teisalt on arvatud, et” ← vrts *jaa*, *ia* ‘jah’.

LÄGLOS-i järgi variant tüvest *jaa* ← gm **ja/*jā* või ← sk **ja/*jā*, millel on olemas ka soome, vadj ja liivi vasted (viimane ehk eesti laen).

kaal, -i

‘kaalikas’

EES (*sub* kaal₂): ← vrts *kāl* ‘kapsas’; „ka oletatud, et” ← asks MRD *kāl* ‘kapsas’ („levinum .. variant on häälikuliselt .. sobimatu *kōl*”).

EMS: registreeritud kogu Mandri-Eestist, v.a rannikumurdest (L K I eL), samuti Kihnust; variandid *koal*, *kual* (K I), *koāl*, *kuāl* (Khn), *kaale* (Var), GEN -i (Pär Vän Hää Saa K I eL), -e (L), *koali* (Khn).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*k-*, *c-*).

SDL (*sub* kâl): üldlevinud sõna, Öster- ja Västergötlandis ja Värmlandis ‘igasuguse juurvilja vars ja lehed’, Gotlandil siiski ‘kapsas’; vanarootsis lisaks põhitähendusele ka üldiselt ‘köögivili’.

OFSF (*sub* kâl): üldlevinud sõna, mitmuslikuna ka tähenduses ‘juurvilja vars ja lehed’.

Sõna on laenuandja poolel üldlevinud ja samas pole teada, mis tähenduses see täpselt vanagotlandi keeles esines, seega Gotlandi mõju üle otsustada pole võimalik. Skandinaavia sõna on omakorda laen läänegermaanist, tõenäoliselt ← vingl *cāl*, *cāwel* ‘kapsas’ ← lad *caulis* ‘vars, kapsas’ (SEOB *sub* kâl; AnEW *sub* kâl); sm *kaali* ‘kapsas’ on rööplaen (vrd SSA *sub* kaali).

kaa/p, -bu

‘kaabu’

EES: ← vrts *kāpa* ‘kapuuts; kapuutsiga keep’; *kaabu* genitiivist nominatiiviks

reanalüüsitud.

EMS: registreeritud sporaadiliselt (pea) kõigi murrete alalt (Jõe Muh Rid Trv Mär Kse Hää KuuK Koe Iis KJn Krl Rõu Röp Kei), variantidena *kuap* (Juu), *koap* (Trm), *kaab* (Se Lut Kuu); GEN valdavalt *-bu*, variandina *-bi* (Kei) ja laadivahelduslik *kao* (Se Lut).

GLGS: *capu laus* 'ilma kapuutsi või keebita'.

SDL: eraldi märksõna sobivas tähenduses ei leidu, on vaid *kåpe-kjortel* 'kleit; lastesärk' (Öster- ja Västergötland, Småland).

OFSF (*sub* kappa_{s1}): laialt levinud sõna, kõik variandid lühikese vokaaliga.

Vormi poolest sobib laenuallikaks nii vanarootsi kui ka vanagotlandi tüvi (esimene oleks nominatiivis normaliseeritult *kāpa* ja teine genitiivis *kāpu*). Kindlalt Gotlandi mõju üle otsustada pole aga võimalik, kuna vanagotlandi vastel pole vanarootsi omaga võrreldes foneetilisi erijooni; sõna lai levik eesti murdeis räägib pigem vanarootsi päritolu kasuks. Skandinaavia sõna pärineb vanapõhja perioodist, ← hlad *cāpa* < klad *cappa* 'kapuutsiga) keep' (SEOB *sub* kåpa, kappa).

kadalip/p, -u

'16.–19. sajandi (sõjaväeline) peksukaristus'

EES: ← vrts *gatulopp, gatulöp* 'kadalipp' (koos rahvaetümoloogilise kohanemisega).

EMS: registreeritud saartelt, lääne-, kesk- ja rannikumurdest ('peksukaristuse tähenduses Kuu Vai Pöi Muh Mar Vig K Rõu Juu JMd, variandina *kadulepp* Phl; üldisemalt 'peks' Ha Tür Juu Kos; 'peksuvahend' HJn; 'logelema, tegevuseta elama' Juu; 'teatud vastlapäeva komme' Kse).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*g-*).

SDL: ei leidu.

OFSF (*sub* gat-lopp): vormiliselt kõikjal ühetaoline (/gätlopp/); üldise tähendusega 'teatud mäng', Åbolandi (Turu saarestiku) Nagu (*Nauvo*) murrakus aga 'sõjaväeline karistus'.

Levik eelkõige ajaloolisel Eestimaal ja termini sõjaväeline iseloom jätavad vähe kahtlust, et tegu on hilise laenuga (väga võimalik, et alles 16.–17. sajandist), mis on saadud rootsi väeüksustelt ja Gotlandi mängus pole; sm *katulyöppi* 'kadalipp' on

rööplaen. Hilisemat laenamist (← rts *gatalopp*²²) toetab ka Uibo (2014: 180).

karik/as, -a

EES: ? ← sk (> visl *kalkr, kalekr* ‘karikas’) või ? ← vrts *kar* ‘peeker, karikas’ (kuhu on lisatud liide *-k(as)*); isuri vastega. „On ka oletatud, et .. kujunenud mitme laenuallika segunemisel”, neist üks ehk asks *kellik* ‘karikas’.

LÄGLOS: ei leidu.

EMS: registreeritud kõigist murretest, variandid NOM *karika* (VNg Lüg Jõh Sa Muh Hää K I Puh), *karigas* (Kuu), *karik* (KodI M Ran Nõo), *kaarikas* (Krj L, v.a Hää), *kaarik* (San V), GEN *-ka* (VNg Lüg Jõh Sa, v.a Khk, Muh K I Puh Kuu Trv Nõo Krj L), *-ku* (Hls Krk Nõo), *-ke* (San), *-ga* (Khk Vai Vas), *-gu* (Krl Se).

GLGS: *kar* ‘peeker, karikas’.

SDL (*sub kar*): laialt levinud; Ölandil ‘taldrik’.

OFSF (*sub kar*₁): üldlevinud, vokaali pikkus varieerub ka sama murdeala sees.

Vanagotlandi etümoloogia on samaväärne vanarootsi omaga. Sõna on tuntud ka mujal germaanis: gt *kas*, vasks, vüsks *kar* << gm *kazā-* (SEOB *sub kar*). EES-is pakutud algskandinaavia etümoloogia kohta tuleb veel mainida, et visl *kalekr* ei pärine mitte mõnest sk tüvest, vaid on uuem laen kirikukeeles (← vingl *calic* ← lad *calix* : *-cem*), samas kui *kalkr* on vanem laen, võibolla sama vana kui *vín* ‘vein’ (AnEW *sub kalekr*).

kriim, -u

EES: ← rts VAN *grīma* ‘puusse lõigatud märk; mask’; „peetud ka vanemaks laenuks sama tüve [sk] vastest” (> rts *grimma* ‘päitsed, valjad’, nr *grima* ‘kriim, vööt näol; päitsed’).

LÄGLOS: ei leidu.

EMS (*sub kriim*₁): registreeritud üle Eesti, variandid NOM *krõim* (Se), ‘*kriimu* (R) ja *riim* (Vig Kse Han Vän Tor KJn Mär Trv Krk Har) ning GEN *-u* (Jäm Käi Phl Noa LNg Mar Mär Vig Kse Han Vän KJn Tös Tor K I Krl Plv Se Trv Krk Har) ja *-a* (T).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*gr-*).

---

22 Tuleb mainida, et rootsi keeles on sõna variantidena kirja pandud küll *gate-*, *gato-*, *gatu-* ja *gatlopp*, aga mitte *gatalopp* (SAOB *sub gatlopp*). Sama kinnitas meilivestluses ka Uppsala murde- ja rahvaluulearhiivi uurija.

SDL (*sub* grima₂): ‘plekk või kriim näos’, Helsinglandis ‘mustavöödilise laubaga kits’; < vrts *grima* ‘mask’, mille genitiivivormi näitab tuletis *grīmu-maþer* ‘maskiga mees; metsaröövel’, vrd vp *grīmu-maðr* ‘maski või kiivriga mees’.

OFSF (*sub* grimma_s): laialt levinud, enamasti pika /i/-ga: Österbottenis (Pohjanmaal) nii /u/-laadse lõpuvokaaliga kui ka lõpukaoga, Ålandil (Ahvenamaal) /a/-ga, lõunarannikul /grīmo ~ grimmo/. Ida-Nylandist (Ida-Uusimaalt) Pyttise murrakust kirja pandud tähenduses ‘mustuserant näol’.

Gotlandi mõjuga arvestada ei saa; tähenduslikult sobib uuem (rootsi) vaste paremini kui vanarootsi, veel paremini sobiks aga eelmainitud soomerootsi Pyttise murraku tähendus. SEOB (*sub* grimma) järgi on vanapõhja sõna „hämarat päritolu”.

kul/t, -di

‘sea isasloom’

EES: ← sk *gultiō (> rts *galt* ‘kult’, tn *galt* ‘orikas’, isl *gylta* ‘emis’). „Teisalt arvatud, et [variant tüvest] *kull*”, vrd (*sub* kull) vdj *kulli* ‘kull; isasloom; kult’ (< lms).

LÄGLOS: ei leidu.

EMS: registreeritud kõigilt murdealadelt, v.a Mulgist; NOM variandid *kult* (Lä Mih Pär Vän T V), *kult* (Hi) ja *’kulti* (Vai), GEN *kułdi* (Mär Khn Tor K I), *kuldi* (Sa Hi Muh Vig Kse Tös Hää Saa Nõo Ote), *’kuldi* (R). Lõunaeeesti Võru murdes (ja Laiusel) registreeritud ka tähenduses ‘poissmees; vanapoiss’.

GLGS: *galtr* ‘kult’.

SDL (*sub* galdur (gyllta)): üldlevinud sõna, ‘(noor) emis’, Smålandis ja Västgötlandis variandina tüves ka /ö/.

OFSF (*sub* gylta_{s1}): üldlevinud, kõik variandid tüves /y/ või isegi /i/-ga, alguskonsonant valdavalt /j ~ dj ~ dz/, v.a kohati Åbolandis (Turu saarestikus) ja Nylandis (Uusimaal) /g/.

SEOB (*sub* galt, gylta) ja AnEW (*sub* gøltr, gylta) järgi rts *galt* ‘kult’ << gm **galtu-* (> visl *gøltr* ‘orikas’) ning gm **gultiō-* >> rts MRD *gylta* ‘(noor) emis’ (ja visl *gylta*, *gyltr* ‘emis’), mis on ka häälikulooliselt sobiv (erinevalt EES-i esitusest). Laenatud on niisiis tüvi alg tähendusega ‘emis’. Gotlandi mõju ei saa eelneva põhjal välistada ega kinnitada (kuigi lai levik räägib pigem selle vastu). Ootuspärane areng oleks gm

**gultiō-* > ***gultiu-* > ***gulti-* > ***gulti-* > ***gylti-* — neist sobiks laenuallikaks kõik umlaudieelsed vormid.

laadik, -u

‘laegas’

EES: ← asks *lade, ladeken* ‘kirst, kast; laegas’ või ← vrts *la(a)dika* ‘väike kast, karp’; „ka arvatud, et laenatud on [asks] *lade* ja lisatud liide *-ik*.”

EMS (*sub* *laadik₁*): levinud lõunaeestis ja rannikumurdes, tähendus kõikjal ‘hoiukast, kirst, laegas’; NOM variant *laatk* (Võn Rõn), GEN *laadiku* (Hls Krk Nõo Krl Kuu Jõh IisR), *-ko* (Plv), *-gu* (Rõu Vas Lei).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*la-*).

SDL: täpset vastet ei leidu; on tuletisi samast tüvest (s.t *lada* ‘laadima; hoiustama’).

OFSF: ei leidu.

Gotlandi mõju ei saa kindlalt hinnata, kuid sõna levik eesti murdeis räägib pigem selle vastu; sm *laatikko*, VAN ja MRD *laatikka* ‘karp, sahtel’ on rööplaen (SSA *sub* *laatikko*).

lau/t, -da

EES: ee *laut*, vdj *lautta* < lms *lautta ← gm *lautō, *lauti-z (> visl *laut* ‘süvend, väike org; põld, muld, maa’, vrts *lõt* ‘põld’, rts MRD *lõt*, *laut* ‘karjamaa; karjaõu’); vадja vastega.

LÄGLOS: ← gm *lautō* või *lauti-z* > sk *lautu* või *lautiR*, resp. (> vp *laut* ‘väike org; maa’, vrts *lõt* ‘põld’, vgotl *laut* ‘karjamaa, põld’); vадja vastega.

EMS (*sub* *laut₁*): üldlevinud *laut*: *lauda*, NOM variandina ` *lauta* (VNg), GEN *louda* (SaLä Emm Rei), *laoda* (sporaadiliselt T), *laada* (L K I), ` *lauda* (R); Muhu kandist registreeritud tähendus ‘ait, hoiuruum’ (Põie Muh).

GLGS: *laut ‘karjamaa’, *ta laut ‘karjamaa, mis asub tee kõrval’.

SDL (*sub* *lauta* (*lõt*)): monoftongeerunud (*lõt*) Upplandis, Hälsinglandist Smålandini ja Södermanlandis; diftongiga vormid (*leut*, *laut*) Västerbottenis; < vrts *lõt* (Väster- ja

Östergötland, Uppland, Västmanland²³), *laut* (Gotland²⁴) < vp *laut* ‘väike org, süvend; tänav, tee; maa’.

OFSF (*sub* löt₁): Österbotteni (Pohjanmaa) murrakuist on registreeritud valdav hääldus [lø:t], Helsingi lähedases Sibbo murrakus on aga sekundaardiftongiga vormid: [løʊt] (esineb ka Österbottenis), [løʊt], [løyt].

Lai levik räägib varasema laenamise poolt. On küll mõeldav, et diftongiga tüvi jõudis eesti keelde just Gotlandilt, aga kindlasti mitte vanagotlandi perioodil. SEOB-s on ilmselt veana mainitud sm *loutta* ‘taluoü’ ← gm *lauta-* (vrd LÄGLOS *sub* laut; SSA *sub* lautta ‘veesõiduvahend, parv’).

laut/er, -ri

‘paadisadam; paadi randumis- ja seismiskoht’

EES: ← vrts *flautor* (PL) ‘käbad, ujukid’.

EMS (*sub* lauter, lauster): saarte ja läänemurde sõna, ‘paadisadam’. Diftong varieerub: ‘*lauter* (Han, GEN -ri Sa Muh Rid Mar Var Hää, -re Phl Kse Tõs), ‘*louter* (Jäm Ans), ‘*louter* (Var Tõs, GEN -ri); Hiiumaal on /s/-iga tüvi: ‘*lauster* (Käi), ‘*louter* (Emm Rei), genitiivis -ri, -re.

GLGS: täpselt sobivat vastet ei leidu (*fl-*, *hl-*, *l-*); siiski *flut ‘miski vee peal ulpiv’.

SDL (*sub* fliota): EES-is toodud vanarootsi sõnale lähima tähendusega on *flôte* ‘parv vm ujuvvahend’ (Öster- ja Västergötland), kuid see < vrts *floti* ‘parv’ < vp *floti*. Verbitüve *fliota* põhitähendus on ‘ulpima, pinnal püsima’ (ka nt koorekihi kohta piima peal), sobiva vokalismiga tuletisi ei leidu.

OFSF (*sub* flöta_{s1}): registreeritud ainult Österbotteni (Pohjanmaa) põhjamurrakuist, /öi/-laadse diftongiga.

Eesti sõna levik võiks Gotlandi päritolu poolt rääkida küll, paraku ei saa seda ülaltoodud andmete põhjal kinnitada. Soome keeles leidub sarnase tähendusega sõna

---

23 Sõnaartiklis esitatud viidetest („VGL. ÖGL. UL. VML. Biærk. R.”) kaks (ÖGL ja VML) on sõnastiku sissejuhatusest lühendite jaotisest puudu, ent kuna seal leiduvad „ög. = Östergötland” ja „vm. = Vestmanland”, siis eeldatavasti on tegu nendest piirkondadest pärit seadustikega (*lag*).

24 Seega tegelikult vanagotlandikeelne vorm, kuna viites antud GL on 1852 Schlyteri välja antud „Gotlands lagen”, mis on põhimõtteliselt sama tekst kui selles töös kasutatud hilisem Pippingu kommenteeritud „Guta lag och Guta saga” (s.t GLGS).

lautta ‘veesõiduvahend, parv’ ← gm **flauta-* (> vasks *flōt*, vüsks *flōz* ‘parv’; SSA *sub* *lautta*). Sama germaani tüve ootuspärane areng Gotlandil oleks gm **flauta-* > ***flaut-*, mitmuses tõenäoliselt *-ar* või *-ir* (vrd GLGS: XCIV, XCVI–XCVII); viimase puhul oleks umlaudijärgne mitmusevorm ***fløyt(i)r* või ***floyt(i)r* >> ***floyter*. Neist arengujärkudest sobiks laenuallikaks umlaudieelne vorm, mis häälikuliselt oleks isegi sobivam laenuallikas kui vrts *flautor*.

lumm, -i

MRD ‘mütt (kalapüügivahend)’

LÄGLOS: < lms **lummi*, vrd gm **χlumma-z*, sk **hlummaR*/**hlommaR* (> vp *hlummr* ‘aeru vars’, rts *lom*, *lomme*, MRD *lomma*, *lumm* ‘aeru osa’); kuna levinud ainult Saaremaal, siis pigem noorem laen, vrd eestirootsi *lumm* ‘aeru vars’.

EES: ei leidu.

EMS: registreeritud ainult Saaremaalt (Khk Pha).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*l-*).

SDL (*sub* *lumm*): üsna laialt levinud, põhitähendus ‘aeru vars’; enamasti /o/-ga (Hälsingland, Södermanland, Jämtland, Västerbotten), Väster- ja Norrbottenis /u/-ga.

OFSF (*sub* *lom₂*): üldlevinud lühikese /o/-laadse vokaaliga, Österbottenis (Pohjanmaal) ja Ålandil (Ahvenamaal) kohati pikaga; Ahvenamaa Brändö murrakus pika /ū/-laadse vokaaliga.

Ootuspärane areng Gotlandil: sk **hlummaR* > ***hlummaR* > ***hlumm* > ***lumm*.

Levik Saaremaal (ja seejuures mitte rannarootslaste naabermurretes) annab alust arvata, et sõna just Gotlandi kaudu on võidud saada; algskandinaavia vormist pidanuks Gotlandil ootuspäraselt kujunema ***lumm*, mis sobiks allikaks ideaalselt.

moon, -a

‘toidukraam; (lahingu)varustus’

EES (*sub* *moon₁*): ← vrts *manadha-* liitsõnas *manadha-koster* ‘kuu söögivaru’ või ← asks *mān*, *manet*, *mānt(e)*, *mond* ‘kuu’.

EMS (*sub* *moon₁*): registreeritud (hajusalt) kõigilt murdealadelt, vokaali kvaliteet varieerub: *-uõ-* (Khñ), *-u̯u-* : *-oo-* (Var Hää Saa M TLä San V), *-uo-* (KPõ Kod Kuu Hlj Lüg VNg Vai), *-ua-* (VJg Iis Jõh), GEN kõikjal *-a*; NOM variandina `muona (VNg Vai).

GLGS: *manaþr* ‘kuu’, GEN *manaþa*.

SDL (*sub* manä): registreeritud sellisel kujul Gotlandilt, ‘kuu’. Samas tähenduses /o/-laadse vokaaliga tüve sõnaraamatus ei leidu.

OFSF (*sub* månad): üldlevinud, enamasti pika /ō/-laadse vokaaliga tüves (ja hääldamata /d/-ga), kohati ka sekundaardiftongi või /ū/-laadse vokaaliga.

Gotlandil hääldati pikka /ā/-d eespoolsemana (vt 3.2.2); Rootsis võeti tagapoolsema häälduse (tõenäoliselt [ɔ:]) märkimiseks Gustav Vasa piiblitõlkes (1541) varasema ⟨aa⟩ ~ ⟨a⟩ asemel kasutusele uus täht, ⟨å⟩ (esalt ⟨a⟩ ja ⟨o⟩ ligatuurina). Suulises pruugis võis varasema /ā/ hääldamine /ō/-poolsena olla veelgi vanem nähtus. Seega võib selle sõna puhul Gotlandi päritolu häälikulistel põhjustel välistada. Soomes rööplaenuna *muona* ‘toit’ ← vrts *manadha-koster* ‘kuu toiduvaru’ (SSA *sub* muona).

mō/tlema, -(t)elda

EES: ← gm **metō(ja)n-*, **metan-* (visl *meta*, vrts *māta* ‘mõõtna; väärtustama’, vasks *metan* ‘(kellekski, millekski) pidama’); liivi ja vadja vastega; „-le- on läänemeresoome tegusõnaliide.”

LÄGLOS: ee *mōtlema*, *mōte*, lv *mētlā*, *mētkâD* (PL), < lms **mettV-* ← gm **metō(ja)n-* (> sk **metōn*, gt *mitōn* ‘hindama, mõtlema’) või gm **metan-* (> sk **metan* > vp *meta*, vrts *māta* ‘mõõtna; hindama’; > vingl *metan* ‘mõõtna’, vasks *metan* ‘millekski pidama’, gt *mitan* ‘mõõtna’).

EMS: üldlevinud sõna, esimene vokaal ka -ö- (Sa Hi Ris), -o- (Jõe Hlj Vai), -e- (Kuu Kaa), -ue- (VNg) või -ōō- (Har Lut Lei Kra).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*m-*).

Ootuspärane areng Gotlandil: a) sk **metōn* > **metun > ? **metn; b) sk **metan* > **mjatan > **mjata (> **mieta).

Sõna on Eestis üldlevinud ja tuntud ka kõigil lõunaeesti keelesaartel, seega Gotlandi mõju on üsna võimatu; samale järeldusele juhivad ka germaani tüvede ootuspärased arengujärgud Gotlandil.

mōō/t, -du

EES: ← gm **mētō*, **mēta-* (visl *mát* ‘hinnang; mõõt’, vrts *māt* ‘mõõt (ka anumana)’, vfrs *mēte* ‘mõõt’); vadja vastega.

LÄGLOS: < lms *mēttV- ← gm *mētō* (> sk *mātu, vüsk *māz(z)a* ‘mõõt, suurus’, vfrs *mēte* ‘mõõt’) või gm *mēta- (> sk *māta > vp *mát* ‘hinnang; mõõt’, vrts *māt* ‘mõõt’).

EMS: kirja pandud kõigilt murdealadelt, veidi varieeruva vokalismiga: NOM *mõõt* (Pöi Tõs Khn Tor Hää Kod Ksi KJn Trv Krk Võn San), *mõõt* (Hls TLä V), *mõet* (Pöi Muh Lä KPõ Iis Trm Äks Plt SJn), *mõöt* (SaLä Kär Pha Emm Rei Ris Käi), *mõet* (Vll), *miet* (Jõe Kuu), *mietu* (VNg), *moet* (Ris Hlj Vai), *muet* (Jõe Hlj VNg); GEN valdavalt -*du* (s.h tüves -*õõ*: Hls TLä V), leidub ka -*di* (Krk) ja -*do* (LNg Mar Käi).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*m*-).

Ootuspärane areng Gotlandil: a) sk *mātu > **māt; b) sk *māta > **māt.

Nii sõna üldine levik Eestis kui ka algskandinaavia tüvede (ja nende eeldatavate Gotlandi vastete) vokalism räägivad kindlalt Gotlandi mõju vastu.

nunn, -a

EES: ← asks *nunne* ‘nunn’ või ← vrts *nunna*, *nonna* ‘id.’ (mõlemad ← lad *nonna* ‘id.’). „Omastava käände vorm *nunna* osutab, et tegemist võib olla (vana)rootsi laenuga. Alamsaksa keelest on kahtlemata laenatud murdevariandid, mille omastava käände vorm on *nunne* või *nunni*.”

VMS: *nunn* (ka ‘nohik’) kirja pandud kõigilt murdealadelt, kuid eelkõige Eesti äärealadelt; variant *nonn* Kesk-Eestis sagedasem, kuigi sedagi leidub kõigilt murdealadelt, saartelt küll ainult Muhust ja Kihnust. Genitiivivorme VMS paraku ei näita.

EDW (*sub* *nonn*, *nunn*, *nuńń*, *nunna*): variantide leviku kohta palju ei selgu: *nunna* („S, SO” ehk Lõuna-Viljandimaal ja põhjaeestisel Tartumaal), *nonn* : -*a* („O” ehk Saaremaal).

GLGS: ei leidu (*n*-).

SDL (*sub* *nunna*₄): ka ‘vanatüdruk’; variandina mainitud vaid *nune* (Lõuna-Skåne).

OFSF (*sub* *nunna*_s): registreeritud väga hõredalt, ühest Österbotteni (Pohjanmaa) ja ühest Åbolandi (Turu saarestiku) murrakust.

Laen peab olema üsna hiline, mitte vanem kui vanarootsi või (kesk)alamsaksa, Gotlandil seejuures vaevalt mingit rolli oli; sm *nunna* on rööplaen ← vrts-rts *nunna* ← kasks *nunne* ← klad *nonna* ‘nunn’ (SSA *sub* *nunna*).

olv, -i

‘suitsutare katuseharja otstes kolmnurkne suitsuauk, ungas’

EES: ← sk (> rts *valv* ‘võlv’) või ← rts MRD *holv*, *holw* ‘võlv’.

LÄGLOS: ei leidu.

VMS: variantidena *ulv*, *volv*, *olm*; registreeritud tihedalt vahemikus Äks–VNg, lisaks HJn, samuti Mulgi murdest (Krk Hel) ja saartelt (Khk Jäm Khn); mujal teadmata.

EDW (*sub* olw, ulw, wolw): olw : -i („Pp” ehk Peipsi rannas); ulw ‘ulg’ ja wolw ‘võlv’; varianti *olm* ei leidu.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*h-*, *o-*, *u/v/w-*).

SDL: ei leidu.

OFSF: ei leidu.

Ootuspärane areng Gotlandil: gm **hwalfa-* (SEOB *sub* valv) > **hwalf~**hwalv.

Idapoolne levik eesti murdeis räägib Gotlandi mõju vastu; siiski on põhimõtteliselt võimalik, et saarte murdeala sõna saadi sealt.

osmus, -e

MRD ‘malm’

LÄGLOS: noorem laen; ee *osmus* ~ *osmos* ~ *osman* ? ← eerts *osmes* ~ *osmos* ~ *osmus* ‘malm’; vrd gm *ansu-munda-z > sk **a(n)sumundaR* > *āsmundaR ‘jumala kingitus’, võibolla > ruuni-rts *q̄smu(n)t* > vrts *osmunder* ja liitsõnas vrts *osmundsiærn* > rts *osmundsjärn* ‘separaud’.

EES: ei leidu.

VMS: variandina ka (*v*)*osmos*, registreeritud Saaremaalt (Jäm Ans Khk Kär Mus VII Pöi), Kihnust ja läänerannikult (Kse Ris).

EDW: variantidena *osmus* : -e („O, M” ehk Saaremaal ja Muhus), *osman* (levikuandmeteta).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*o-*, *u/v/w-*, *a-*).

SDL: ei leidu.

OFSF: ei leidu.

Ootuspärane areng Gotlandil: sk *āsmundaR > **āsmundR > ***āsmund(r)*.

Levik Saaremaal toetaks Gotlandi päritolu, kuid esivokaal pidanuks Gotlandil

säilima /ā/-na — /o/ eesti sõna algul viitab pigem (vana)rootsi keelest laenamisele. Et sõna on tuntud ka eestirootsiga piirnenud murrakuis, on usutav ka laen eestirootsist.

parkal, -i

‘nahaparkija’

EES: ← vrts *barkare* ‘id.’.

VMS: *parkal* ~ *parkel* levinud eelkõige kesk- ja rannikumurdes (Kuu VNg Lüg Vai Ris Juu Amb JMd Koe VMr VJg Iis Trm Plt), mujal on veel *paaker* (Pha); lõunaeestis *parksepp* ning Hiiumaal ja Pärnu ja Viljandi ümbruse murrakuis *parkmeister*.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*b*-).

Hiline laen; oletatava Gotlandi mõju vastu räägib ka sõna levik.

peesita/ma

EES: ← gm *bēja- (ilma tütarkeelte võrdlusteta); liivi vastetega (*peizō* ‘soojeneda’, *peistō* ‘soojendada’, *peislō* ‘end soojendada’).

LÄGLOS: ei leidu.

VMS: puhtlõunaeesti sõna (k.a Lei Lut Kra), variantidena *peestama*, *peesütämmä*.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*b*-).

Ootuspärane areng Gotlandil: gm *bēja- > **bāja- > ? **bāj- > ? **bē-.

Sõna leviku tõttu on Gotlandi päritolu võimatu.

piin, -a

EES: ← vrts *pina* ‘nuhtlus; piin, vaev; piinariistad’; „ka arvatud, et .. alamsaksa keelest”: ← asks *pīn(e)* ‘piin, valu, vaev; karistus’.

VMS: laialt levinud sõna, registreeritud kõigilt murdealadelt.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*p*-).

SDL (*sub pina*): üldlevinud; verbivormides Gotlandil sekundaardiftongid (/äi/ : /ai/ : /i/).

Hiline laen, võimaliku Gotlandi mõju vastu räägib eelkõige sõna lai levik eesti murdeis, aga ka Gotlandil hiliskeskajal tekkima hakanud sekundaardiftongid.

pip/ar, -ra

EES: ← vrts *pipar* ‘pipar’ (← ← vind *pippalī*- ‘mari, pipratera’).

VMS: variantidena ka *pepar* ja *pipõr*, üldlevinud.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*p-*).

SDL (*sub* peppar): laialt levinud sõna, variandina *peber* ~ *pever* (Lõuna-Skåne).

Hiline laen; Gotlandi kahjuks räägib ka sõna lai levik. Samast (vana)rootsi tüvest on laenatud sm *pippuri* (SSA *sub* pippuri; jääb küll selgusetuks, kust *-u-* saadi).

plet/t, -i

‘(juukse)palmik’

EES (*sub* plett₁): ← vrts *flæta* ‘palmik, pats’.

VMS: ka tähenduses ‘piits’; levinud pigem ida pool (JõeK–Se, Iis–Har), ent on kirjapanekuid ka üksikutest lääne- ja saarte murde murrakutest (Mär Han Hää Khk Jäm Khn). Eraldi märksõnana on esitatud *pledi* ‘plett’ (Plt).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*fl-*, *pl-*).

Eesti sõna levik välistab Gotlandi mõju, isegi kui seal vaste leiduks.

pur/re, -de

‘kitsas kerge sild jalgsi üleminekuks’

LÄGLOS: liivi vastega, gm.

EES: ← gm **burða-* (> visl *borð* ‘saelaud, paadi küljelaud; laud’, rts *bord* ‘laud; parras’, sks *Bord* ‘parras’, MRD (PL) ‘seinariiu; nõlv; serv’); liivi vastega (*pūrdaz* ‘purre’).

VMS: levinud kõigil murdealadel, kuid mitte Läänemaal; ka saartelt vaid Emm ja Khk. Seevastu lõunaeesis kirja pandud pea igast murrakust (s.h Lei Lut). Variantidena antud *purde* ja *pur(r)õh*, eraldi märksõnadena *purres* (~ *pures*) ‘purre; redel’ (Hää Saa Hls Krk Hel) ja *pōrdad* ‘purre’ (Hlj).

GLGS: *borþ* ‘laud; toidukord’.

GO: *bård* (*sub* bord).

Tähenduse poolest sobiks vanagotlandi vaste sama hästi kui vanaislandi või rootsi oma, kuid selle tüves on vale vokaal — aga kuna /o/ tekkis Gotlandil hiljem kui mujal vanapõhjas (vt 3.2.2), siis oleks põhimõtteliselt mõeldav laenamine millalgi enne muutust /u/ > /o/ (/rC/ ees). Tugevalt Gotlandi päritolu vastu räägib aga sõna kagu-poolne levik.

reede, -

EES: ← asks *vridach* ‘reede’ või ← vrts *frēdagher, frēadagher, friadagher* ‘id.’.

VMS: üldlevinud, kuigi keskmurdest registreeritud hõredamalt kui igalt poolt mujalt (s.h Lei Lut Kra); variantidena ka *reeda* ja *reedi*.

GLGS: *fria dagr ‘id.’, ACC *fria dagh*.

Gotlandi päritolu on häälikulistel põhjustel väheusutav (või kui, siis enne muutust /ē/ > /ī/), ka sõna üleüldine levik räägib selle vastu. Vanarootsi /ē/-ga allikad sobivad häälikuliselt paremini ka alamsaksa sõnast.

rii/k, -gi

EES: ← vrts *rike* ‘võim; (kuning)riik’ või ← rts *rike* ‘riik’ või ← asks *rike* ‘riik; keiser’.

VMS: üldlevinud sõna.

GLGS: *riki* ‘riik’.

SDL: üllatuslikult ei leidu.

Normaliseeritud vgotl *rīki* ‘riik’ ja ee GEN *riigi* sobivad kokku paremini kui EES-is nimetatud vormid. Tuleb siiski märkida, et *i*-line vorm oli võimalik nii vanarootsi kui ka vanaalamsaksa keeles (SAOB *sub* rike); et SDL seda sõna aga nähtavasti ei kajasta, siis ei saa hinnata, mis murretes seal /ī/ võis olla.

siuna/ma

EES: ← vrts *sighna* ‘õnnistama, ristimärki tegema’; eesti sõnagi on varem tähendanud ka ‘õnnistama; nõiduma’.

LÄGLOS-i järgi kuulub kokku sm-is-krj-vdj verbiga *siunata* ‘õnnistada; heaks kiita; kahetseda; võluväel põhjustada’ (krj m.h ‘sõimata’) ← vrts *sighna* ‘ristimärki tegema; õnnistama, pühitsema’; vanema (sk) laenuallika vastu räägib eelkõige mõiste kristlik sisu, mis tähendab, et see sai keelde tulla alles vanapõhja perioodil. Vanapõhja sõna ongi õieti kirikukeelest laenatud, ← lad *signāre* ‘märki tegema’ (SEOB *sub* signa₂).

tud/er, -ra

‘teatud rohttaim (*Camelina*)’

EES: ← rts *dādra, doddra*, VAN *dudra, dudder* ‘tuder’.

LÄGLOS: germaani või noorem, germaani poole vormikülluse tõttu raske täpsemalt

dateerida, vrd gm **duðra-* (> sk **duðra* ~ **doðra*; vrd kasks *döder*, *doder*, *dudder* ‘munakollane’, küsks *toter*, *tuter* ‘id.; tuder’), gm **duðran-* (> sk **duðrā* ~ **doðrā*; vrd vasks *dodro* ‘munakollane’, vüsk *tutar-* liitsõnas *tutarei* ‘munakollane’), rts *dodra*, *doddra*, *dådra*, *dudor* jne ‘tuder’ (← (k)asks).

VMS: puhtpõhjaeesti sõna, mis on registreeritud kõigilt selle murdealadelt; variantidena *tudr(a)*, *tudre*, *tudri*, *tutr(a)*, *tutar*, *tuter*.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*d-*, *t-*).

SDL (*sub* *dodra*): ühtegi /u/-ga varianti pole esitatud.

OFSF (*sub* *dåder*): kirja pandud ainult Ålandilt (Ahvenamaalt).

Ootuspärane areng Gotlandil: a) sk **duðra* > **duþr (> **duþer); b) sk **duðrā* > **duþra (> **duþr > **duþer).

Vokalismi poolest sobiks mõni eeldatav Gotlandi vorm laenuallikaks väga hästi; sõna lai põhjaeestiline levik muudab selle aga kaheldavaks.

tuur, -a

‘teatud suur kala (*Acipenser*)’

EES (*sub* *tuur₂*): ? ← asks *stōr* ‘tuur’; häälikuliselt sobiks paremini gm **sturjōn*, „kuid see on kaheldav seetõttu, et teistes läänemeresoome keeltes vasted puuduvad.”

LÄGLOS: ei leidu.

VMS (*sub* *tuurakala*): kirja pandud pigem saarte ja läänemurdest, aga ka JMd Trm Lüg. Variandina toodud ka *tüüra-* ning eraldi märksõnadena *tuuru* (Khk), *tüir* (*stüir*) ‘tuurakala’ (Mus Phl) ning *töörakala* (*tüüra-*, *tüür-*, *stüiri-*), ka tähenduses ‘kala’ [?!] (Jäm Ans Khk Rei Phl Rid).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*st-*).

SDL (*sub* *styrja*): variantidena *styrjå* (smrts Nyland), *störja* (Hälsingland, Halland, Uppland, Skåne).

Ootuspärane areng Gotlandil: gm **sturjōn* > **sturjan > **styrjan > **styrja (või gm **sturjōn* > **sturjun > **styrjun > **styrju > **styri > **styri).

Sõnal on siiski ka liivi vaste, *tīr* < *tūr* (LS *sub* *tīrkalā*; LDW *sub* *Tūr*) — see ning eesti /ü/ ja /üi/-ga (ja /st/-ga) vormid viitavad, et sõna laenati vähemalt kaks korda: esmalt germaani või *i*-umlaudieelsest skandinaavia algkeelest, hiljem ← vp-vrts-vgotl *styrja*

‘tuur’ (vrd SEOB *sub stö*_{r1}). Konkreetsetl Gotlandi päritolu üle otsustada ei saa, kuigi eesti sõna levikuga sobiks see hästi; mängus on veel ka soomerootsi, mis küll ehk eeldaks laiemat levikut Põhja-Eesti rannikul.

tõ/bi, -ve

EES: ← gm *dawīni- (> visl *dán* ‘surm’, rts *dån* ‘minestus’) või ← sk *dawēn- (> isl *dái* liitsõnas *sví-dái* ‘loomulikku surma surnud (koduloom)’), mõlemas allikas sama tüvi; häälikuliselt vähesobivam allikas on gm *dawa- (> visl *dá* ‘teadvusetus; talveuni’). Liivi vastega (*te’b*, *tõ’b* ‘haigus’); eesti laenud on sm MRD *topi* ‘haigus; kopsuhaigus’, is *topi* ‘haigus’ ja eerts *täbe* ‘kergem haigus’.

LÄGLOS: liivi vastega (*te’B*, *to’B*, *tõ’B*); < lms *topi < *tope ? ← gm-sk *dawīni- (> vp *dán* ‘surn’) või gm *dawan- (> sk *dawā > vp *dái* > isl -*dái* liitsõnas *svídái* ‘loomulikku surma surnud (koduloom)’), vähem tõenäoliselt gm-sk *dawa- (> vp *dá* ‘jõuetus’). Rekonstruktsioonid pärinevad Koivulehtolt, kes oletab nii varast laenamist, et esisilbi /a/ veel eelgermaaniaegse /o/-värvinguga on; /w/ vastena /p/ esineb mujalgi.

VMS: üldlevinud, variantidena *tobi*, *tõbe*.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*d*).

Ootuspärane areng Gotlandil: a) sk *dawīni > ? **dōni > **dōn > **dȳn (või ? **dani > **dæn ~ **den); b) sk *dawā > **dawa > ? **da.

Et sõna on vana, osutab nii levik kui ka /i/ : /e/ vaheldus tüves. Seega kui tegemist on laenuga, peab see olema palju varasem kui vanapõhja perioodist; Gotlandi mõju ei saa seega hinnata (aga eeldatavad arenguvormid räägivad siiski selle vastu).

tünd/er, -ri

‘endisaegne (puistainete) mahumõõt (120–140 liitrit); tünn’

EES: raske dateerida, ← vrts *tunnor*, *tunner*, *tynnor* (PL; SG *tunna*, *tyнна*) ‘tünn; teatud mahumõõt’ või ← rts *tunnor*, VAN *tunner* (PL; SG *tunna*) ‘tünn; endisaegne mahumõõt’, „*d* on eesti keeles tekkinud lisahäälik”. Mitmuse vormi laenamine peegeldab rootsi keelepruuki.

VMS: üldlevinud saarte, lääne- kesk-, ida- ja rannikumurdeis, lõunaeestist teada ainult äärealadelt (Hls Har Vas); variantidena ka *tünner* ja *tündri*.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*tVn*).

SDL (*sub* tunna): ainsa variandina toodud sg *tönna* ~ *tönne* (Skåne); lisatähendused 'kuuendik *mantal*'i (teatud mõõtühik)' (Jämtland) ja 'paks, aeglane inimene' (Småland). Sama tüvi on verbina on Gotlandil *tunnä äi* 'tünni täitma'.

Häälkuliselt on rootsi või vanarootsi vasted sobivamad kui uuemast ajast Gotlandilt registreeritud (verbi)tüvi. Vanarootsi tüvi on omakorda laen, ← kask *tunne* ~ *tonne* < vask *tunna* ← klad *tunna* ~ *tonna* (SAOB *sub* tunna_{sbst}). Pole teada, milline oli vastav vanagotlandi vorm, kuid võib eeldada, et väga sarnane mõne vanarootsi variandiga. Sel juhul oleks vähemalt saarte ja läänemurdes mõeldav vanagotlandi keelest lähtuv laen. EES-i mainitud „lisahäälik” /d/ pärineb ilmselt genitiivivormist **tünnri, kuhu see sugenes lihtsama häälduse tarvis.

val/das, -ta, val/las, -da

'tökkepuu; kaevuvinn'

LÄGLOS: küsimärgiliselt lisatud siia ka *völlas* 'völlas; kaevuvinn (Wiedemannil)'; ← gm *waltō > sk *waltu > vp *vølt* 'rull, vints', rts *vält* 'põllurull'.

EES (*sub* völlas): võib olla variant tundmatu päritoluga tüvest *völlas*.

VMS: puhtlõunaeeesti sõna (k.a Lei), ka 'koormapuu'.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*u/v/w-*; leidub *vald* 'vägivald, võim, õiglus', *valda* 'valitsema; põhjustama; milleski süüdi olema').

Ootuspärane areng Gotlandil: sk *waltu > **valt.

Sõna levik räägib tugevalt Gotlandi mõju vastu.

varja/ma

LÄGLOS: mäkega „estn.”, ent suunab soome frekventatiivtuletisele *varjella* 'säilitada, kaitsta, valvata' ← gm **warjan-*, sk *warjan (< vp *verja*, vrts *væria*, vingl *werian* 'kaitsma').

EES: ei leidu, isegi mitte tuletisena mõne teise märksõna all. Eeldatav tuletusalus oleks *vari* (← sk *warjōn > rts *värja* 'kaitsma; mõök; kaitse', tn *værge* 'id.'; liivi-vadja-soomeisuri vastetega; *sub* vari).

VMS: üldlevinud, eraldi märksõnadena on esitatud lõunaeeesti *varkama* 'varjama' (Trv Lut) ja *varima*, mille üks tähendusi on 'varjama' (Kan Urv Krl Har Rõu Plv Röp Se).

GLGS: *veria* 'kaitsma (ka õigusemõistmisel); omama; tagasi hoidma'.

Üldine levik räägib Gotlandi päritolu vastu; häälikuliselt vastab laenule *i*-umlaudi-eelne tüvi.

4.2.2. Kaheldava muinaspõhja päritoluga sõnad

hat/t, -a

‘emane koer; liiderlik naine’, MRD ‘pealetükkiv inimene, keelekandja’

EES (*sub* hatt₁): küsimärgilise soome vastega; võib olla sama (läänemeresoome?) tüvi, mis hatt₂ (-u) ‘narmas’, aga peetud ka eraldi laenuks: ← gm *χap(a)rō (> vüsk *hadara* ‘lapp, narts’)

LÄGLOS-i järgi kuulub kokku sm verbiga *hattara* ‘pilvesagar; helves; jalarätt; elav või liiderlik naine; rutakas inimene’, millel on vasted üle läänemeresoome: is *hattara* ‘väike pilv’, krj *hattara* ‘id.; jalarätt’, lü *hattar*, vps *hatar* ‘jalarätt’ < lms *hattara ~ *hatta ? ← gm χap(a)rō (> sk *hap(a)ru) või gm *χap(a)rōn- (> sk *hap(a)rō), vrd vüsk *hadara* ‘lapp, räbal’.

kena, -

EES: „oletatud, et .. ← tüve *kaunis* laenuallika mõni hilisem vaste” (*kaunis* ← gm *skauniz > vüsk *skōni*, vfrs *skēne* ‘ilus, kena; hea, tore, suurepärane’), „[o]tsest laenuallikat ei ole aga suudetud näidata.”

EMS: üldlevinud, NOM = GEN, variantidena *kina* (Jäm Khk San Krl Se), *kenä* (RId L KLö Juu Kod eL), *kinä* (Se).

GLGS: ? *scyn* ‘eelistus; katse’.

Gotlandi mõju vastu räägib sõna lai levik; GLGS-is esinev vorm *scyn* laenuallikaks (häälikuliselt) ei sobi. Ka gm *skauniz pidanuks seal n-ö sobimatus suunas arenema: > **skauniR > (? **skøynR >) **skoynR > ***skoyn(n)*.

laar, -i

‘tegu; suur kogus’

EES: ? ← vrts *lar* ‘kast, kirst, nõu’ või ? ← vn *lar* ‘salv, suur kast, kirst’.

EMS: levinud lõunaestis ning lääne- ja keskmurde lõunaosas, mujalt Kaa Kuu Lai. Variandid NOM *laar* (Kuu Kaa Vig Han Aud PJg Saa KJn Hel), *laar* (Saa Ksi Lai M Ran

V), *loar* (Pil); GEN üldiselt *laari*, vaid Kuu `laari. Eraldi märksõnana *laaram* : -i 'laar' (LNg Han Tõs PJg Hää).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*l*-).

Lõunapoolne levik räägib siingi Gotlandi päritolu vastu. Võib ehk oletada eri murdealadel rööplaene vanarootsist (palataliseerimata /r/-iga, lääne pool) ja venest (palataliseeritud /r̥/-iga, ida pool). Läänemurde *laaram* kõlab kahtlaselt rootsi vana DAT PL moodi, vrd kivinenud rts *lagom* 'parajalt' (*lag* 'seadus').

laatu/ma

'kokku valguma, suuremat kogumit moodustama'

EES: võib olla ← vrts *plāta* 'tasane pind'.

EMS, VMS: ei leidu.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*pl*-, *fl*-, *l*-).

Vanarootsi /ā/ võinuks eestis /ō/ anda, vrd *moon* eespool. Gotlandi mõju ei saa hinnata, kuna sõna murdelevik on teadmata. Kui tegu oleks vana sõnaga, võiks tüves eeldada astmevaheldust (mida aga pole), niisiis eeldatavasti on tegu laenuga mujalt. Allikana oleks mõeldav näiteks (k)asks *lāten* 'lubama, jätma, loovutama, voolata laskma, lahkuma, näima (jne)' (vrd MndW sub *lāten*₁).

liiv, -i

'kalapüünis'

EES (*sub liiv*₂): arvatud, et ← sk (vrd rts *glip*, *glib* 'suure avaga võrkpüünis', tn *glib* 'võrkpüünis', nr MRD *glip* 'võrkpüünis'); „see on siiski häälikuliselt kaheldav.”

LÄGLOS: eraldi märksõnana ei leidu, aga mainitakse märksõna *liippi* all, öeldes, et (EEW järgi) on väga problemaatiline, kas ee *liiv* (-i) soome-karjala-lüüdi sõnaga siduda.

EMS (*sub liiv*₂): levinud ainult mandril (ja pigem lõunapool), variantidena NOM *liiv* (Krl Se), *liib* (Kul Vän) ja `liivi (VNg); GEN *liibi* (Vän), `liivi (VNg).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*gl*-, *l*-).

Et sõna pole kirja pandud saartelt, võib Gotlandi mõju üsna kindlalt välistada.

løbu, -

EES: „võib olla *lebama* tüve tuletis” (vrd sm *lepo* 'puhkus; rahu', vps *lebu* 'puhkus'); ka

„arvatud, et nimisõnatüvi võib olla eraldi laen”: ← gm *slēpa-z (> vasks *slāp* ‘uni’) või ← gm *χlewa- (> visl *hlé* ‘kaitse, vari, kaitstud koht’) – analoogilise tähendusvaheldusega on ka rts *ro* ‘rahu, vaikus; puhkus’ ja *rolig* ‘lõbus; kena’.

LÄGLOS: küsimärgiliselt seotud sm sõnaga *lepo* ‘rahu, puhkus’ (kuhu liitub ka vps *lebu*, *lebo*), võib olla nii tuletis verbist *levätä* ‘puhata’ kui ka eraldi laen. Kui ka ee *lõbu* sm-vps tüve juurde arvata, siis on gm *slēpaz (vrd vasks *slāp*, vingl *slāp*, gt *slēps* ‘uni’) usutavam laenuallikas kui gm *χlewa- (vrd vp *hlé* ‘kaitse’, vasks *hleō* ‘kaitse ilma eest, peavari’).

EMS: üldlevinud, variantidena *lõbo* (Lüg Mar), *løbu* (Sa Rei Ris), *lobu* (Hlj VNg Vai), *lebu* (Kuu IisR).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*hl*-, *l*-).

Gotlandi mõju vastu räägib sõna lai levik.

manitse/ma

EES: „[t]üves võivad olla segunenud *manama* .. ja germaani laentüvi” (→ *mainima*), mõjutada võis sks *mahnen* ‘meenutama, hoiatama; manitsema’, asks *manen* ‘id.; sisse nõudma’.

EMS (*sub* manitsema₁): levinud peaaegu ainult mandril (Saa Juu Pal Puh Nõo Hls Krk San KJn San Krl Har Plv; saartelt vaid Khn, kilderannikult VNg), tüvevariantidena *maa*- (VNg Jäm Kaa Rei Lä PāPō Khn Ris Juu JMd VJg I Plt), *moa*- (Koe MMg). Eraldi märksõnana *mainitsema* (SaLä Pöi Phl Kse), *mae*- (Muh Rei), ` *mainitsema* (R)

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*ma*-).

Gotlandi mõju võib sõna mandrilise leviku tõttu välistada.

melts/as, -a

‘roherähn’

EES: arvatud, et sama tüvi mis le *melds* ‘malts’ (ja lv *mõltsa*, *mõltsõz* ‘malts, hanejalg’ – linnunimetus osutaks seega tema värvusele), võibolla ← gm *meldja-z (> visl *mildr* ‘helde, armuline, vaga’, vrts *milder* ‘sõbralik, helde’, sks *mild* ‘id.’, MRD *Milde* ‘malts’). „Mõjutada on võinud ka” asks *melde*, sks *Melde* ‘malts’.

LÄGLOS: ‘malts (*Atriplex*)’, samade liivi vastetega, ? ← gm *meldja-z; võimalik, et lms *maltsa* eestis ja liivis keskalamsaksa või ülemsaksa mõjul muutus.

EMS, VMS (*sub* melts(as), malts₄, mōltsas₁, mältsas₂, mōltsas): ‘rohe-, hallrähn; metstuvi’, levinud eelkõige edela–kagusuunalises vööndis vahemikus Ris–Se. Palju tüvevariante: NOM *melts* (IisK Pst), *meltsas* (Vig Kir Pär Vän Pil Vil Trm SJn Saa), *meltsass* (Trv Hel San Urv Plv), *meldsass* (Hls Krk Rõu Se), *melsass* (Krk Rõu), *melsas* (Köp Pil KJn), eraldi märksõnadena *mōltsas* ‘roherähn; lind’ (Kul Mär Pär Vig PJg Tor Ris Kei Tür); *mōltsas* ‘id.’ (Kse Var Hää), *mōldsas* (Saa), *mōlsas* (Vän); *mältsas* ‘hall-, roherähn; metstuvi’ (Krk Har Kaa); *malts* ‘rohe-, hallrähn’ (Khk Käi Rei); GEN *meltsa* (IisK Pst), *meltsase* (Trm SJn), *meltsa* (Vig Kir Pär Vän Pil Vil Trm SJn Saa Trv Hel San Urv Plv Hls Krk Rõu Se), *melsase* (Pil), *melsa* (KJn).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*m-*).

Sõna leviala on huvitav, aga Gotlandi mõju ei toeta. LÄGLOS räägib taimest, aga (kui EMS-i uskuda) on märksõnaks vale tüve valinud, EES n-ö ühendab linna taimega. EMS-i andmed ülal käivad linna kohta (*meltsas* ~ *mōltsas* ~ *mōltsas* ~ *mältsas* ~ *malts*), vrd taime kohta: *malts* (Lüg IisK Nõo Se Lut) ~ *maldsass* (Se) ~ *meldsass* (Lei Krl Har) ~ *mäldsäss* (Har). Täiesti võimalik, et üks roheline lind oma taime järgi nime sai, kuid kummaline on seejuures, et algne tähendus vaid perifeerias (+ Nõo) säilinud on.

mōõt/ma, mōōda-

EES: „[t]õenäoliselt tuletis sõnast *mōõt*” (← gm **mētō*, **mēta-* ‘mōõt’), peetud ka eraldi laenuks, „kuid häälikuliselt sobivat vana germaani tegusõna ei ole teada, [seal] on lühike vokaal” (gm **metan-* → ee *mõtlemä*). Peetud ka hlisemaks laenuks: ← asks *meten* ‘mōõtma’. Vadja vastega.

LÄGLOS: vadja vastega, tõenäolisemalt tuletis substantiivist *mōõt*, ? ← gm (**metan-*, **mētō*, **mēta-*) või noorem (kasks *meten*).

EMS: üldlevinud, esilbis ka -õõ- (T V), -õe- (Pöi Muh Lä Vän KPõ IPõ Äks Ksi Plt SJn Lüg IisR), -oe- (Ris Jõe Vai), -öö- (Jäm SaId Käi Rei), -ie- (Kuu VNg), -ue- (Hlj VNg).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*m-*).

Lai levik ei luba Gotlandi päritolu eeldada.

nat/t, -a

‘vähipüügivahend’

EES (*sub* natt₁): ? ← gm **natja-* (> visl *net*, vrts *næt*, gt *nati* ‘võrk’); häälikulistel

põhjustel kaheldav.

LÄGLOS: ? ← gm **natja-*, sk **natja* (> vp *net* 'võrk'); tähenduslikult sobib, aga häälikuliselt kaheldav, kuna gm *-j-* on ilma lms vasteta.

VMS: *natt* 'kahv' levinud saartel, lääne- ja keskmurdes, ka ranniku- ja idamurdes; ainus kirjapanek lõunaeestist on Plv.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*na-*, *ne-*).

SDL: ei leidu.

OFSF (*sub* nät): üldlevinud, esisilbi vokaal kõikjal lühike või pikk /ä ~ e ~ ie/.

Ootuspärane areng Gotlandil: sk **natja* > **nati > **næt ~ **net.

Leviku tõttu oleks n-ö mere poolt lähtuv laenuallikas mõeldav, kuid ilmselt siis mitte Gotlandilt, vaid pigem loodesuunast. Häälikuliselt jääb muinaspõhja laenulisus probleemseks: *i*-umlaidijärgsed vormid ei sobi esisilbi vokaali poolest, umlaudieelsed jällegi vasteta jääva /j/-i tõttu.

paar, -i

MRD 'aampalk, tala; kaelkoogud (koos ämbritega)'

EES (*sub* paar₃): „arvatud, et .. laenatud mõnest germaani keelest,” kandmis-tähendusega tüvest: ← asks *bore*, *bare* 'kanderaam, surnuraam', *boren*, *baren* 'tõstma, kandma' või ← vrts *bār* 'kanderaam', pigem esimene. „Teisalt võib olla sama tüvi mis *paar₂*” ('sarikas' ← asks *spare* 'id.'; *sub* paar₂).

VMS (*sub* paari(d), paari(d)): *paari(d)* 'talad, sarikad' on levinud lõunaeestis (k.a Lei), idamurdes, saarte ja läänemurdes (Vigalast lõuna pool), keskmurde lõunapoolses osas (SJn Vil KJn), lisaks VJg; samuti Kuu; *paari(d)* 'kanderaam' üksnes Vai.

GLGS: *biera* 'kandma (jms)', 3SG.IND.IPF *bar*.

SDL (*sub* bāra): sobiva vokaaliga tüvevarianti ei leidu.

OFSF (*sub* bār): 'kandevahend, -raam', laialt levinud, pika /ō/-laadse vokaali või sekundaardiftongiga.

Häälikuliselt sobiv vanarootsi allikas on *bār* 'kanderaam, -vahend' << gm *bērō* (SEOB *sub* bār; AnEW *sub* *barar*). Sellest germaani tüvest oleks Gotlandil ootuspärane areng > **bārō > ***bāru-* > **bār, mis häälikuliselt sobiks, kuid sõna levikut arvestades on Gotlandi mõju väga kaheldav. Nagu EES-ki ütleb, pigem alamsaksa päritolu sõna.

pei/g, -u

EES: ? ← gm **faigjaz* (> visl *feigr* ‘surmale määratud; surnud’, rts *feg* ‘arg inimene; arg, kartlik’) või ? ← blt **paika-* (> ld *piktas* ‘tige, kuri, vihane’, *pikčius* ‘lurjus, kurat’, prs *pickūls* ‘kurat’). Küsimärgiliste soome ja karjala vastetega (sm *peikko* ‘troll, tont, koll’, MRD ‘sõnakuulmatu, kuri inimene või loom’, krj RHVL *peikoine* ‘õnnetu, paljukannatanud [?]’) – need eeldaks eesti keeles tähendusmuutust ‘kuri vaim või inimene, röövel’ > ‘naiseröövel, peig(mees)’ („mis on mõeldav naiseröövivate tõttu”). Samast germaani tüvest võib olla laenatud *peied* (soome-karjala vastetega).

LÄGLOS: eraldi märksõnana ei leidu, *sub peikko* öeldakse, et ee sõna *peig* ‘peigmees’ ja sm *peikko* sidumine on semantiliselt problemaatiline; *sub peijaat* ‘peied’ on lms tüvega seotud ka ee *peig* ‘matusepidu’ (vaid ühes murrakus).

VMS: üldlevinud, variantidena ka *peidmees* (Kuu IisR Phl Kul Mär Vig Vän Saa Jür JõeK Koe VMr Kad VJg Sim Iis Trm Äks Ksi Lai Plt KJn SJn Vil Puh TMr Vas), *peimees* (saarte ja läänemurdes, keskmurde lääneosas ja lõunaeesti setu murrakus), *peibmes* (IisR Vig), *peigomies* (levikuandmeteta). Leidub veel LÄGLOS-i osutatud *peig* ‘matusepidu’ (Trv) ja *peie* ‘matuse-, pulmapidu’ (ainult lõunaeestist).

GLGS: *faigr* ‘surmale määratud’.

Lõunaeestilise leviku tõttu on Gotlandi päritolu välistatud. Et *peied* on nii ‘matuse-’ kui ‘pulmapidu’, võiks ka *peig(mees)* pigem selle tüvega liituda kui sm *peikko* vaste olla.

pel/g, -u / -gu

‘paopaik, pagu’

EES: ? ← gm **felχan*, **felgan* (> visl *fela* ‘kaitse; peitma, hoidma’, gt *filhan* ‘peitma, matma’, küsks *be-velhen* ‘kellegi valdusse, hooleks andma, kellegi kaitsesse uskuma’); küsimärgiliste soome-karjala-lüüdi vastetega (sm *pelastaa* ‘päästa’).

LÄGLOS-i järgi kuulub kokku soome tüvega *pelätä* ‘kartma’ (*sub pelastaa*); sinna-juurde kuulub ka ee *pelgama* : *peljata*, millel on vasted kaugeimate sugulaskeelteni välja, ? ← ieur **pelh₁-* (vrd gt *us-fil-ma* ‘hirmunud’, vingl *fæla* ‘ehmatama’; EES *sub pelgama*).

perv, -e

EES: ? ← vvn *brëgũ* ‘kallas, rand’ (> vn *bereg* ‘id.’) või ? ← gm *ferwōn (> visl *ffara* ‘mõõn, mõõna ajal kuivale jääv maa’); sõna on levinud lõunaeestis, seega tõenäoliselt (vana)vene laen, mis küll eeldab ebareeglipärasest häälikumuutust. Võib olla segunenud tüvega *serv*.

LÄGLOS: ? ← gm *ferwōn-, sk *ferwō (> vp *ffara*, rts MRD *fföra*, *ffära* ‘mõõn või selle ajal kuivaks jääv rand’), teise võimalusena (vana)vene laen.

VMS: puhtlõunaeesti sõna (k.a Lei Kra; lisaks Ksi Äks).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*f*-, *b*-).

Lõunaeestiline levik kõneleb (vana)vene laenuetümoloogia kasuks.

piirits, -a

‘võrkude, vaipade, vööde vm kudumisel tarvitav piklik, süstikukujuline nõel’

EES: arvatud, et ehk sama tüvi mis *pird*; teise oletuse järgi ← gm (> sks *Spier* ‘terav ots, teravik (rohul, teraviljal)’, rts *spira* ‘teravik; ümarpost, teivas’).

LÄGLOS: ei leidu.

VMS: levinud lõunaeestis (k.a Lei Lut) ja selle piirimail (Vil KJn Plt Äks Trm Pal MMg Kod), variantidena *pirits* ja *pirrits*.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*sp*-, *p*-).

Gotlandi mõju on sõna leviku tõttu välistatud.

puul, -a / -u

MRD ‘mullikas’

LÄGLOS: ? ← gm *fulan-, sk *fulā ~ *folā (vp *foli* ‘isane varss’, vrts *foli*, eerts *fula* ‘varss’; gt *fula* ‘eeslivarss’); tähenduslikult sobiks (vrd lms *lehmä* ja mdv *lišme* ‘hobune’), kuid häälikuliselt probleemne: kitsas levik toetab (hilisemat) laenamist eestirootsist, siis oleks aga ootuspärane sk *f* → ee *v*-.

EES: ei leidu.

VMS: tihedalt kirja pandud läänemurdest ja selle naabrusest.

GLGS: *foli ‘däre’ (‘lollpea; vaimuhaige; narr’), GEN SG *folā*; *fuli* ‘(peidetud) varastatud kraam’, ACC SG *fula*.

SDL: ei leidu.

OFSF: ei leidu.

GLGS-is leiduvad sõnad ei sobi eesti sõnaga tähenduse poolest. Germaani tüve ootuspärane areng Gotlandil oleks sk **fulā* > ***fula*, aga nagu teisedki eelpool nimetatud skandinaavia vasted, on see lühikese /u/-ga – ja isegi kui see oleks hiljem mingil põhjusel pikenenud, oleks ikkagi ootuspärane laiem levik Saaremaal, mitte ainult Põie Muh (ja Hiiu maal Emm). Seega vaevalt Gotlandi päritolu sõna.

***rahu*, -**

‘kõrgendik merepõhjas’

LÄGLOS: küsitava liivi vastega (*rovā* ‘kivine ebatasane merepõhi, kõrgendik merepõhjas’); < lms **rauha* ? ← gm **χrauza*-z (> sk **hraura* > vp *hreyrr* ‘kivikuhi’), **χrauza*- (> sk **hraura* > vrts *rōr* ‘kivikuhi, piirimärk’), **χrausjō* ~ **χrausī* (> sk **hrausiju* ~ **hrausī* > vp *hreysar* PL ‘kivikuhjad, kivine maa, auklik kiviväli’), **χrausja*- (> sk **hrausija* > vp *hreyssi* ‘kivine maa, auklik kiviväli’, vrts *rōse* ‘kivikuhi’); võimalik ka balti laen (vrd ld *graužas* ‘kruus’).

EES (*sub* *rahu*₁): ← blt (> ld *graužas* ‘kruus, rähk, kivine maapind; tulvaveega kokku kantud liiv’, lt *grauzi* ‘sõmer, jame liiv, kruus, rähk’).

VMS: ‘meremadalik, laid’, tihedalt üles kirjutatud saartelt ja läänemurde lääneservast, lisaks Jõe Kuu.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*r*-, *hr*-).

Ootuspärane areng Gotlandil: a) sk **hraura* > ***raura* > ***raura*; b) sk **hrausija* > ***hrausi* > ***hrøys* ~ ***hroys* > ***roys*.

Leviku järgi otsustades oleks Gotlandi päritolu usutavam kui balti oma; häälikuliselt on mõlemad võimalikud. Kui oletada, et tegu on vanagotlandi laenuga, siis peab see ikkagi olema saadud väga vanast keelekujust, kindlasti enne *i*-umlauti. Rannikumurdes vahest rööplaen soomerootsist.

***rai/be*, -pe**

LÄGLOS: konkreetse hinnanguta (*sub* räivä), nende tüvede sidumine eeldaks emmal-kummal pool Soome lahte häälikutes (analoogia)muutusi.

EES: häälikuliselt ajendatud; lähedane on murdesõna *rōibe*, (sm MRD *roippeet* PL ‘jäänused, riismed’), *raibe* ehk tekkinud selle segunemisel sõnaga *raisk*.

VMS: üleüldine, eraldi märksõnadena *raip* (Hlj Pil) ja *rõibe* (lõunaeestis).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*r-*, *hr-*).

Kas soome vastega või üldse mitte laen; Gotlandi vaste otsimisel pole kummalgi juhul mõtet.

rood, -u

‘Vene sõjaväe allüksus; suur hulk inimesi’, MRD ‘rida, rivi’

EES (*sub rood₂*): ← vn *róta* ‘rood, kompanii’; arvatud ka, et ← rts *rote* ‘grupp, rühm’ või ← vrts *rōte* ‘salk, jõuk, rahvahulk; väeosa’ või ← asks *rote* ‘inimhulk, rahvamurd; väesalk’.

VMS: ‘sõjaväeüksus, rida’, lõunaeestist tihedalt, mujalt hõredamalt kirja pandud.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*r-*).

SDL: ei leidu.

Mõeldav, et saadud eri murdealadele eri allikaist (nt lõunaeestisse siis ehk venest), Gotlandi mõju (lääne pool) ei saa aga hinnata.

roo/gas, -ka

MRD ‘kännivares’

LÄGLOS: häälikuliselt ja semantiliselt võiks olla ka vana laen (vrd gm *χrōka-z > sk *hrōkaR > vp *hrókr* ‘kännivares’, vrts *rōker*, *rōka* ‘?id.’; > vingl *hrōc* ‘id.’); kitsas levik räägib selle vastu, seega pigem rootsi laen.

EES: ei leidu.

VMS: levinud Lääne-Saaremaal (Pha VII Jaa Pöi Muh).

EDL: *rōgas* : *rōka* („I” ehk saartel).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*r-*).

SDL (*sub róga*): variandid *róga* ~ *roga* (Skåne), *rok* (Lõuna-Gotland).

Häälikuliselt sobib laenuallikaks pigem rts *rāka* ‘kännivares’ kui uuemal ajal Gotlandilt kirja pandud *rok*.

seelik, -u

EES: arvatud, et tüve *selg* tuletis; vähem tõenäolisena oletatud, et ← gm *segla, ‘äralõigatud tükk, riie’ (> rts *segel* ‘puri’); ee → sm MRD *sielikko* ‘seelik’.

LÄGLOS: ei leidu.

VMS: üleüldine, v.a lõunaeeesti (ainult Nõo ja Hls), variandina ka *siilik* (leviku- andmeteta).

GLGS: *sigla* 'purjetama'.

SDL (*sub sigla*₁): 'purjetama', /e/-ga variandid Skånest ja Bohuslänist.

Lõunaeeestis mitteleidumine võiks skandinaavia päritolu poolt rääkida, ka tähendus 'riie' laenuandjal poolel sobiks hästi; kitsam Gotlandi mõju pole sel juhul tuvastatav.

tang, -u

LÄGLOS: ← gm **stangō*, sk **stangu* (> vp *stōng*, vrts *stang* 'teivas'; vasks, vüsks *stanga* 'id.'). Tähendus 'teivas' olevat Koivulehto järgi hilistekkeline ja ei takista laenuetümoloogiat.

EES: ? ← gm **stangō* (> visl *stōng* 'ritv, latt, teivas', rts MRD *stagg* 'jäik rohi; kõrs, agan(ad); ogalik'); eeldab tähendusmuutust 'miski torkav, ohe (teraviljal), kõrs' > '(vilja)tera'. „Muutus võis olla toimunud juba laenuandja poolel, [nagu] viitab germaani allikaga samast indoeuroopa tüvest lähtuv vkr *stáchys* 'viljapea'. Ligi-lähedane tähendusmuutus on toimunud ka nt sõnas *tera*.” Veidi hilisem rööplaen on sm *tanko* 'ritv, latt, teivas, varras; kang'. „Teisalt on oletatud, et sõnas on läänemeresoome-mordva tüvi” (> lv *da'nktō*, *da'nkti* 'tugev; terve, tubli', sm *tankea* 'kange, jäik', mkš MRD *tangāda* 'tugev, kõva'), algse tähendusega 'kõva'.

VMS (*sub tangud*): üleüldise levikuga, v.a lõunaeeestis, ka kesk- ja läänemurde vahel hõredalt.

GLGS: *stang* 'teivas', DAT *stangu*.

GO (*sub *stank*): *stangk* 'oga viljakõrrel'.

SDL: ei leidu.

Lõunaeeestis mitteleidumine toetab laenamist skandinaavia suunalt, laia leviku tõttu peab sõna aga ammu enne vanagotlandi või vanarootsi perioodi laenatud olema. Huvitava paralleelina on ka tänapäeva gotl *stangk* saanud viljaga seotud tähenduse.

vang, -u

'(jõe)käänak; sang'

LÄGLOS: salatsiliivi vastega (*vannga* 'ojaniit'), ← gm **wanga-z*, sk **wangaR* (> vp

vangr ‘väli, niit’; gt *waggs* /-ng-/ ‘paradiis’)

EES (*sub* *vang₂*): ← iirn *uękǫh ‘painduma; kõver’, soome, udmurdi ja komi vastetega (sm MRD *vanko* ‘pika puuvarre otsa kinnitatud konks’, *vanki* ‘härgade konksukujuline ais; adra tüvipuu; vankrirattaid ühendav puu’, km *vug* ‘sang’, udm *vug* ‘id.; rattapöid’). Teisalt arvatud, et hilisem laen: ← blt (> prs *wangus* ‘võssakasvanud tammemets’) või ← gm *wangaz (> visl *vangr* ‘väli, niit’).

VMS: ‘sang, jõekäär’, ainult lõunaeestist + Kod Hää.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*u/v/w-*).

Levik välistab Gotlandi mõju; esinemine Häädemeestel on ehk salatsiliivi mõju. Junttila (2016: 36) toetab balti algupära.

***veimed* (PL)**

‘pruudi kingitused pulmalistele’

LÄGLOS: ? noorem laen (kasks *wedem(e)*, *weme* ‘pruudikink, and’) või tuletis verbitüvest **vē-* ‘viima, kandma’ – mõlemad põhimõtteliselt võimalikud, kahe vahel valimiseks vaja täiendavat uurimist.

EES: ← asks *wedem(e)*, *weme* ‘and’; teisalt arvatud tuletiseks tüvest *viima*.

VMS: esineb läänemurdes, keskmurdes vahemikus JMd–Vil, Mulgi ja idamurdes ning eelnevate naaberaladel (Khñ KodT Rõn San Lüg).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*u/v/w-*).

Gotlandi mõju vastu (isegi kui vaste leiduks) räägib sõna puudumine saartelt.

võll/as, -a

LÄGLOS: konkreetse hinnanguta, võib kuuluda kokku nii tüvega *valdas* (← gm) kui ka *võll* (← kasks), mõeldav on ka laen gm tüvest **welta-* (*sub* *valdas*).

EES: tundmatu päritoluga, sama tüve variant võib olla MRD *vallas*, *valdas* ‘kaevuvinn’.

VMS: laia levikuga, teada kõigilt murdealadelt.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*u/v/w-*).

Lai levik räägib Gotlandi päritolu vastu.

4.2.3. (Tõenäoliselt) mitte muinaspõhja päritolu sõnad

kail, -u

‘teatud rabataim (*Ledum*)’

EES: ← blt (> ld *gailis* ‘(soo)kail’) või ka ← sks *Gagel* ‘harilik porss (*Myrica gale*)’ või ← sk *gagl ‘*id.*’, „kuid see on vähem tõenäoline.”

EMS (*sub* *kail*₁, *kalju*₁, *kallu*₁): *kail* (Khk Pöi Rei PJg Kõp Ran), *PL kailud* (Khk Pöi Emm Rei Pai Krk); *kailu* (Hää); *kael* (Var Vän KuuK IisK Kod); *kaelu* (Muh Han Aud); *PL kaelud* (Muh Han Var Pä JMd VIPö), *kaelad* (Tõs Tor Koe IisK Kod Lai Hls), *kaela* (TLä Kam); *-kaal*, *PL -kaala* (Hel Ran Nõo Plv); *PL -kaaled* (Lai); *PL -kaali* (Pst Krk). Tähenduses ‘sookail’ esinevad ka NOM = GEN *kalju* (Jäm Kse Khn PJg Tür SJn); *kaľlu* (Jäm L Tür Pai Plt), *kaellu* (Kse), *PL kaľlod* (Mär Mih).

VMS: eraldi märksõnadena ka /r/-iga variandid (ainult liitsõnades): *sookaer* (*-kaar*) ‘sookail’ (Kuu Lüg Pöi Ris Juu Kos Amb Koe Kad VJg Sim Lai Plt KJn Puh); *rabakaerad* *PL* ‘sookailud’ (Ris Juu).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*g-*).

Lai levik üle Eesti räägib võimaliku Gotlandi päritolu vastu, isegi kui vaste leiduks. Variantide hulga alusel võiks pidada vanemaks laenuks kui (ülem)saksa; kui murdes muidu palataal-/Í/ esineb, aga selles sõnas mitte, siis ehk skandinaavia laen, ning muidu balti? Liitsõnades nähtavad variandid *-kaer*, *-kaar* võivad olla rahvaetümoloogiliselt tekkinud, kuna iseseisvalt nad sarnases tähenduses (EMS-i järgi) ei esine.

kel/p, -ba

‘kolmnurkne otskatus; otslaud’, MRD ‘ots- ja küljekatuse ühenduskoht; otskatuse sarikas’

EES: oletatud, et ← gm **skelba-* (> vüsk *scelb*, *scelp* ‘võlv, katusega tellingud’, vingl *scelf* ‘karjaseonn’), aga see on häälikuliselt ja tähenduslikult kaheldav.

LÄGLOS: vaevalt gm; variantidena *kõlp* (*-ba*), *kõlbas* (*-pa*), *kilp* (*-bi*). Oletatavais gm vasteis (*skelba-z, **skelbōn-*, *skelbō) on probleemne häälikuasendus gm /b/ → lms /pp/, mistõttu germaani laenuetümoloogiat usutavaks ei peeta.

EMS (*sub* *kelp*₁): üldlevinud, variantidena NOM *keľp* (Rõu Röp), *kelp* (Se); GEN *kelba* (Sa L K u spor eL), *kelba* (R), *kelbä* (Vig Kod KJn Vas Röp), *keľbä* eL. LÄGLOS-is antud

tähenduses ei esine ei *kilp* ega *kõlp*.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*sc*-).

Ebatõenäoline laen.

lõhn, -a

LÄGLOS: mitte gm (varasemat seostamist gm tüvega *lugnō*, vrd vasks *logna* 'leek', nimetatakse meelevaldseks).

EES: hinnanguta, toodud vaid vadja vaste (*lõhna* 'tuulepuhang, -õhk; mahe (tuul)').

EMS (*sub lõhn₁*): laialt levinud, variantidena *lõhōn* (Kod), *lõhn* (Har), *lõhōn* (Plv Räp), *lõhna* (Lüg Jõh), *lõhn* (Sa Emm Rei Ris), *lõhnä* (Kuu), *lohn* (Hlj), *lohna* (VNg Vai).

„Etümoloogiliselt tume” (LÄGLOS); Gotlandi mõju vadja vaste olemasolu tõttu iga-tahes ebausutav.

lõks, -u

LÄGLOS: lv vastega (*loķs* 'lõök, kõrvakiil'); tavaliselt peetakse mõlemat koos ee sõnaga *loks* ja sm vastetega onomatopoeetilisteks sõnadeks. Mitte gm.

EES: viidatud verbile *loksuma* (häälikuliselt ajendatud lms tüvi).

VMS: ka 'kinnitusseade', üleüldise levikuga, kuigi keskmurdest palju hõredamalt kui lõunaeestist.

Pigem onomatopoeetiline sõna kui laen.

pahr, -u

MRD 'kult'

LÄGLOS: ? ← gm **farχa-z*, sk **farhar* (> vrts *fargalter* 'kult', -*galter* 'kult') või gm **baruga-z*, sk **barugar* (> vp *børgr* 'kult'); häälikuliselt ja tähenduslikult sobiks, aga lõunaeestilise leviku tõttu on balti laen (vrd ld *paršas* 'põrsas, orikas') tõenäolisem.

EES: ← blt (> prs *parstian* 'põrsas', ld *paršas* 'id.; orikas').

VMS: puhtlõunaeesti sõna (k.a Lei Lut Kra), variantidena *parh*, *pahõr*.

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*f*-, *p*-, *b*-).

Gotlandi mõju on leviku tõttu välistatud; tõenäoliselt balti laen. Viimast peab tõenäolisemaks ka Junttila (2016: 35).

pah/t, -a

MRD 'sealaut, -sulg'

EES (*sub* pahn): arvatud, et variant üleläänemeresoomeliste vastetega tüvest *pahn* 'põhk; tarbetu kraam' (nagu ka lv *põ'dõz*, *põ'dõks* 'magamiskoht, pesa; põhk'²⁵) ? ← gm *faznā- 'lumi; aganad, õled' (> visl *fōnn* 'lumi, hang').

LÄGLOS: liivi vastega; tõenäoliselt mitte gm, kuna häälikuline vastavus oletatava laenuallikaga (gm *bansti-z, vrd gt *bansts* 'küün, laut') on kehv. Võib olla variant lms tüvest *pahna* 'põhk, õled; looma ase; sealaut'.

VMS: puhtlõunaeesti sõna (k.a Lei Lut).

GLGS: sobivat vastet ei leidu (*p*-, *b*-, *f*).

Gotlandi mõju on leviku tõttu välistatud, ka germaani päritolu kui selline on kaheldav. EES võinuks näidata ka seda, mille alusel gm tüvele tähendus 'aganad, õled' on omistatud.

pih/t, -a

'pihttara'

LÄGLOS: oletatud vaste, gm *kwistu-z, *twista-z (> vp *kvistr* 'oks, haru'), eeldaks ebatavalist häälikuasendust, seega mitte gm laen.

EES (*sub* piht-₄): küsitavate läänemeresoome ja permi vastetega (sm, lü *piha* 'õu, hoov', krj *piha* 'id.; kodu', vps *piha* 'vahesein laudas või lauda ja eluhoone vahel', mr *peće* 'aed, tara, aedik', udm *puč* 'teivas', km *poč* 'roigas, aiateivas'), „[v]õib olla läänemeresoome-permi tüvi.”

VMS: *pihtaid*, ka 'varbaed, kiviaed' (Lüg KJn Ran Kam Ráp).

Pole (germaani) laen.

põi/s, -e

LÄGLOS: laenuallikana välja pakutud gm *paidō (> vingl *pād* 'seelik, mantel', vüsk *pfeit* 'särk', gt *paida* 'alusseelik') on tähenduslikult sobimatu, seega vaevalt gm laen.

EES: oletatud, et häälikuliselt ajendatud.

VMS: üldlevinud, v.a lõunaeestis, kus sõna on kirja pandud vaid keskmurde lähedalt (+ Krl), variantidena ka *pois*, *põi*, *põesi*.

25 EES-is tavalise /õ/-ga, vrd LS *sub* põ'dõz.

Ebatõenäoline laen.

reh/t, -i

(Wiedemanni sõnastikus) 'praadimisrest'

LÄGLOS: oletatud vaste, gm **brēd-* (> kask *brātschape* 'praepann') on häälikuliselt (/d/ → /ht/) kahtlane; pigem variant kask laensõnast *röst* ~ *rest* (/s ~ h/ vaheldust esineb mujalgi).

EES: ei leidu.

EDW: „reht G. rehi₁ = preht; – = röst”, levikuandmeteta; *preht* : *prehi* („P” ehk tallinnakeelsel Pärnumaal), *kalapreht* 'nii palju kalu, kui üheks roaks vaja on'.

VMS (*sub* preht): ka 'supi jagu kalu' (VII KJn).

Ilmselt mitte eraldi laen, vaid variant sõnast *rest* või murdesõnast *preht*.

siil, -u

'pikk kitsas lapp, riba'

EES (*sub* siil₂): soome vastega (VAN SRMT *siulu* 'hõlm, siil, ots; tükk, lapp'); peetud nii häälikuliselt ajendatud lms tüveks kui ka laenuks, ← gm **sigla*, sk **siyla* (> rts *segel* 'puri').

LÄGLOS: märkega „estn.”; ee *siilu* ja sm *siulu* ühendamist ei peeta põhjendatuks. Oletatavate germaani allikatena on toodud a) gm **segʷljōn-* > **sigʷljōn-*, sk **siglijō*, mis on aga „*nicht belegt*”; või b) gm **segla-*, sk **segla* (vrd vp, vrts *segl*, vüsk *segal* 'puri'). Eesti *i*-ga vormi ja puuduva *i*-lise germaani lähtevormi tõttu peetakse laenulisust mitteusutavaks, pealegi pole tõendatud oletatavat germaani tähendust *'tükk lõigatud kangast'. Nenditakse, et sõna päritolu vajab edasist uurimist, kuid germaani laenuga tegu pole.

VMS: üleüldise levikuga sõna (k.a Lei), keskmurdest teada hõredamalt kui mujalt.

GLGS *sigla* 'purjetama'.

SDL (*sub* sigla₁): 'purjetama', /e/-ga variandid Skånest ja Bohuslänist.

Ka vgotl /i/-ga vorm ei pärine paraku sk tüvest **siglijō* — seal on hoopis toimunud muutus /e/ > /i/ (Gotlandi päritolu vastu räägib pealegi ka sõna lai levik).

4.3. Tulemused

Valdavale osale vaadeldud sõnadest ei leidu vanagotlandi sõnaraamatus sobivaid vasteid, mida oleks võidud Eesti alal kõneldud läänemeresoome murdeisse laenata. Kuna GLGS ei hõlma kogu vanagotlandi keele sõnavara, siis ei välista see muidugi, et tegelikult võis sobiv sõna seal leiduda. Alggermaani või -skandinaavia tüvedest ootuspäraste vanagotlandi vormide konstrueerimisega lisandus nii mõnigi sobiv vaste.

Kindlatest muinaspõhja laenudest on üsna tõenäoliselt Gotlandi päritolu²⁶ *lauter*, *lumm*, *olv* (rööplaenuna Saaremaal), vähem tõenäoliselt *laut*, *riik* ja *tuur*. Kaheldavatest muinaspõhja laenudest on Gotlandi päritolu usutavam kui päritolu mõnest muust muinaspõhja keelekujust üksnes sõnal *rahu*, aga see peab sel juhul pärinema ajast enne *i*-umlauti. Tõenäoliselt mitte muinaspõhja päritolu sõnadest ei olnud ühelegi ka vanagotlandi laenuetümoloogia sobiv.

Ootamatult paljude sõnade puhul on (tõendatud või ootuspärane) vanagotlandi vaste siiski nii lähedane algskandinaavia või vanarootsi vastele, et üksnes sõna häälikulise kuju järgi pole võimalik otsustada, kummast allikast vaadeldav sõna pärineb. Asjasse aitasid selgust tuua eesti, rootsi ja soomerootsi murdesõnastikud, milles toodud levikuandmetest enamasti selgus, et kas liiga lai või liiga idapoolne levik eesti murdeis või ka levik ainult lõunaeesti murdeis jätab Gotlandi mõju üsna ebatõenäoliseks (kindlatest muinaspõhja laenudest on see nii eriti sõnadega *kaap*, *kult*, *purre* ja *tuder*; kaheldavatest laenudest sõnadega *paar* ja *tang*).

Lisaks Gotlandi mõju selgitamisele ilmnes analüüsi käigus ka üksjagu muul moel huvipakkuvat, näiteks tundub murdevormide (ja liivi vaste) põhjal, et *tuur* laenati kaks korda: esmalt germaani või *i*-umlaudieelsest skandinaavia algkeelest (tagavokaalsena), hiljem uuesti vanarootsi või -gotlandi keelest (eesvokaalsena).

Käsitletud sõnade seas leidis ka hulk selliseid, mille puhul germaanipärane allikas oleks muidu häälikuliselt ja tähenduslikult sobiv, aga mis on levinud ainult või eelkõige lõunaeesti murdeis (*halama*, *hörnäs*, *peesitama*, *purre*, *valdas*, kaheldavatest *vang*). Põhimõtteliselt saaks selliste sõnade baasilt oletada lausa mingisuguse germaani

---

26 S.t laenatud vanagotlandi keelest või mõnest sellele eelnenud keelekujust, mis ajaliselt vastab hilisele skandinaavia algkeelele või viikingiaegsele vanapõhja keelele.

hõimu iidset asuala Lõuna-Eestis, kuid käesoleva töö põhjal sellise järelduseni hüpata oleks kindlasti liig.

Kokkuvõte

Läänemeresoomlaste ja germaanlaste-skandinaavlaste kontakt on olnud tihe, nagu tõendab ka arvukas muinaspõhja laenukihistu läänemeresoome keeltes (seejuures eriti soome keeles). Kuna vastassuunaline mõju piirneb mõne üksiku sõnaga, elasid germaanlased ilmselt läänemeresoomlaste hulgas ja hiljem assimileerusid. Tänapäeva Eesti alal elanud läänemeresoome hõimudel oli ammu ajast tihe kontakt ka Gotlandiga, kuid siiani pole teada, kas vanagotlandi keelest jäi läänemeresoomlaste keelde laensõnu. Tihedate kontaktide tõttu võinuks sealt jääda eesti keelde ka laene, mida soome keeles ei tunta.

Gotlandil kõneldud keel erines viikingiajaks juba märkimisväärselt ülejäänud Rootsis kõneldud vanapõhja idamurdest. Vanagotlandi keelt tuntakse eelkõige varakeskaegse seadustiku ja saaga järgi. Keele eripärad avalduvad peamiselt vokalismis: umlaudiprotsesside mõju oli muust vanapõhjast erinev, lisaks toimusid täiendavad häälikunihked. Konsonantism seevastu on lähedane vanarootsi keelele.

Võrreldes eesti(-lõunaeesti-liivi) ainuomaseid muinaspõhja laene ja vanagotlandi keelematerjali, selgus, et enamikule vaadeldud sõnadest ei leidu vanagotlandi allikais sobivaid tõendatud vasteid. GLGS ei hõlma aga kogu vanagotlandi keele sõnavara, seega võis sobiv vaste keeles tegelikult isegi leiduda. Alggermaani või algskandinaavia tüvedest hüpoteetiliste vanagotlandi vormide konstrueerimisega lisandus mõnigi sobiv vaste. Kindlatest muinaspõhja laenudest on üsna tõenäoliselt Gotlandi päritolu *lauter*, *lumm*, *olv* (Saaremaal), vähem tõenäoliselt *laut*, *riik* ja *tuur*. Kaheldavatest muinaspõhja laenudest on Gotlandi päritolu muu muinaspõhjaga võrreldes eelistatav üksnes sõnal *rahu*, aga see peab siis olema umlaudieelne laen. Sissejuhatuses püstitatud hüpoteesi võib seega lugeda tõestatuks.

Paljude sõnade puhul on vanagotlandi vorm siiski algskandinaavia või vanarootsi kujuga nii sarnane, et üksnes sõna kuju järgi pole võimalik otsustada, kummast allikast ta pärineb – sel juhul on abi murdesõnastikest, nii eesti kui rootsi omadest. Selliste sõnade puhul selgus enamasti aga, et kas liiga lai või liiga idapoolne levik eesti

murdeis (või levik ainult lõunaeesti murdeis) viitab Gotlandi mõju ebatõenäolisusele.

Lisaks Gotlandi mõju selgitamisele ilmnes analüüsi käigus ka muud huvitavat, näiteks tundub, et *tuur* laenati kaks korda: enne ja pärast *i*-umlauti. Samuti leidub hulk sõnu, millele germaanipärane allikas häälikuliselt ja tähenduslikult sobiks, aga mis on levinud ainult või eelkõige lõunaeesti murdeis. Nende põhjalt siin siiski mingeid järeldusi ei tehta, kuna nende põhjalikum käsitlemine jääks väljapoole selle töö raame.

Suurema tõenäosusega leidub vanagotlandi laensõnu veelgi eesti lääne- ja eriti saarte murdes — nende väljaselgitamine vajaks aga edasist, palju põhjalikumat uurimist. Ka mainitud lõunaeesti germaanipärased sõnad jäävad ootama omaette uurimust.

Keelelühendid

asks	alamsaksa	sa	saami (täpsustamata)
blt	(alg)balti	sk	(alg)skandinaavia
ee	eesti	sks	(ülem)saksa
eerts	eestirootsi	sm	soome
gm	(alg)germaani	smrts	soomerootsi
gotl	gotlandi	tn	taani
gt	gooti	udm	udmurdi
hlad	hilisladina	vasks	vanaalamsaksa (vanasaksi)
ieur	(alg)indoeuroopa	vdj	vadja
iirn	(alg)indoiraan	vfrs	vanafriisi
is	isuri	vgotl	vanagotlandi
isl	islandi	vind	vanaindia
kasks	keskalamsaksa	vingl	vanainglise
klad	keskladina	visl	vanaislandi
km	komi	vkr	vanakreeka
kr	kreeka	vn	vene
krj(A)	(Aunuse) karjala	vp	vanapõhja
küsks	keskülemsaksa	vps	vepsa
lad	ladina	vrts	vanarootsi
ld	leedu	vvn	vanavene
le	lõunaeesti	vüsks	vanaülemsaksa
lms	(alg)läänemeresoome	MRD	murdes, murdeline
lt	läti	RHVL	rahvalauludes
lv	liivi	VAN	vanapärase
lü	lüüdi	VAN SRMT	vanades sõnaraamatutes
mr	mari	ACC	akusatiiv(is)
mkš	mokša	DAT	daativ(is)
mdv	mordva	GEN	genitiiv(is)
nr	norra (bokmål ja nynorsk)	NOM	nominatiiv(is)
nyn	uusnorra (nynorsk)	PL	mitmus(es), mitmuslik
prs	(vana)preisi	SG	ainsus(es)
rts	rootsi		

Allikad

AnEW = *de Vries, Jan* 2000 (1962). Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Zweite verbesserte Auflage. Leiden, Boston, Köln: Brill.

AnW = *Köbler, Gerhard* 2014. Altnordisches Wörterbuch. 4. Auflage; <http://www.koeblergerhard.de/anwbhinw.html>

Bergman, Gösta 1988. Kortfattad svensk språkhistoria. Stockholm: Prisma Magnum.

Birkmann, Thomas 2002. From Ancient Nordic to Old Nordic: Definition and delimitation of the period. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 691–698.

Braunmüller, Kurt 2002. The Ancient-Nordic linguistic system from a typological point of view: Phonology, graphemics, morphology, syntax and word order. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 649–656.

DDO = Den Danske Ordbog. [2009–]. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab; <http://ordnet.dk/ddo>

EDW = *Wiedemann, Ferdinand Johann* 1869. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften; <https://books.google.com/books?id=FdBFAAAAcAAJ&printsec=frontcover>

EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. 2012. Koostanud ja toimetanud Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <http://www.eki.ee/dict/ety/>

EKI = Eesti Keele Instituut. Murdekaart; <http://eki.ee/cgi-bin/murdekaart.cgi?num=0> (18.06.2016)

EMS = Eesti murrete sõnaraamat. 1994–. a–mütsakas. Tallinn: Eesti Keele Instituut; <http://eki.ee/dict/ems/>

- Förklaring av landsmålsalfabetet. s. a. Institutet för språk och folkminnen; <http://www.sprakochfolkminnen.se/download/18.41318b85148351909521ced/1413276758857/Förklaring+av+landsmålsalfabetet.pdf> (15.04.2016)
- GLGS = *Pipping, Hugo* 1905/1907. Guta lag och Guta saga jämte ordbok. Utgifna för Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. København: S.L. Møllers bogtrykkeri; <https://archive.org/download/gutalagochgutas00pippgoog/gutalagochgutas00pippgoog.pdf> (09.04.2016)
- GO = Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. Säves samlingar. 1918–1945. Redigerad av G. Danell (a–ba-), A. Schagerström (be–ben) och Herbert Gustavson. I–II: A–N, O–Ö. Uppsala: A. B. Lundequistska bokhandeln.
- Grünthal, Riho 2007. Finnic languages and Baltic Sea language area. — *Incontri Linguistici* 30, 29–48.
- Gällmo, Gunnar 2011. Om gutniska och gotländska; <http://sprog museet.dk/sproghistorie/om-gutniska-och-gotlandska/> (03.05.2013)
- Hagström, Björn 2002. Research in Faroese language history 1850–1950. An overview. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 102–107.
- Hint, Mati, Raimo Anttila 2013. Hajamärkusi kauaoodatud etümoloogiatega puhul. — *Keel ja Kirjandus* 4, 285–295; http://kjk.eki.ee/pdf/MHintRAnttila4_13.pdf
- Hofstra, Tette 1985. Ostseefinnish und germanisch: frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Proefschrift, Rijksuniversiteit te Groningen. Groningen: Drukkerij van Denderen B.V.
- Hofstra, Tette 1997. Zu mutmaßlichen frühen ostseefinnischen Lehnwörtern im Nordgermanischen. — *Finnisch-ugrische Sprachen im Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21.–23. November 1996*. Herausgeber: Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, László Honti, Paul van Linde, Osmo Nikkilä. Maastricht: Shaker Publishing B. V., 127–134.
- Hyllested, Adam 2014. Word Exchange at the Gates of Europe: Five Millennia of Language Contact. PhD thesis, University of Copenhagen. [Copenhagen]: [s. n.];

- http://static-curis.ku.dk/portal/files/136022384/Ph.d._2015_Adam_Hyllested.pdf
- Junntila, Santeri 2016. Hiljaa hyvä tulee lainasanatutkimuksessakin. — *Virittäjä* 1. Helsinki: Kotikielen Seura. 32–38.
- Junntila, Santeri 2015. Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa: Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria. Väitöskirja, Helsingin yliopisto. Tallinna: AS Pakett; <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/158777>
- Kallio, Petri 2007. Kantasuomen konsonanttihistoriaa. — *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Doaimmahan Jussi Ylikoski ja Ante Aikio. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 229–249; http://www.sgr.fi/sust/sust253/sust253_kallio.pdf
- Kallio, Petri 2012. The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic. — *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Edited by Riho Grünthal & Petri Kallio. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 225–238; http://www.sgr.fi/sust/sust266/sust266_kallio.pdf
- Kallio, Petri 2015. The Stratigraphy of the Germanic Loanwords in Finnic. — *Early Germanic Languages in Contact. North-Western European Language Evolution Supplement Series 27*. John Ole Askedal and Hans Frede Nielsen (eds.). Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Company. 23–38.
- Karker, Allan 1979. Sproghistorisk oversigt. — *Nudansk Ordbog. Første bind: a–k*. København: Politikens Forlag, 13–31.
- KNAB = Päll, Peeter 2010–. Maailma keeled, kirjad ja rahvad: põhjagermaani keeled. Versioon 1.5 (16.09.2013); <http://www.eki.ee/knab/lgv/ieg1.htm> (15.04.2016)
- Knirk, James E. 2002. Runes: Origin, development of the futhark, functions, applications, and methodological considerations. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 634–648.
- Koponen, Eino 1990. Viron ja liivin yhteissanaston tarkastelua. — *Itämerensuomalaiset kielikontaktit = Läänemeresoome keelekontaktid. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8. – 1.9.1990 = Läänemeresoome sümpoosion fenno-ugristide 7. rahvusvahelises kongressis Debrecenis*

- 27.8. – 1.9.1990. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61. Helsinki: Valtion Painatuskeskus. 35–39.
- Koponen, Eino 1998. Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 230. Helsinki: Suomalais-Ugrilaisen Seura.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria, Bernhard Wälchli 2001. The Circum-Baltic languages: An areal-typological approach. — *The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Volume 2: Grammar and Typology*. Edited by Östen Dahl & Maria Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 615–750.
- Laakso, Johanna 2001. The Finnic languages. — *The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact. Volume 1: Past and Present*. Edited by Östen Dahl & Maria Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 179–212.
- Laanest, Arvo 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia; <http://dspace.ut.ee/handle/10062/36351>
- LDW = Sjögren, Andreas Johan 1861. Joh. Andreas Sjögren's livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften; <http://www.eki.ee/dict/ldw/>
- Lehiste, Ilse 1995. What Is Areal Linguistics? — *Symposiumi Itämerensuomalainen kulttuurialue = The Fenno-Baltic Cultural Area*. Helsinki.
- Lindberg, Magdalena, Svenska litteratursällskapet i Finland 2013–. Karta. — *Ordbok över Finlands Svenska Folk mål*. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 33. abbal-oöverens. Uppdatering 13 december 2015. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken; <http://kaino.kotus.fi/fo/?p=areamap> (18.06.2016)
- LS = Viitso, Tiit-Rein, Valts Ernštreits 2012–2013. Līvōkiel-ēstikiel-leṭkiel sōnārōntōz. Rīga / Tartu: Latviešu valodas aģentūra, Tartu Ülikool; <http://www.murre.ut.ee/liivi/>
- LÄGLOS = Kylstra, A.D., Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä 1991, 1996, 2012. Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. I–III: A–J, K–O, P–Ä. Amsterdam – Atlanta/New York: Rodopi.

- Markus, Kersti 1999. Från Gotland till Estland. Kyrkokonst och politik under 1200-talet. Doktorsavhandling, Stockholms universitet. Kristianstad/Tallinn: Mercur Consulting.
- Metsmägi, Iris, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2013. Eesti kirjakeele tüvevara päritolu arvudes. — *Keel ja Kirjandus* 5, 313–332; <http://kjk.eki.ee/pdf/Metsmagijt.pdf>
- MhdW = Köbler, Gerhard 2014. Mittelhochdeutsches Wörterbuch. 3. Auflage; <http://www.koeblergerhard.de/mhdwbhin.html>
- MndW = Köbler, Gerhard 2014. Mittelniederdeutsches Wörterbuch. 3. Auflage; <http://www.koeblergerhard.de/mndwbhin.html>
- Nielsen, Hans Frede 2002. Nordic-West Germanic relations. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 558–568.
- NO = Norsk Ordbok: Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. [2002]–2016. i-åværig. <http://no2014.uio.no/>
- NOB = Bokmålsordboka og Nynorskordboka. 2016. Avdeling for leksikografi ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Språkrådet. Oslo: Universitetsforlaget; <http://nob-ordbok.uio.no/>
- OFSF = Ordbok över Finlands svenska folkmål. 2013–. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 33. abbal-oöverens. Uppdatering 13 december 2015. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken; <http://kaino.kotus.fi/fo/>
- OSM = <http://www.openstreetmap.org/?lat=60.556640625&lon=18.896484375&zoom=4&layers=T> (14.05.2013)
- Ottosson, Kjartan 2002. Old Nordic: A definition and delimitation of the period. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 787–793.
- Palm, Rune 2004. Vikingarnas språk: 750–1100. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Ralph, Bo 2002. Phonological and graphematic developments from Ancient Nordic to Old Nordic. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 703–719.

- Riad, Tomas 2002. The phonological systems of Old Nordic II: Old Swedish and Old Danish. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 896–911.
- Riad, Tomas 2005. Phonological developments from Old Nordic to Early Modern Nordic III: Swedish. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 2*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1102–1115.
- Saarikivi, Janne 2006. Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian Substrate in Northern Russian Dialects. Doctoral dissertation, University of Helsinki. [Tartu]: Tartu University Press; <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/suoma/vk/saarikivi/substrat.pdf>
- Sandøy, Helge 2005. The typological development of the Nordic languages I: Phonology. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 2*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1852–1871.
- SAOB = Svenska Akademiens ordbok. 1893–. A-vedersyn. Svenska Akademien; <http://www.saob.se/>
- Schulte, Michael 2002. Old Nordic II: Grammatical system, lexicon, texts. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 871–882.
- Schulte, Michael 2005. Phonological developments from Old Nordic to Early Modern Nordic I: West Scandinavian. — *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 2*. Oskar Bandle (main editor). Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1102–1115.
- SDL = Rietz, Johan Ernst 1962 (1862–1867). Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag; <http://runeberg.org/dialektl/>
- SEOB = Hellquist, Elof 1993. Svensk etymologisk ordbok. I–II: A–N, O–Ö. Tredje upplagan, sjätte tryckningen. Malmö: Gleerups.

- SRD 2014 = Samnordisk runtextdatabas 2014. <http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>
- SSA = Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja. 1992, 1995, 2000. 1–3: A–K, L–P, R–Ö. Päätoimittajat Erkki Itkonen (1. nide), Ulla-Maija Kulonen (1.–3. nide). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SweDia 2000. Landskapskarta; <http://swedia.ling.gu.se/info/storkarta.html> (18.06.2016)
- Tuulse, Armin 1945. Gotland och Estlands medeltida byggnadsskulptur. — *Gotländskt arkiv* 1945. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri. 33–44.
- Tvauri, Andres 2014. Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Uibo, Udo 2014. Sõnalood. Etümoloogilisi vesteid. [Tallinn]: Tänapäev.
- Viitso, Tiit-Rein 2012. Pilk „Eesti etümoloogiasõnaraamatule”. — *Emakeele Seltsi aastaraamat* 58. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 299–308; http://kirj.ee/public/ESA/2012/esa_58-2012-299-308.indd.pdf
- Viitso, Tiit-Rein 2006 (1998). Fennic. — *The Uralic Languages*. Edited by Daniel Abondolo. London and New York: Routledge. 93–114.
- VMS = Väike murdesõnastik. 1982, 1989. Koostanud A. Haak, E. Juhkam, M. Kallasmaa, A. Kask, V. Lonn, E. Niit, P. Norvik, V. Oja, P. Raud, E. Ross, A. Sepp, J. Simm, J. Viikberg. Toimetanud Valdek Pall. I–II: A–L, M–Ü. Tallinn: Valgus; <http://eki.ee/dict/vms/>
- Vrieland, Seán D. 2011. Old Gutnish Historical Phonology and the Old Norse Context. M.A. Thesis, Universiteit Leiden; https://www.academia.edu/1670089/Old_Gutnish_Historical_Phonology_and_the_Old_Norse_Context
- Wessén, Elias 1992. De nordiska språken. Stockholm: Akademityck.
- Wikimedia/Koyos = *User:Koyos* (CC-BY-SA-3.0) 2009. Sveriges landskap med landsnamnen; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sverigekarta-Landskap_Text.svg (18.06.2016)

Proto-Germanic and Norse Loanwords Exclusive to Southern Finnic

Summary

This MA thesis concerns Proto-Germanic, Proto-Norse, Old Norse and Old Swedish loanwords in Estonian that are not known in Finnish (the language that otherwise has the bulk of Scandinavian loans among the Finnic languages). The hypothesis is that such loanwords could originate from early contacts with Gotland and the language historically spoken there, Old Gutnish. Contact between Gotland and Estonia has been proved extensive by archaeological studies, however its possible linguistic influence on Estonian (or more broadly, Southern Finnic) has not been studied thus far.

The first chapter gives a short overview of the history of the Scandinavian languages, starting from Proto-Germanic and continuing over Proto-Norse to late Old Norse, mentioning the most important characteristic sound changes during each of the periods. Second part of the chapter touches on terminological choices made for this paper, due to pre-existing terminological diversity in Estonian literature on the subject of old Scandinavian languages. The main purpose of this chapter is to acquaint the Estonian Philologists reading the thesis with the basics in Old Norse language situation.

The second chapter concerns the contacts between Finnic and Germanic tribes. The abundance of well-preserved Proto-Germanic and Proto-Norse loanwords in Finnic (and especially Finnish) is generally accepted and well known, thus contacts had to be rather intensive – even elements of core vocabulary were borrowed (e.g. words for ‘mother’ and the conjunction ‘and’). However, extremely few words having travelled the opposite way are known: in his *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Jan de Vries only lists three certain and two uncertain loanwords, plus two names relating to Finnic area; Tette Hofstra has proposed a few more. Recently, Adam Hyllested has

---

27 [They] sailed to an island near Estonia (GLGS: 63).

attempted to show four Proto-Germanic roots as loans from Finnic, however these are not too convincing. The chapter ends with a short description of known contacts between Gotland and Estonia, most notably the Western Estonian islands.

The third chapter gives a short overview of the historical language situation on Gotland, and then, in more detail, presents the phonetic peculiarities of Old Gutnish, especially in comparison to Old Swedish, with the aim of being able to distinguish Old Swedish and (possible) Old Gutnish loans in the next chapter. Old Gutnish is mostly attested through *Guta Law* and *Guta Saga* (GLGS) written down in early Middle Ages. Around 1100 CE, Old Swedish was linguistically closer to Old Danish than to Old Gutnish, the latter being archaic in some respects and innovative in others. The traditional binary set of Old West Norse (Old Icelandic, Old Faroese, Old Norwegian) and Old East Norse (Old Danish, Old Swedish) has later been amended with Old Gutnish as a third branch. Its differences are mostly manifested in the vowel system. Notably, the Germanic diphthongs /ai/ and /au/ had survived as such in non-umlauted environments (cf. Old East Norse: /ai/ > /æi/ > /ē/ and /au/ > /ō/). In syllables affected by *i*-umlaut, /au/ had resulted in /oi/, written <oy>. Germanic /eu/ had developed into the characteristic triphthong /iau/ (cf. Old East Norse: /eu/ >> /jū/, sometimes further > /ȳ/). Some of the single vowels had shifted as well, perhaps most curiously /æ/ > /e/ and /ø/ > /y/, thus eliminating two of the three new vowels that had risen through *i*-umlaut. Additionally, long /ē/ > /ī/.

The fourth chapter constitutes the most important part of the thesis, i.e. the actual analysis of 73 Estonian words that are not shared with Finnish and that are either generally agreed or at some point suggested to be of Proto-Germanic, Proto-Norse, Old Norse or Old Swedish origin according to the Estonian etymological dictionary (EES; *Eesti etümoloogiasõnaraamat*, 2012) and *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* (LÄGLOS; 1991–2012). Due to different nature and purpose of the dictionaries — the former is a popular and the latter a scholarly book — LÄGLOS is held to be more trustworthy in case of discrepancies.

The words are divided into three groups (based on LÄGLOS and EES): those with generally accepted Germanic or Norse origin; those for which such origin is one of the possibilities (alongside e.g. Baltic or Low German); and those which most likely are

not of Germanic or Norse origin.

Considering the phonetic differences outlined in the previous chapter and with the help of various etymological and dialect dictionaries, each word was weighed for potential Old Gutnish origin. During the analysis, the above given number of 73 exclusively Southern Finnic loanwords soon turned out to be somewhat inflated: for many of the Old Swedish loans that didn't have a Finnish cognate listed in EES, parallel loans exist in Finnish, often in slightly different meaning (such cases are still discussed in full); others are stated in LÄGLOS to be variant stems of loanwords known also in Finnish (such cases are not discussed further).

Another problem soon became apparent with the Old Gutnish material: the number of attested words is far smaller than first expected, and no possible loan origins were found for the majority of the analysed words. To try and remedy that, a rather risky attempt was made to construct "expected" Old Gutnish forms from the Proto-Germanic or Proto-Norse stems presented in EES and LÄGLOS (the sound changes applied to the stems are listed in the appendix 1 after this summary).

From the analysis, it seems probable that the Estonian words *lauter* 'landing place for boats', *lumm* 'a kind of fishing equipment', *olv* 'smoke-hole in a farmhouse' (in dialect of Saaremaa) were borrowed from Old Gutnish or its earlier stage; *laut* 'byre', *riik* 'state, country' and *tuur* 'sturgeon' are somewhat less probable. Among the 26 disputed Germanic/Norse loans, a Pre-Old Gutnish loan etymology is more probable than the Germanic/Norse counterpart only for *rahu* 'reef'. Out of the 10 words previously deemed not or hardly Germanic, none would qualify for an Old Gutnish etymology either.

In the process of analysing the words for possible Old Gutnish influence, a number of linguistically interesting finds appeared, unrelated to the main purpose of this thesis. For one, the word *tuur* 'sturgeon' appears to have been borrowed twice, before and after *i*-umlaut, as forms with both back and front vowels are attested from Estonian dialects (and Livonian). For another, there are also some words for which a Germanic origin would be semantically and phonetically sound, but which are only found in South Estonian. No conclusion is drawn from these words here, as discussing them in more detail would be well outside the scope of this thesis.

In summary, it can be said that although the amount of Germanic or Norse loanwords with (more or less) provable Old Gutnish influence is lower than expected, the original hypothesis can nevertheless be considered valid. Quite likely many more Old Gutnish loans could be found in the dialect of Saaremaa, perhaps also in the dialect of Western Estonia — much more research would be needed to find those. The aforementioned seemingly Germanic loans only occurring in South Estonian would also be an interesting subject for further research.

Lisa 1. Vanagotlandi häälikumuutuste suhteline kronoloogia

Kronoloogia allikad on Vrieland 2011: 21–31 ja Karker 1979: 17–18. Periodiseeringud on samad, mis Vrielandil; *vp* hõlmab kogu vanapõhja keeleala, alates Islandist läänes kuni Gotlandini idas; *ida-* ja *lääne-vp* vaid vastavaid murdeid (vt 3.1 eespool).

Alggermaani periood (ca. 500 e.m.a – ca. 200 m.a.j)

gm /anh/ > sk-vp /ā/

gm /ē/ > loode-gm /ā/

enne ca. 300: leenissilpides /ai au/ > /ē ō/

gm /jj ww/ > sk /ggj ggw/, gt /ddj ggw/

gm /n/ > Ø /s/-i ees

gm /j/ > Ø sõna algul

gm /w/ > Ø /o u l/ ees

Algskandinaavia periood (200–550)

enne ca. 350: leenissilpides /ō/ (*incl.* < /au/) > /u/ nasaali ees või sõna lõpus

ca. 400: /ō/ teke maismaal (< gm /ū/ + a-umlaut) — Gotlandil mitte

ca. 450 kuni ca. 700 /ai/ > /ā/ _h, _r (aga mitte _R < z); leenissilpides > /i/

/ih/ > /ē/; mujal vp-s ka /ih/ > /ē/

gm-sk /auh/ > vgotl /au/; mujal vp-s > /ō/ või /ā/

gm /hs/ > /ks/ (võibolla varem, igatahes enne muutust gm /uh/, /ūh/ > vp /ō/)

gm /uh/, /ūh/ > vp /ō/

ca. 6. saj: gm /eu/ > sk /iū/ (Gotlandil tõendatud alles 8. sajandil)

enne ca. 600: leenissilpides /ō/ (*incl.* < /au/) > /a/

enne ca. 600: leenissilpides /ē/ (< gm /ē/ ja gm /ai/) ja /e/ > /i/

„Ühispõhja” periood (550–1050)

sünkoop: leenis-V > Ø; leenis- $\bar{V}$ > V

ca. 600 (maismaal): i-umlaut, Gotlandil tõendatud alles 10. sajandil

ca. 650: nn murdumine (/ě/ > /ia ~ ja/ järgsilbi /a/ mõjul), Gotlandil tõendatud samuti alles 10. sajandil

pärast 650: leenissilpides /iu/ > /ī/

u-umlaut

ca. 800: ida-vp monoftongistumine

pärast 800: vp /ō/ > /ö/ sama silbi C ees; Gotlandil > /ǫ/ (tõendatud 10. saj)

gm-sk /mp nt nk/ > vp /pp tt kk/ (Gotlandil ei mõjunud eelneva või järgneva /u/ puhul), lääne-vp-s lisaks eelnev /i/ > /e/ (Gotlandil mitte)

gm /n/ > ∅ sõna lõpus vokaali järel

gm /ht nk nt/ > sk /tt kk tt/

sk /h/ > ∅ /l n r/-i ees (ida-vp)

/z/ > /R/ > /r/ (perioodi jooksul; dateerimisraskustest vt Riad 2002: 902–903; Nielsen 2002: 562)

Vanagotlandi periood (1050–1630, sh misjonიაeg 1000–1150)

enne 11. saj: /aiw/ ja /ew/ > /ī/ (vokaali ees)

pärast 11. saj: „murdumisel” tekkinud /ia/ > /ie/ (ainult põhja- ja keskosas)

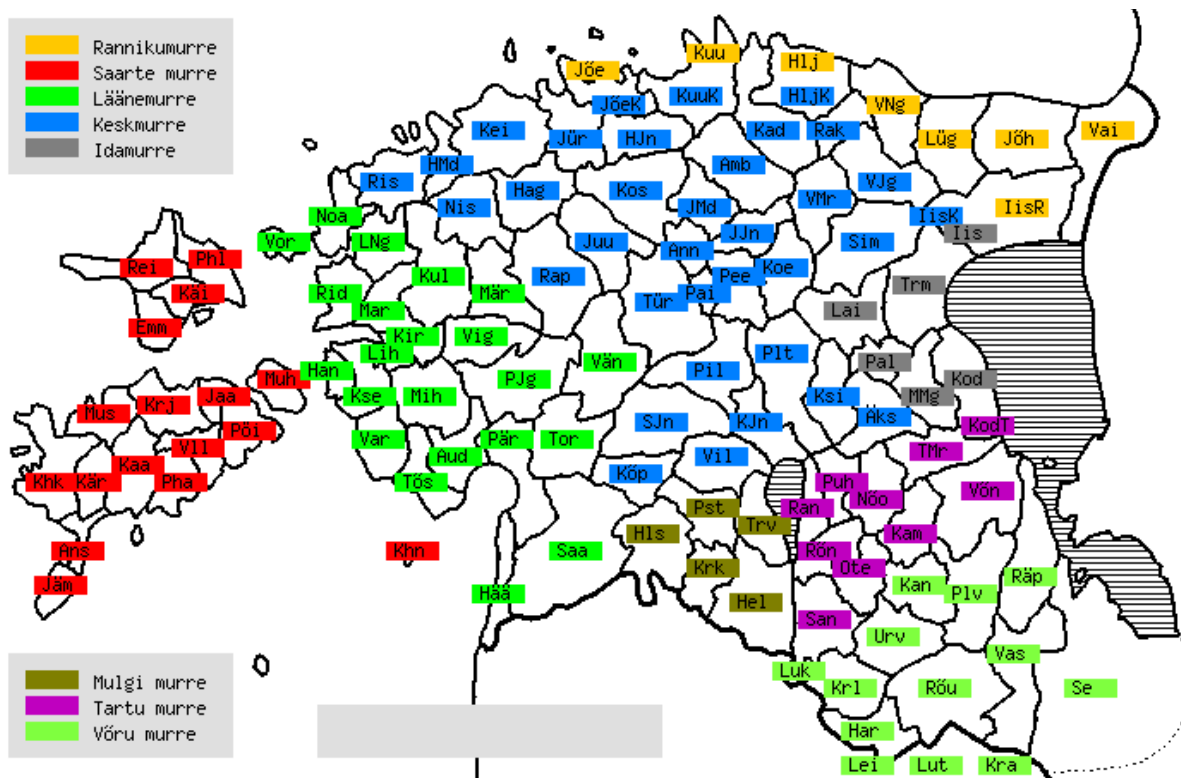
gm /īw/ > /iū/ (võibolla varem, igatahes enne muutust sk /iū/ (< gm /eu/) > /iau/)

sk /iū/ (< gm /eu/) > /iau/

/ö/ teke: < sk /u/ (/rC/ ees; 11.–13. saj); < sk /au/ enkliitikutes (12. saj)

alates 13. sajandist /ai/ > /a/ geminaatkonsonandi ees

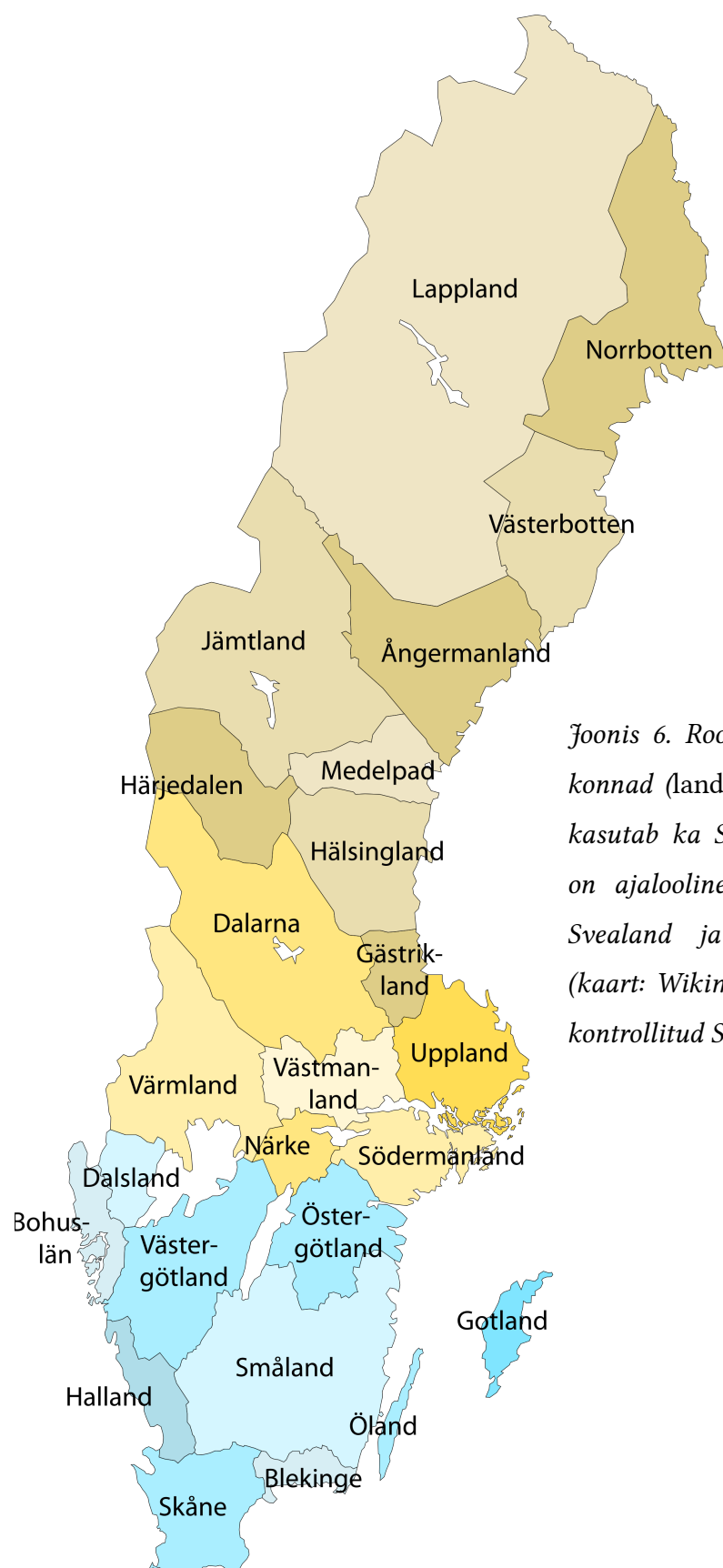
Lisa 2. Eesti, rootsi ja soomerootsi murdekaardid

Joonis 5. Eesti ja lõunaeesti murrakud ja murdealad (kaart: EKI / VMS).

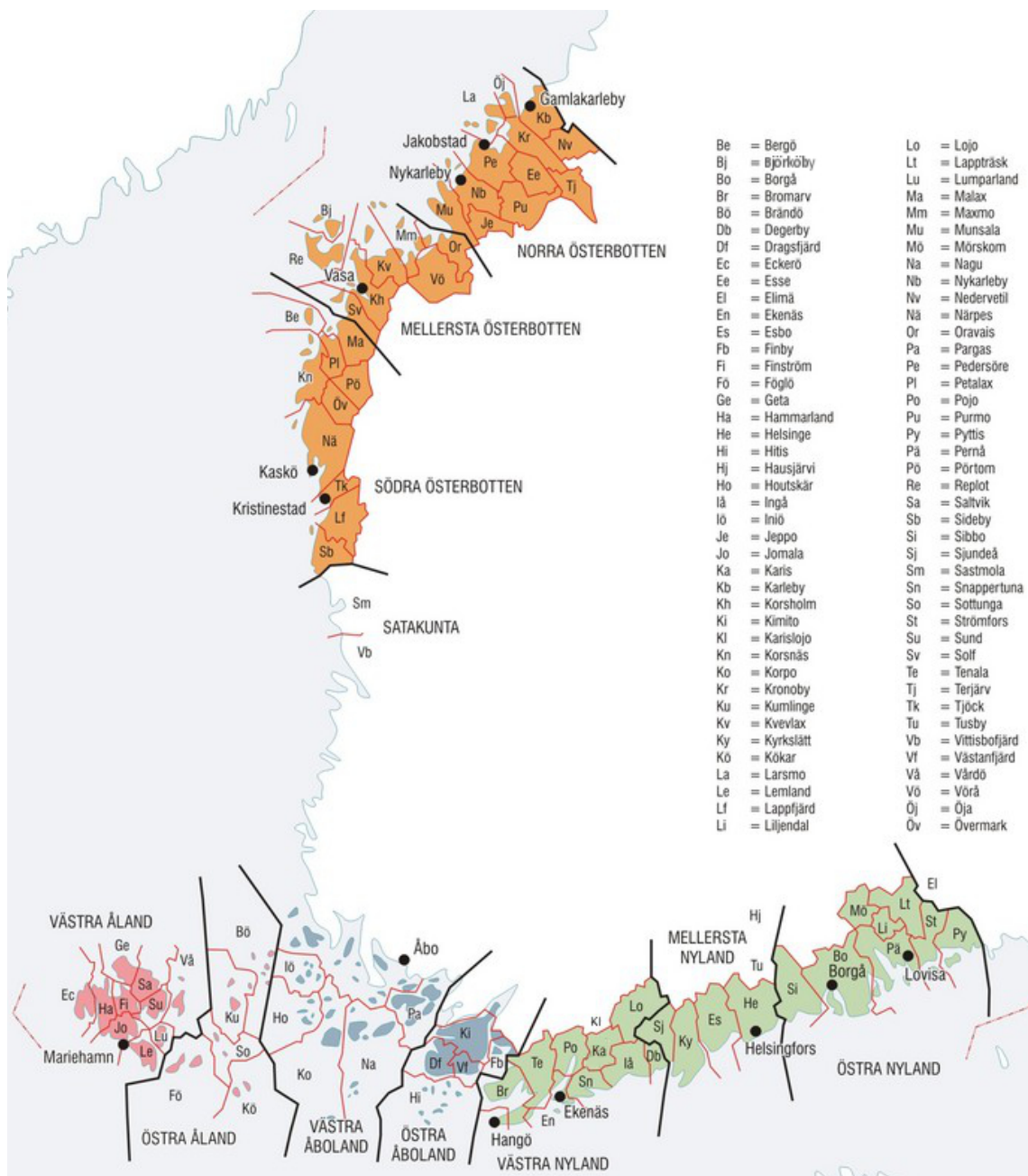
Amb	Ambla (K)	Jõh	Jõhvi (A)	KuuK	Kuusalu (K)	Pee	Peetri (K)	SJn	Suure-Jaani (K)
Ann	Anna (K)	Jäm	Jämaja (S)	Kõp	Kõpu (K)	Pha	Püha (S)	TMr	Tartu-Maarja (T)
Ans	Anseküla (S)	Jür	Jüri (K)	Käi	Käina (S)	Phl	Pühalepa (S)	Tor	Tori (L)
Aud	Audru (L)	Kaa	Kaarma (S)	Kär	Kärla (S)	Pil	Pilistvere (K)	Trm	Torma (I)
Emm	Emmaste (S)	Kad	Kadrina (K)	Lai	Laiuse (I)	PJg	Pärnu-Jaagupi (L)	Trv	Tarvastu (M)
Hag	Hageri (K)	Kam	Kambja (T)	Lei	Leivu (V)	Plt	Põltsamaa (K)	Tõs	Tõstamaa (L)
Han	Hanila (L)	Kan	Kanepi (V)	Lih	Lihula (L)	Plv	Põlva (V)	Tür	Türi (K)
Har	Hargla (V)	Kei	Keila (K)	LNg	Lääne-Nigula (L)	Pst	Paistu (M)	Urv	Urvaste (V)
Hel	Helme (M)	Khk	Kihelkonna (S)	Luk	Luke (V)	Puh	Puhja (T)	Vai	Vaivara (A)
HJn	Harju-Jaani (K)	Khn	Kihnu (S)	Lut	Lutsi (V)	Pär	Pärnu (L)	Var	Varbla (L)
Hlj	Haljala (R)	Kir	Kirbla (L)	Lüg	Lüganuse (A)	Pöi	Põide (S)	Vas	Vastseliina (V)
HljK	Haljala (K)	KJn	Kolga-Jaani (K)	Mar	Martna (L)	Rak	Rakvere (K)	Vig	Vigala (L)
Hls	Halliste (M)	KodI	Kodavere (I)	Mih	Mihkli (L)	Ran	Rannu (T)	Vil	Viljandi (K)
HMD	Harju-Madise (K)	KodT	Kodavere (T)	MMg	Maarja-Magdaleena (I)	Rap	Rapla (K)	VJg	Viru-Jaagupi (K)
Hää	Häädemeeste (L)	Koe	Koeru (K)			Rei	Reigi (S)	Vll	Valjala (S)
Iis	Iisaku (I)	Kos	Kose (K)	Muh	Muhu (S)	Rid	Ridala (L)	VMr	Väike-Maarja (K)
IisK	Iisaku (K)	Kra	Kraasna (V)	Mus	Mustjala (S)	Ris	Risti (K)	VNg	Viru-Nigula (R)
IisR	Iisaku (A)	Krj	Karja (S)	Mär	Märjamaa (L)	Rön	Rõngu (T)	Vor	Vormsi (L)
Jaa	Jaani (S)	Krk	Karksi (M)	Nis	Nissi (K)	Rõu	Rõuge (V)	Võn	Võnnu (T)
JJn	Järva-Jaani (K)	Krl	Karula (V)	Noa	Noarootsi (L)	Räp	Räpina (V)	Vän	Vändra (L)
JMD	Järva-Madise (K)	Kse	Karuse (L)	Nõo	Nõo (T)	Saa	Saarde (L)	Äks	Äksi (K)
Juu	Juuru (K)	Ksi	Kursi (K)	Ote	Otepää (T)	San	Sangaste (T)		
Jõe	Jõelähtme (R)	Kul	Kullamaa (L)	Pai	Paide (K)	Se	Setumaa (V)		
JõeK	Jõelähtme (K)	Kuu	Kuusalu (R)	Pal	Palamuse (I)	Sim	Simuna (K)		

Ha	Harjumaa (Ris HmD Nis Kei Hag Rap Juu Kos Jür HJn JõeK KuuK)	<u>Ed</u>	Edela-
Hi	Hiiumaa (Emm Käi Rei Phl)	<u>Id</u>	Ida-
Jä	Järvamaa (Amb JmD JJn Ann TÜR Pai Pee Koe)	<u>Lo</u>	Loode-
Lä	Läänemaa (Noa LNg Rid Mar Kul Mär Vig Kir Lih Kse Han Var)	<u>Lõ</u>	Lõuna-
Pä	Pärnumaa (Mih Tõs Khn Aud Pär Pjg Vn Tõ Hää Saa)	<u>Lä</u>	Lääne-
Sa	Saaremaa (Jäm Ans Khk Kär Mus Kaa Krj Pha Vll Jaa Põi)	<u>Põ</u>	Põhja-

Joonis 6. Rootsi endisaegsed maakonnad (landsdelar). Sama jaotust kasutab ka SDL. Sinistes toonides on ajalooline Götaland, kollastes Svealand ja beežides Norrland (kaart: Wikimedia/Koyos; vastavus kontrollitud SweDia 2000 järgi).

Joonis 7. Soomerootsi murrakud ja murdealad (kaart: Lindberg 2013 / OFSF).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Mihkel Tõnnov (sünnikuupäev: 31.10.1987)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Soome keeles puuduvatest muinaspõhja laenudest eesti keeles”, mille juhendaja on Tiit-Rein Viitso,
  - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.08.2016